FRIEDRICH NIETZSCHE

COLECȚIA PARADIGME

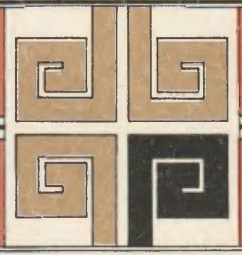

Dincolo de bine și de rău

HUMANITAS

Colecţia „PARADIGME”

Filozof al culturii, filolog, scriitor, una din personalitățile ilustre ale gîndirii moderne din secolul al XIX-lea, născut la 15 octombrie 1844 la Röcken/ Lützen în Germania, într-o familie de pastori protestanți. După studiile liceale la colegiul din Pforta urmează cursurile Universităților din Bonn și Leipzig, mai întîi la facultatea de teologie, apoi la cea de filologie clasică, în specialitatea limbă și literatură greacă veche, avîndu-l ca profesor pe cunoscutul Ritschl. Distingîndu-se, încă din timpul studiilor, ca un strălucit cercetător, Nietzsche este propus de Ritschl pentru catedra de filologie clasică la Universitatea din Basel, post de profesor, pe care-l ocupă în 1869, la vîrsta de 25 de ani. Din acești ani datează și prietenia lui Nietzsche — el însuși muzician și compozitor — cu Richard Wagner, ale cărui personalitate, muzică și gîndire estetică au avut asupra gîndirii nietzscheene o importantă influență. Decisiv a fost însă pentru această gîndire contactul cu filozofia lui Schopenhauer. În 1872 apare *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, studiu cu un deosebit ecou, între 1873—1876 *Considerații inactuale* — o culegere de studii și reflexii filozofice. Începînd din 1876, starea sănătății lui Nietzsche se înrăutățește mereu, astfel că, în 1879 renunță la postul de profesor, stabilindu-se alternativ în Elveția, la Sils-Maria în Engadin, în Italia și în sudul Franței și consacrîndu-se numai scrisului. Din 1878 datează *Omenesc, prea omenesc*, în 1881 apare *Zori de zi. Reflecții despre prejudecățile morale*, în 1882 *Gaya scienza* (Știința voioasă), în 1883—1884 *Așa grăit-a Zarathustra*, în 1886 *Dincolo de bine și de rău*, în 1887 *Genealogia moralei*, precum și noi ediții ale lucrărilor anterioare. În 1889 apare *Amurgul zeilor*. În același an, Nietzsche, grav bolnav psihic, este internat în diferite clinici. După cîteva intervale de remisiune, în care se mai ocupă de reeditări, traduceri din operele sale și își continuă corespondența, moare în 1900 la Weimar.

FRIEDRICH NIETZSCHE

DINCOLO DE BINE ŞI DE RĂU

Preludiu la o filozofie a viitorului

Traducere din limba germană de
FRANCISC GRÜNBERG

HUMANITAS

BUCUREŞTI, 1991

Coperta : GHEORGHE BALTOC

În Friedrich Nietzsche. Sämtliche Werke. Bd. VII,
Alfred Kröner Verlag Stuttgart, 1964,
Jenseits von Gut und Böse

Toate drepturile pentru versiunea românească aparţin
Editurii Humanitas

ISBN 973-28-0274-X

Prefaţa

Presupunînd că Adevărul e o femeie, nu-i oare întemeiată bănuiala că toţi filozofii, în măsura în care au fost dogmatici, s-au priceput prea puţin la femei? Că gravitatea înspăimîntătoare şi insistenţa neîndemînatică pe care au manifestat-o pînă acum în urmărirea Adevărului au fost mijloace stîngace şi necuviincioase pentru a cuceri o femeie? Cert este că Adevărul nu s-a lăsat cucerit: — şi toate sistemele dogmatice se prezintă azi dezolate şi descurajate, *dacă* se mai poate spune că sînt încă „prezentabile"! Căci există zeflemişti care afirmă că ele s-au prăbuşit, că toate aceste sisteme zac la pămînt, mai mult, că sînt pe punctul de a-şi da ultima lor suflare. Dar, vorbind serios, există motive temeinice pentru speranţa că toate tipurile de dogmatism filozofic, oricît s-ar fi pretins ele de solemne, definitive şi absolute, au fost doar un fel de copilării distinse şi stîngăcii de începător. Şi poate că nu sînt prea departe timpurile cînd se va înţelege din ce în ce mai bine că piatra unghiulară a atît de sublimelor şi absolutelor edificii filozofice pe care filozofii dogmatici le-au înălţat pînă în prezent au fost în fond doar cîteva superstiţii populare ce îşi au obîrşia în timpuri imemoriale; de pildă superstiţia sufletului care nu a încetat nici pînă astăzi, în chip de credinţă în subiect şi în Eu, să iste tot felul de dezordini; ori poate cîte-un joc de cuvinte, cîte o capcană gramaticală sau vreo generalizare îndrăzneaţă a unor fapte deosebit de intime, deosebit de personale, foarte omeneşti, mult-prea ome-

neşti. Să sperăm că filozofia dogmatică a fost doar o făgăduială peste milenii, precum a fost în timpurile mai îndepărtate astrologia, în serviciul căreia se pare că s-a depus mai multă muncă, bani, perspicacitate şi răbdare decît pentru oricare altă ştiinţă autentică : — ei şi pretenţiilor ei „suprapămîntene" îi datorăm marele stil monumental din Asia şi Egipt. Se pare că, pentru a-şi imprima eternele lor exigenţe în inima omenirii, toate lucrurile mari trebuie să se înfăţişeze mai întîi în chip de măşti monstruoase şi înspăimîntătoare : o asemenea mască a fost filozofia dogmatică, de exemplu, sub forma învăţăturii Vedanta din Asia sau sub cea a platonismului în Europa. Să nu ne arătăm nerecunoscători faţă de ea, chiar dacă va *trebui* să mărturisim că cea mai rea, cea mai tenace şi cea mai primejdioasă dintre toate erorile a fost aceea a unui dogmatic şi, anume, născocirea lui Platon despre spiritul pur şi despre Binele în sine. Însă de acum înainte, cînd această eroare e depăşită şi Europa poate respira uşurată după acest coşmar sau cel puţin se poate bucura... de un somn mai binefăcător, noi, *cei care avem îndatorirea de a veghea,* noi sîntem moştenitorii întregii energii ce s-a dezvoltat în lupta împotriva acestei erori. Fără îndoială, se pune problema de a aşeza Adevărul cu capul în jos, de a nega însuşi *perspectivismul* — condiţie fundamentală a oricărei vieţi întregi —, de a vorbi despre spirit şi despre Bine precum a făcut-o Platon. În chip de doctori, ne este îngăduit chiar să ne întrebăm : „de unde a apărut o asemenea boală la Platon, cea mai frumoasă plantă a antichităţii ? Socrate cel rău a fost acela care i-a inoculat-o ? Să fi fost oare Socrate într-adevăr corupătorul tineretului ? Şi-a meritat el paharul cu cucută ?" — Însă lupta împotriva lui Platon sau, ca s-o spunem mai clar şi mai „popular", lupta împotriva tiraniei clericalo-creştine de-a lungul mileniilor — căci creştinismul este un platonism pentru „norod" — a creat o stare de minunată tensiune a spiritului în Europa, stare necunoscută pînă atunci pe pămînt ; cu un arc atît de întins se pot ochi de acum cele mai îndepărtate ţinte. Firesţe, europeanul re-

simte această tensiune ca pe o durere ; au avut loc deja două încercări grandioase pentru destinderea arcului : mai întîi prin iezuitism, iar mai apoi prin raţionalismul democratic : — libertatea presei şi lectura ziarelor ne-au îngăduit să ajungem la rezultatul că spiritul nu se mai percepe cu atîta uşurinţă în chip de „durere“ ! (Germanii au inventat praful de puşcă — respectele mele ! dar revanşa a venit în ziua în care au inventat tiparul.) Însă noi, cei care nu sîntem nici iezuiţi, nici democraţi, şi nici măcar îndeajuns de germani, noi, *bunii europeni,* spirite libere, *foarte libere* — noi mai resimţim această durere a spiritului şi întreaga încordare a arcului său ! Şi poate că avem şi săgeata, ţinta, cine ştie ? Ţelul...

SILS-MARIA, Engadinul de Sus, iunie 1885

Partea întîi
DESPRE PREJUDECĂȚILE FILOZOFILOR

1

Voința de adevăr, cea care ne va mai ademeni la tot felul de aventuri periculoase, acea veridicitate faimoasă despre care toți filozofii de pînă acum au vorbit cu venerație : ce de probleme ne-a pus această voință de adevăr ! Ce probleme ciudate, răutăcioase, dubioase ! Povestea e lungă, — și, totuși, pare să fi început chiar acum. Ce-i de mirare dacă devenim în cele din urmă neîncrezători, ne pierdem răbdarea și ne întoarcem din drum ? Că ne deprindem de la acest sfinx să punem, la rîndul nostru, întrebări ? *Cine* e de fapt cel care ne pune aici întrebări ? *Ce* anume din noi năzuiește de fapt la „adevăr" ? — În fond, noi am zăbovit îndelung în fața problemei originii acestei voințe, — pînă cînd, în cele din urmă, ne-am împotmolit cu totul în fața unei probleme și mai profunde. Am cugetat asupra *valorii* acestei voințe. Presupunînd că noi vrem adevărul : *de ce nu mai degrabă* neadevărul ? Sau incertitudinea ? Sau chiar neștiința ? — Oare problema valorii Adevărului este cea care s-a prezentat în fața noastră, — sau noi fost-am cei care am păsit în fața ei ? Care dintre noi e aici Oedip ? Și care e Sfinxul ? Precum se pare, este vorba de un *rendez-vous* de probleme și de întrebări. — Și fi-vom oare crezuți ? — ni se pare că, la urma urmei, problema nici nu a fost pusă pînă în prezent, — că noi sîntem cei dintîi care am zărit-o, am privit-o în față, am *înfruntat-o*. Căci ea comportă un risc și poate că nici nu există vreun altul mai mare.

„Cum ar *putea* lua naştere un lucru din contrariul său? De exemplu, adevărul din eroare? Sau voinţa de adevăr din voinţa de a înşela? Sau acţiunea dezinteresată din egoism? Sau contemplaţia pură şi senină a înţeleptului din ardoare? O astfel de geneză este cu neputinţă; a visa despre aceasta e o nebunie sau chiar mai rău; lucrurile supreme trebuie să aibă o altă origine, una *proprie lor*, — ele nu ar putea lua naştere din această lume efemeră, înşelătoare, iluzorie şi mizeră, din această harababură de amăgiri şi pofte! Mai curînd în sînul Fiinţei, în veşnicie, în zeul ascuns, în «lucrul în sine» — acolo *trebuie* să se afle obîrşia lor, şi nu în altă parte!" — O astfel de sentinţă constituie prejudecata caracteristică prin care pot fi recunoscuţi metafizicienii tuturor timpurilor; acest gen de apreciere se află îndărătul tuturor procedeelor lor logice; pornind de la această „credinţă" se străduiesc ei către „ştiinţă", către acel lucru care va fi botezat în cele din urmă solemn cu numele de „Adevăr". Credinţa fundamentală a metafizicienilor este *credinţa în antinomia valorilor*. Nici măcar celor mai prudenţi dintre ei nu le-a trecut prin minte să se îndoiască, ajunşi la acest prag la care îndoiala era, mai mult decît în oricare altă parte, necesară — chiar dacă s-au lăudat că ei *de omnibus dubitandum*. Şi anume, trebuie să ne îndoim, în primul rînd, de existenţa antinomiilor, iar în al doilea rînd, să ne întrebăm dacă acele vulgare evaluări şi opoziţii ale valorilor pe care metafizicienii şi-au pus pecetea nu sînt cumva doar nişte evaluări superficiale, perspective provizorii, mai mult, doar nişte perspective dintr-un anumit unghi, poate că de jos în sus, din „perspectiva broaştei", ca să folosim o expresie familiară pictorilor. În ciuda întregii valori ce trebuie atribuită Adevărului, Veridicităţii, Altruismului, s-ar putea să fim nevoiţi a atribui o valoare superioară, fundamentală aparenţei, voinţei de a înşela, egoismului, ardorii. Ar fi chiar posibil ca valoarea acestor lucruri bune şi venerabile să consiste tocmai în modul penibil în

care ele sînt înrudite, înnodate, încîrligate şi poate chiar identice în esenţă cu acele lucruri rele ce par să le fie opuse. Poate ! — Dar cine este dispus să se preocupe de aceste primejdioase „poate“ ? Pentru aceasta trebuie să aşteptăm apariţia unui soi nou de filozofi, care vor avea gusturi şi înclinaţii deosebite, opuse celor ale predecesorilor lor, — filozofi ai primejdiosului Poate, în toate sensurile cuvîntului. — Şi o spun cu toată seriozitatea : văd apărînd asemenea noi filozofi.

3

După ce i-am cercetat pe îndelete pe filozofi, după ce le-am citit printre rînduri fără a-i scăpa deloc din ochi, îmi spun că gîndirea conştientă, în cea mai mare parte a ei, trebuie să fie considerată deocamdată ca una din activităţile instinctive, iar gîndirea filozofică, de asemenea ; va trebui deci să ne revizuim în întregime concepţiile asupra acestei probleme, aşa cum am făcut-o în privinţa eredităţii şi a calităţilor „înnăscute“. Precum faptul naşterii nu are nici o importanţă în ansamblul cursului anterior şi ulterior al eredităţii, tot astfel nici „conştientul“ nu se *opune* în vreun mod decisiv instinctivului, — gîndirea conştientă a unui filozof, în cea mai mare parte a sa, este condusă tainic de instinctele sale şi canalizată pe căi stabilite. Îndărătul întregii logici şi a suveranităţii aparente de mişcare a acesteia se găsesc evaluările sau, mai pe înţeles, exigenţele fiziologice referitor la menţinerea unui anumit mod de viaţă. Spre exemplu, ideea că Determinatul are o valoare mai mare decît Nedeterminatul, că aparenţa are o valoare mai mică decît „Adevărul“ : asemenea evaluări ar putea fi, în ciuda importanţei normative pe care o au *pentru noi,* doar nişte evaluări superficiale, un fel de nerozii, necesare poate pentru conservarea fiinţelor de felul nostru. Şi anume, în presupunerea că nu tocmai omul este „măsura lucrurilor“...

4

Falsitatea unei judecăți nu constituie încă, după părerea noastră, o obiecție împotriva acesteia ; iată poate una dintre cele mai surprinzătoare afirmații ale noului nostru limbaj. Problema care se pune este aceea de a afla în ce măsură poate această judecată să favorizeze, să întrețină viața, să conserve și chiar să amelioreze specia ; iar noi sîntem principial înclinați să afirmăm că judecățile cele mai false (dintre care fac parte judecățile sintetice *a priori*) sînt pentru noi cele mai indispensabile, că omul nu ar putea trăi fără a admite ficțiunile logice, fără a reduce realitatea la măsura lumii pur imaginare a Necondiționatului, a Identității, fără o neîncetată falsificare a lumii prin noțiunea de număr, — că renunțarea la judecățile false ar însemna renunțarea la viață, negarea vieții. A admite faptul că Neadevărul este o condiție a vieții înseamnă desigur a te opune în mod primejdios sentimentului obișnuit al valorilor ; iar o filozofie care își îngăduie această cutezanță se plasează, prin aceasta, dincolo de Bine și de Rău.

5

Ceea ce ne incită să-i privim pe filozofi pe jumătate neîncrezător, pe jumătate batjocoritor este nu într-atît faptul că descoperim fără încetare gradul lor de inocență, — că vedem cît de des și cît de lesne se înșeală și se rătăcesc, pe scurt, copilăria și puerilitatea lor, — cît pentru a vedea cu cîtă lipsă de sinceritate dezlănțuie o mare zarvă virtuoasă de îndată ce se atinge, chiar de departe, problema veridicității lor. Ei se prefac cu toții că și-au descoperit și obținut opiniile prin exercitarea spontană a unei dialectici înghețate, pure și divin-nepăsătoare (spre deosebire de misticii de tot felul care, mai cinstiți și mai neciopliți, vorbesc de „inspirația“ lor —) : în vreme ce este vorba, în fond, de o afirmație arbitrară, de un capriciu, de o „intuiție“, și, cel mai ades, de o aprigă

dorință abstractizată și căutată pe care o apără prin pretexte născocite ulterior : — ei sînt cu toții niște avocați și ades chiar apărători șireți ai prejudecăților lor botezate de ei „adevăruri", — ei sînt *foarte* departe de acel curaj al conștiinței care își mărturisește sieși minciuna, foarte departe de bunul gust al curajului care face ca acesta să și rostească minciuna, fie pentru a pune în gardă un dușman sau prieten, fie din exuberanță sau pentru a se ironiza pe sine. Tartuferia țeapănă și moralizatoare cu care bătrînul Kant ne ademenește pe potecile întortocheate ale dialecticii menite să ne conducă sau, mai bine zis, să ne seducă la al său „imperativ categoric" — iată un spectacol care ne face să surîdem, noi, răsfățații care simțim o atît de mare plăcere urmărind micile răutăți ale bătrînilor moraliști și predicatori de morală. Sau iată acel hocus-pocus al formei matematice cu care Spinoza ajunge să-și cuiraseze și să-și mascheze filozofia — mergînd pînă la „iubirea față de *propria* înțelepciune", dacă dăm expresiei sensul corect și exact — pentru a intimida de la bun început îndrăzneala agresorului care s-ar încumeta să-și arunce privirea asupra acestei fecioare de necucerit, această Pallas Atena : — cîtă timiditate, cîtă vulnerabilitate personală ne trădează această mascaradă a unui pustnic bolnav !

6

Am descoperit încetul cu încetul că orice mare filozofie de pînă acum a fost confesiunea autorului ei, constituind un fel de memorii neintenționate sau neobservate ; am remarcat de asemenea că în orice filozofie intențiile morale (sau imorale) formau adevăratul germen din care, de fiecare dată, lua naștere întreaga plantă. De fapt, pentru a explica felul în care au luat naștere în realitate cele mai transcendentale afirmații metafizice ale cîte-unui filozof, este întotdeauna indicat (și înțelept) să ne întrebăm mai întîi : la care morală trebuie ele (sau vrea *el* —) să

ajungă ? Aşadar, eu nu cred în existenţa unui „instinct de cunoaştere“ care ar fi tatăl filozofiei, ci mai degrabă că un alt instinct s-a folosit, aici precum aiurea, de cunoaştere (şi de necunoaştere !) doar ca de o unealtă. Însă cel care va examina instinctele primordiale ale omului pentru a afla cît de mult şi-au asumat, chiar şi în acest caz, rolul de genii *inspiratoare* (sau de demoni şi spiriduşi —), va găsi că fiecare dintre ele s-a îndeletnicit odată cu filozofia — şi că fiecare dintre ele ar fi vrut să se prezinte *pe sine* în chip de ţel ultim al existenţei, de *stăpîn* legitim asupra tuturor celorlalte instincte. Căci fiecare instinct rîvneşte la stăpînire : *şi din această postură* încearcă el să filozofeze. — Este adevărat că la savanţi, la spiritele cu adevărat ştiinţifice situaţia e poate alta — mai „bună“, dacă vreţi —, la ei poate că există într-adevăr un fel de instinct de cunoaştere, vreun mic mecanism de ceasornic independent care, întors cu grijă, se achită curajos de sarcina sa, *fără* ca celelalte instincte ale savantului să participe substanţial. De aceea, adevăratele „interese“ ale savantului se găsesc, de obicei, în cu totul altă parte : în familie, în cîştigarea banilor sau în politică ; oarecum, este chiar indiferent în care anume latură a ştiinţei îşi aplică el micul său mecanism ; prea puţină importanţă are dacă tînărul savant „plin de speranţe“ devine un bun filolog sau un bun micolog sau un bun chimist : — faptul că el devine unul sau altul din aceştia nu îl *caracterizează* defel. Dimpotrivă, în cazul filozofului nu există nimic impersonal ; îndeosebi morala sa este cea care oferă o mărturie hotărîtă şi hotărîtoare despre *cine este* el — adică, în privinţa ierarhiei celor mai intime instincte ale naturii sale.

7

Cît de răi pot fi filozofii ! Nu cunosc nimic mai otrăvitor decît gluma pe care şi-a îngăduit-o Epicur la adresa lui Platon şi a platonicienilor : el i-a numit *dionysokolakes*. Cuvîntul înseamnă etimologic şi la

prima vedere „linguşitori ai lui Dionysios", aşadar anexe ale tiranului şi lingăi ; dar el înseamnă înainte de toate că aceştia „sînt cu toţii *comedianţi* care nu au nimic autentic în ei" (căci *Dionysokolax* era porecla populară a comedianţilor). Şi în acest din urmă lucru constă de fapt răutatea pe care Epicur a lansat-o împotriva lui Platon : el a fost contrariat de alura maiestuoasă, de punerea în scenă la care s-au priceput Platon şi elevii săi —, dar de care Epicur era incapabil ! el, bătrînul dascăl din Samos, care, pitit în mica sa grădină din Atena, şi-a scris cele trei sute de cărţi, inspirate, cine ştie ? poate de mînia şi invidia faţă de Platon. — A trebuit să treacă o sută de ani pentru ca Grecia să descopere, în sfîrşit, cine a fost Epicur, acest zeu al grădinilor. — Şi a făcut-o oare într-adevăr ?

8

În toate filozofiile există un moment în care „convingerea" filozofului intră în scenă : sau, ca s-o spunem în limbajul unui mister antic :

adventavit asinus
pulcher et fortissimus.

9

Voi vreţi să *trăiţi* „în armonie cu natura" ? O, stoici aleşi, cită înşelăciune a cuvintelor ! Imaginaţi-vă o fiinţă asemenea naturii, risipitoare fără măsură, indiferentă fără măsură, lipsită de intenţii şi de consideraţii, de milă şi dreptate, rodnică şi pustie şi nesigură în acelaşi timp, imaginaţi-vă indiferenţa personificată în chip de putere — cum *aţi putea* trăi în armonie cu această indiferenţă ? A trăi nu înseamnă oare tocmai a voi să fii altceva decît această natură ? A trăi nu înseamnă oare a evalua, a prefera, a fi nedrept, a fi mărginit, a voi să fii diferit ?

Şi presupunînd că deviza voastră „a trăi în armonie cu natura" înseamnă de fapt „a trăi în armonie cu viaţa" — cum ar fi cu putinţă să *nu* o faceţi ? La ce bun să creaţi un principiu din ceea ce sînteţi voi înşivă, din ceea ce trebuie să fiţi ? — Adevărul este cu totul altul : în vreme ce, extaziaţi, pretindeţi că aţi descifrat în natură canoanele legilor voastre, voi vreţi cu totul altceva, ciudaţi comedianţi, impostori ce vă înşelaţi pe voi înşivă ! Orgoliul vostru doreşte să prescrie şi să încorporeze naturii, înseşi naturii, morala voastră, idealul vostru ; voi pretindeţi ca ea să fie o natură „în armonie cu Stoa" şi aţi vrea să reduceţi toate cele existente la o asemănare cu propria voastră imagine — în chip de enormă şi eternă apoteoză şi generalizare a stoicismului ! Cu toată iubirea voastră de adevăr, vă înduplecaţi într-atît de îndelung, de stăruitor, de hipnotizant să priviţi natura în chip *fals*, adică stoic, încît ajungeţi să nu o mai puteţi privi în vreun alt fel, — şi nu ştiu ce orgoliu abisal vă inspiră în cele din urmă nebunească speranţă că, din moment ce vă pricepeţi să vă tiranizaţi pe voi înşivă — stoicul fiind propriul său tiran —, natura se va lăsa la rîndul ei tiranizată : stoicul nu este, şi el, *o parte* a naturii ?... Dar toate acestea sînt o poveste veche şi veşnică : ceea ce s-a întîmplat odinioară cu stoicii se mai întîmplă şi astăzi din momentul în care o filozofie începe să creadă în ea însăşi. Întotdeauna, ea creează lumea potrivit imaginii ei, n-o poate face altfel ; filozofia este însuşi acest instinct tiranic, voinţa de putere sub forma ei cea mai spirituală, voinţa „de a crea lumea", de *causa prima*.

10

Rîvna şi subtilitatea, aş spune chiar şiretenia cu care se aduce pe tapet pretutindeni în Europa zilelor noastre problema „lumii reale şi a lumii aparente" ne dau de gîndit şi ne obligă să luăm aminte ; iar cei care aud în culise doar „voinţa de adevăr" şi nimic mai mult nu dau dovadă de cele mai ascuţite urechi.

Este posibil ca, în cazuri izolate şi rare, să fie la mijloc o asemenea voinţă de adevăr, vreo îndrăzneală exagerată şi aventuroasă, vreun orgoliu metafizic al poziţiilor pierdute care în cele din urmă va prefera întotdeauna un dram de „certitudine" unui vagon de posibilităţi frumoase ; s-ar putea să existe chiar fanatici puritani ai conştiinţei care să dorească a muri culcaţi mai degrabă pe un Nimic cert decît pe un Ceva nesigur. Dar acesta e nihilism, însemnul unui suflet deznădăjduit şi dezgustat de moarte, oricît de curajoase ar părea atitudinile unei astfel de virtuţi. Dimpotrivă, în cazul gînditorilor mai puternici, mai plini de viaţă, la cei care mai sînt încă însetaţi de dorinţa de a trăi, starea de lucruri pare să fie alta : ei iau poziţie *împotriva* aparenţei, vorbesc cu dispreţ despre „perspectivism" şi nu acordă mai mult credit propriului lor corp decît aparenţei potrivit căreia „pămîntul este imobil", lăsînd astfel să le scape din mîini, cu o mină aparent bine dispusă, bunul lor cel mai cert (căci în ce ai putea crede cu mai multă certitudine decît în propriu-ţi corp ?) — cine ştie, poate în fond ei caută să recucerească un lucru pe care odinioară l-au posedat cu *şi mai mare certitudine* decît trupul, vreun vestigiu fundamental al anticei credinţe de odinioară, poate credinţa în „sufletul nemuritor" sau în „Dumnezeul antic", pe scurt, idei pe solul cărora se putea trăi mai bine, adică mai viguros şi mai senin decît pe cel al „ideilor moderne". Se află aici o atitudine de *bănuială* faţă de aceste idei moderne, o neîncredere faţă de toate cele clădite ieri şi astăzi ; poate că i se adaugă şi un uşor dezgust şi sarcasm care nu mai suportă talmeş-balmeşul de concepte eteroclite pe care aşa-numitul pozitivism îl oferă cumpărătorilor, greaţa pe care omul cu gusturi mai rafinate o resimte în faţa împestriţării şi peticelii de bîlci a tuturor acestor pseudofilozofi ai realităţii care nu au nimic nou şi adevărat în afara acestei împestriţări. Din acest punct de vedere îmi pare că trebuie să dăm dreptate acestor sceptici antirealişti de astăzi care ajung la cunoaştere prin intermediul microscopului : instinctul care îi îndepărtează de rea-

litatea *modernă* nu a fost contestat, — ce ne privesc pe noi întortocheatele lor poteci care îi conduc îndărăt ? Esenţialul din ei este *nu* faptul că ei năzuiesc „îndărăt", ci că ei năzuiesc *deoparte*. De-ar avea un pic mai mult de vlagă, de zbor, de curaj, de simţ artistic, ei ar rîvni *dincolo,* — şi nu îndărăt !

11

Îmi face impresia că în prezent se depun pretutindeni străduinţii pentru a deturna atenţia de la reala influenţă pe care Kant a exercitat-o asupra filozofiei germane şi pentru a tăinui cu prudenţă problema valorii pe care el şi-o atribuia sieşi. Kant era mîndru, mai ales şi înainte de toate, de tabla sa de categorii ; ţinînd-o în mînă, el spunea : „iată cel mai greu lucru care s-a putut întreprinde vreodată pentru cauza metafizicii". — Să pricepem bine acest ***„s-a putut vreodată"*** ! El se mîndrea cu faptul de a fi *descoperit* în om o nouă aptitudine, aceea de a emite judecăţi sintetice *a priori*. Să presupunem că el s-a înşelat în această problemă : însă dezvoltarea şi înflorirea rapidă a filozofiei germane îşi are originea în această mîndrie şi în zelul mai tinerilor gînditori în a descoperi pe cît posibil pricini de mîndrie şi mai mari — sau măcar cîteva „aptitudini noi" ! — Dar să cugetăm, e timpul. În ce chip sînt *posibile* judecăţile sintetice *a priori ?* se întreba Kant, — şi cum a răspuns el de fapt ? *În virtutea unei aptitudini.* (din păcate nu a spus-o astfel, în patru cuvinte, ci într-atît de detaliat, de onest şi cu o asemenea risipă germană de cugetări profunde şi ornamentate încît vesela *niaiserie allemande* disimulată în acest răspuns a fost scăpată din vedere.) Cu toţii au căzut în extaz la ideea acestei noi aptitudini, iar cînd Kant mai descoperi în oameni şi o aptitudine morală pe deasupra, entuziasmul ajunse la culme : căci pe atunci germanii mai erau încă morali şi nu aveau încă habar de „realismul politic". — Sosise luna de miere a filozofiei germane ; toţi junii teologi ai Institutului din Tübingen se por-

nină pe dată să cutreiere pădurile, în căutarea „aptitudinilor". Și cîte nu s-au mai descoperit ! — în acea epocă inocentă, îmbelșugată și încă juvenilă a spiritului german pe care răutăcioasa zînă a romantismului o umplea cu sunetele fanfarelor și cîntecelor sale, pe atunci cînd încă nu se știa face deosebire între „a descoperi" și „a inventa" ! Principala descoperire a fost aceea a aptitudinii „suprasenzorialului" : Schelling o botează cu numele de intuiție intelectuală, venind astfel în întîmpinarea celor mai arzătoare dorințe ale germanilor săi, a căror inimă năzuia în fond doar la pietate. Cea mai mare nedreptate ce ar putea fi comisă față de această mișcare exuberantă și romantică — ea fiind doar tinerețe, în ciuda deghizării sale îndrăznețe în concepte cenușii și bătrînicioase — ar fi aceea de a o lua în serios și de a o trata cu indignare morală ; pe scurt, s-a îmbătrînit, — iar visul s-a risipit. A sosit și ziua în care oamenii s-au frecat la ochi ; se mai freacă și astăzi. S-a visat : înainte de toți și mai ales bătrînul Kant a făcut-o. „În virtutea unei aptitudini" — a spus el, sau cel puțin a gîndit-o. Dar constituie acesta un răspuns ? O explicație ? Sau mai degrabă doar o reluare a întrebării ? De ce te face opiul să dormi ? „În virtutea unei aptitudini", prin al său *virtus dormitiva* — răspunde doctorul lui Molière :

quia est in eo virtus dormitiva,
cujus est natura sensus assoupire.

Însă asemenea răspunsuri își au locul într-o comedie, și a sosit în fine momentul să înlocuim întrebarea kantiană „în ce chip sînt posibile judecățile sintetice *a priori ?*" cu o alta : „de ce este *necesar* să credem în astfel de judecăți ?" — răspunsul fiind că aceste judecăți trebuie *luate* drept adevărate în scopul conservării ființelor speciei noastre ; ceea ce nu împiedică bineînțeles ca ele să poată fi *false !* Sau, ca s-o spunem mai deslușit, mai grosolan și mai radical : judecățile sintetice *a priori* n-ar trebui să fie defel „posibile" : noi nu avem dreptul la ele, în gura noastră ele sînt tot atîtea judecăți false. Desigur, a le

lua drept adevărate este necesar, aceasta e o credință de fațadă, o aparență care face parte din optica și perspectiva vieții. — Și dacă mai trebuie să vorbim despre influența uriașă pe care „filozofia germană" — sper că se va înțelege dreptul ei la ghilimele — a exercitat-o asupra întregii Europe, fără îndoială că o anumită *virtus dormitiva* a contribuit la aceasta : trîndavii distinși, virtuoșii, misticii, artiștii, trei sferturi dintre creștini și obscurantiștii politici de toate naționalitățile au fost încîntați să posede, datorită filozofiei germane, un antidot împotriva senzorialismului, încă deosebit de puternic, care se revărsa în acest secol din cel precedent — pe scurt, *sensus assoupire*...

12

În ceea ce privește teoria atomistă a materiei : ea face parte dintre lucrurile cele mai bine contestate din cîte există ; și poate că astăzi în Europa nu se mai găsește nici un învățat într-atît de neînvățat încît să-i mai atribuie o reală importanță în afară de comoda întrebuințare manuală și casnică (adică în chip de prescurtare a mijloacelor de exprimare) —, aceasta mulțumită mai ales dalmațianului Bošković, care, alături de polonezul Copernic, a fost cel mai mare și cel mai victorios adversar de pînă acum al aparenței. În vreme ce Copernic ne-a convins să credem, în ciuda simțurilor noastre, că Pămîntul *nu* este imobil, Bošković ne-a învățat să ne renegăm credința în existența ultimului punct care se mai menținea în acest domeniu, credința în „substanță", în „materie", în ultima rămășiță, în părticica infimă, atomul : acesta a fost cel mai mare triumf repurtat vreodată asupra simțurilor. — Dar trebuie să mergem și mai departe și să declarăm un război fără cruțare, un război la cuțite și faimoasei „necesități atomice" care continuă să supraviețuiască într-atît de primejdios în domenii pe care nu le-ar bănui nimeni, laolaltă cu și mai faimoasa „necesitate metafizică" ; — de asemenea, este

necesar să-i facem de petrecanie celuilalt atomism, şi mai nefast, pe care l-a propovăduit mai cu osebire şi mai îndelung creştinismul, *atomismul psihic*. Fie-mi îngăduit să desemnez cu acest nume credinţa care consideră sufletul ca pe un lucru indestructibil, etern, indivizibil, o monadă, un *atomon* : iată credinţa ce trebuie extirpată din ştiinţă ! Între noi fie spus, nu este deloc necesar să suprimăm totodată şi „sufletul", renunţînd astfel la una din cele mai vechi şi mai venerabile ipoteze din cîte există, precum o fac cu neîndemînare naturaliştii, care de-abia au atins „sufletul", că l-au şi scăpat din mîini. Însă calea spre concepţii noi, spre rafinamente noi ale ipotezei sufletului este deschisă : iar noţiuni ca „suflet muritor", „sufletul — multitudine de subiecte", „sufletul — edificiu colectiv al instinctelor şi pasiunilor" cer de acum înainte drept de cetăţenie în ştiinţă. Psihologul *nou* care pune capăt superstiţiei ce creştea pînă acum cu o luxurianţă aproape tropicală în jurul noţiunii de suflet se găseşte oarecum exilat într-un nou deşert şi într-o nouă neîncredere — se prea poate ca sarcina mai vechilor psihologi să fi fost mai uşoară şi mai veselă — : în cele din urmă însă el se simte, tocmai prin aceasta, condamnat la a *inventa* — şi, cine ştie ? Poate şi la *a descoperi*.

13

Fiziologii ar trebui să mai chibzuiască înainte de a afirma că instinctul primordial al unei fiinţe organice este instinctul de conservare. Fiinţa vie năzuieşte înainte de toate să dea *curs liber* puterii sale — viaţa, ea însăşi, este voinţă de putere — : instinctul de conservare fiind doar o *consecinţă* indirectă, una dintre cele mai frecvente ale ei. — Pe scurt, aici precum şi în altă parte, atenţie faţă de principiile teleologice inutile ! — cum este acela al instinctului de conservare (pe care îl datorăm inconsecvenţei lui Spinoza). În acest fel se ordonează metoda ce *trebuie* să fie, în esenţă, economie de principii.

Poate că se găsesc astăzi cinci-şase capete în care să mijească ideea că fizica este, şi ea, doar o interpretare şi o adaptare (îmi îngădui să spun, o adaptare după noi înşine !) a universului şi *nu* o explicaţie a acestuia ; însă, în măsura în care se bazează pe credinţa în simţuri, ea trece şi va mai trebui să treacă multă vreme drept ceva mai mult şi, anume, drept o explicaţie. Ea posedă mărturiile ochilor şi ale degetelor, evidenţa vizibilă şi realitatea palpabilă : aceasta exercită asupra unui ev cu gusturi fundamental plebeiene o influenţă fascinantă, persuasivă, *convingătoare,* — căci acest ev adoptă în mod instinctiv canoanele de adevăr ale etern-popularului senzorialism. Ce este clar, ce este „clarificat" ? Mai înainte de toate, ceea ce poate fi văzut şi pipăit, — pînă la acest punct trebuie extinse toate problemele. Dimpotrivă, farmecul gîndirii platonice constă de-a dreptul în *rezistenţa* ei faţă de evidenţa senzorială, gîndire *aristocratică* a unor oameni care poate că erau dotaţi cu simţuri mai puternice şi mai exigente decît contemporanii noştri, dar care au ştiut să savureze un triumf superior în a rămîne stăpîni asupră-le şi în a arunca peste acest vîrtej pestriţ — plebea simţurilor, cum spunea Platon — o plasă de concepte palide, reci şi cenuşii. Exista în această manieră platonică de subjugare şi interpretare a lumii o *voluptate* de o calitate totalmente diferită de aceea pe care ne-o oferă fizicienii de astăzi, laolaltă cu aceşti lucrători din fiziologie, darwinişti şi antiteleologi, cu principiul lor despre „minimumul de energie", care este de fapt maximumul de nerozie. „Acolo unde omul nu mai are nimic de văzut şi de apucat, nu mai are ce căuta" — firește că acesta este un imperativ cu totul diferit faţă de cel al lui Platon, care se potriveşte însă de minune unei rase dure şi harnice de maşinişti şi ingineri ai viitorului care vor avea de îndeplinit numai munci *grosolane*.

15

Dacă vrem să ne ocupăm de fiziologie cu conștiința împăcată, trebuie să respectăm ideea că organele simțurilor *nu* sînt fenomene în înțelesul pe care îl acordă filozofia idealistă acestui cuvînt : și, prin urmare, ele nu ar putea fi cauze ! Aceasta înseamnă acceptarea senzorialismului, cel puțin ca ipoteză regularizatoare, ca să nu spunem ca principiu euristic. — Dar cum ? există alții care merg pînă la afirmația că lumea exterioară ar fi creația organelor noastre ? Dar atunci corpul nostru, ca piesă a acestei lumi exterioare, ar fi opera organelor noastre ! Dar, în acest caz, înseși organele noastre ar fi — creația organelor noastre ! Aceasta este, după părerea mea, o radicală *reductio ad absurdum,* presupunînd că noțiunea de *causa sui* este o absurditate radicală. Așadar, lumea exterioară — *nu* este creația organelor noastre ?

16

Mai există încă cercetători inofensivi ai Sinelui care cred în „certitudini nemijlocite", spre exemplu „eu gîndesc", sau, cum era cazul superstiției lui Schopenhauer, „eu vreau" : de parcă în acest caz cunoașterea ar fi reușit să-și sesizeze obiectul în stare pură și nudă, în chip de „lucru în sine", fără vreo falsificare din partea subiectului și nici din partea obiectului. Dar „certitudinea nemijlocită", precum și „cunoașterea absolută" sau „lucrul în sine" conțin o *contradictio in adjecto,* și voi repeta de o sută de ori : ar trebui să ne eliberăm în sfîrșit de ispita cuvintelor ! Norodul n-are decît să creadă că, deci, cunoașterea înseamnă „a cunoaște capătul lucrurilor", filozoful însă trebuie să-și spună : dacă analizez procesul exprimat în propoziția „eu gîndesc", obțin o serie de afirmații îndrăznețe a căror justificare este dificilă, poate chiar imposibilă, — de pildă că *eu* sînt cel ce gîndește, că în general trebuie să existe ceva care gîndește, că gîndirea este activitatea și produsul unei ființe con-

cepute în chip de cauză, că există un „Eu", în fine, că s-a stabilit în prealabil ce anume se înțelege prin gîndire, — că eu *știu* ce este gîndirea. Căci, de nu m-aș fi decis în prealabil asupra problemei, cum aș putea să hotărăsc că nu este vorba mai degrabă despre „a voi" sau „a simți" ? Pe scurt, acel „eu gîndesc" presupune că eu *compar* starea mea momentană cu alte stări cunoscute de mine pentru a stabili ce anume este ea : dat fiind că sînt nevoit să recurg la „cunoștințe" din alte domenii, acest „eu gîndesc" nu are pentru mine nici o valoare de certitudine nemijlocită. — În schimbul acelei „certitudini nemijlocite", în care poate crede norodul în anumite cazuri, filozofului i se dă un mănunchi de probleme metafizice, adevărate probleme de conștiință intelectuale, care sună astfel : „De unde am luat noțiunea de «a gîndi» ? De ce cred eu în cauză și în efect ? Ce îmi dă dreptul să vorbesc despre «eu», și, mai mult, despre un «eu» în chip de cauză și, în sfîrșit, chiar despre un «eu» în chip de cauză a gîndirii ?" Cel care se încumetă să răspundă de îndată la aceste întrebări metafizice invocînd un fel de *intuition* a cunoașterii, precum o face cel care spune : „eu gîndesc și știu că acest lucru este cel puțin adevărat, real, cert" — acela va primi ca răspuns din partea unui filozof de azi un surîs și două întrebări : „Domnule, i-ar da poate de înțeles filozoful, este improbabil ca dumneavoastră să nu vă înșelați : dar de ce vă trebuie, cu orice preț, adevărul ?" —

17

În ceea ce privește superstiția logicienilor : nu voi conteni vreodată să subliniez un fapt mărunt pe care acești superstițioși îl mărturisesc făr-de plăcere, — și anume, că o idee vine atunci cînd vrea „ea" și nu cînd vreau „eu" ; astfel, a spune că subiectul „eu" este condiția predicatului „gîndesc" înseamnă o *falsificare* a stării de fapt. Ceva gîndește : însă a spune că acest „ceva" e însuși acel bătrîn și ilustru „Eu", este, ex-

primat cu îngăduință, doar o ipoteză, o afirmație, în nici un caz o „certitudine nemijlocită". În fine, afirmînd că „ceva gîndește" s-a spus deja prea mult : acest „ceva" conține de-acum o *interpretare* a procesului și nu aparține procesului însuși. Se raționează potrivit rutinei gramaticale : „A gîndi este o acțiune, toate acțiunile presupun un subiect activ, așadar —". Atomismul antic plasa printr-un raționament aproximativ asemănător la originea „forței" ce acționează părticica de materie în care se află această forță și din care ea acționează, atomul ; spirite mai severe s-au deprins în cele din urmă să se descurce fără această „rămășiță terestră", și poate că va veni și ziua în care chiar și logicienii se vor obișnui să se dispenseze de acel mărunt „ceva", rămășiță a bătrînului și onestului Eu volatilizat.

18

Farmecul unei teorii constă nu în mică măsură în faptul că e contestabilă : ea seduce tocmai prin aceasta spiritele mai subtile. Se pare că teoria însutit contestată a „liberului arbitru" își datorează supraviețuirea numai și numai acestui farmec — : mereu mai reapare cîte-unul care se simte îndeajuns de puternic pentru a o contesta.

19

Filozofii obișnuiesc să vorbească despre voință de parcă ea ar fi lucrul cel mai temeinic cunoscut din lume ; chiar Schopenhauer a lăsat să se înțeleagă că voința ar fi singurul lucru cunoscut realmente de către noi, cunoscut de-a fir-a-păr, fără reținere și adaos. Însă mie mi se pare și acum că, în acest caz precum și în altele, Schopenhauer a făcut același lucru pe care obișnuiesc să-l facă filozofii : el a preluat și a exagerat o *prejudecată populară*. Voința îmi apare înainte de toate ca un lucru *complex*, care este o unitate doar

în chip de cuvînt, — și tocmai în această unitate a cuvîntului constă prejudecata populară care a înșelat vigilența mereu neglijabilă a filozofilor. Așadar, să fim măcar o dată mai prudenți, mai puțin „filozofi" —, și să spunem : în toate vrerile există în primul rînd o multitudine de sentimente, sentimentul stării *din* care vrem să ieșim, cel al stării *spre* care tindem, însuși sentimentul acestor „din" și „spre" și, în sfîrșit, o senzație musculară accesorie care, printr-un fel de obișnuință și fără a ne pune în mișcare „mîinile și picioarele", intră în joc în momentul în care noi „vrem". Precum „a simți" și chiar „a simți multiplu" este în mod evident unul dintre ingredientele voinței, ea conține în al doilea rînd și pe „a gîndi" : în toate actele voinței există o idee dominantă ; — și să nu-și închipuie nimeni că ar fi posibil să se izoleze această idee de „a vrea", pentru a obține ceva care să mai poată fi numit voință ! În al treilea rînd, voința nu este doar un complex de simțiri și gîndiri, ci, înainte de toate, și o *stare afectivă,* tocmai acea stare afectivă dominantă de mai sus. Așa-numitul „liber arbitru" este de fapt sentimentul de superioritate asupra celui care trebuie să se supună : „eu sînt liber, «el» trebuie să se supună" — iată lucrul ce se ascunde în toate vrerile, laolaltă cu acea încordare a atenției, acea privire dreaptă fixată exclusiv asupra unui singur lucru, acea apreciere absolută : „În momentul de față acesta e lucrul necesar, și nici un altul", acea certitudine interioară a actului de supunere ce urmează a fi înfăptuit și toate celelalte sentimente care formează starea sufletească a celui care poruncește. *A vrea* înseamnă a porunci unui lucru din sine care se supune sau pe care îl credem supus. Dar să luăm aminte acum la esența cea mai ciudată a voinței, — acest lucru atît de multiplu, pentru care norodul are un singur cuvînt : dacă într-un anumit caz dat sîntem în același timp poruncitori și supuși, supunîndu-ne, cunoaștem sentimentul constrîngerii, al apăsării, al presiunii, al rezistenței, al mișcării, sentimente ce urmează îndată după actul voinței ; însă, în măsura în care avem pe de altă parte obișnuința de a face abstracție de acest

dualism, de a ne înşela cu ajutorul noţiunii sintetice a „eu"-lui, o întreagă înlănţuire de concluzii eronate şi prin urmare de evaluări false ale voinţei înseşi vor veni să se atîrne peste vrere, — astfel că cel care vrea, crede cu bună-credinţă că a voi este *suficient* pentru a acţiona. Dat fiind că în majoritatea cazurilor oamenii s-au mărginit la vrere şi că s-au putut *aştepta* totodată la efectul ordinului dat, adică la supunere, la îndeplinirea actului prescris, *aparenţa* a fost tradusă prin sentimentul *necesităţii efectului;* pe scurt, cel care „vrea" crede cu un anumit grad de certitudine că vrerea şi acţiunea sînt oarecum unul şi acelaşi lucru —, el atribuie reuşita, executarea vrerii înseşi voinţei, iar această credinţă întăreşte în el sentimentul savuros al puterii pe care îl inspiră orice reuşită. „Liberul arbitru" — iată numele acelei complexe stări de plăcere resimţită de cel care vrea, care porunceşte şi se identifică în acelaşi timp cu cel care execută, — gustînd astfel împreună cu el plăcerea de a depăşi obstacolele, cu impresia că voinţa sa este de fapt aceea care a triumfat asupra lor. Astfel, în actul volitiv, plăcerii de a da un ordin i se adaugă plăcerea uneltei care îl execută cu succes ; voinţei i se alătură „voinţe subalterne", suflete subalterne şi docile, corpul nostru nefiind altceva decît edificiul colectiv al mai multor suflete. *L'effet c'est moi* : în acest caz se întîmplă la fel ca şi în toate comunităţile fericite şi bine organizate, şi anume că clasa dominantă se identifică cu succesele comunităţii. În cazul tuturor vrerilor este vorba pur şi simplu de poruncă şi supunere, în cadrul unei structuri complexe colective, compuse, precum am mai spus, din mai multe „suflete" : iată pentru ce ar trebui să-şi permită un filozof să considere voinţa în sine din unghiul moralei : şi anume, al moralei considerate ca ştiinţa unei ierarhii dominatoare, din care ia naştere fenomenul vieţii. —

Diferitele concepte filozofice nu sînt defel arbitrare, ele nu se dezvoltă fiecare pentru sine, ci în relație și rudenie unele față de celelalte. Oricît de bruscă și capricioasă ar fi apariția lor în istoria gîndirii, ele nu fac mai puțin parte din același sistem, în chip de reprezentanți totali ai faunei unui continent. Această afirmație nu este dovedită la urma urmei de siguranța cu care cei mai diverși filozofi vin rînd pe rînd să-și ocupe locul în interiorul unei anumite scheme de bază a filozofiilor *posibile*. O magie invizibilă îi obligă să parcurgă fără încetare unul și același circuit : oricît de independenți s-ar crede ei unii față de alții prin vrerea lor critică sau sistematică, ceva din ei îi conduce, ceva îi împinge să se perinde unul după celălalt, într-o anumită ordine, ordine sistematică care este aceea a conceptelor și înrudirii lor. De fapt, gîndirea lor este mai puțin o descoperire, ci mai degrabă o recunoaștere, o aducere-aminte, o reîntoarcere la o îndepărtată și străveche reședință a sufletului din care au luat naștere odinioară aceste concepte : — din acest punct de vedere, activitatea filozofică este un fel de atavism de cel mai înalt grad. Ciudata asemănare a tuturor filozofiilor indiene, elene, germane se explică destul de ușor. Din momentul în care există o înrudire lingvistică, este într-adevăr inevitabil ca, datorită unei filozofii comune a gramaticii — aceleași funcțiuni gramaticale exercitîndu-și stăpînirea și autoritatea asupra inconștientului — să existe toate condițiile pentru o dezvoltare și succesiune analogă a sistemelor filozofice, în vreme ce pentru alte posibilități de interpretare a lumii calea pare să fie închisă. Foarte probabil că filozofii domeniului lingvistic uralo-altaic (în care noțiunea de subiect este cel mai puțin dezvoltată) vor privi lumea cu alți ochi și vor urma alte căi decît indo-germanii sau musulmanii : vraja exercitată de anumite funcțiuni gramaticale este de fapt aceea pe care o exercită anumite evaluări *fiziologice*

și particularități rasiale. — Acestea sînt spuse pentru respingerea afirmațiilor superficiale ale lui Locke referitoare la originea ideilor.

21

Causa sui este cea mai grozavă autocontradicție din cîte au fost născocite pînă acum, un fel de lucru nefiresc, o siluire a logicii : însă orgoliul extravagant al omului l-a îndemnat pe acesta să se lase tîrît tot mai profund și mai cumplit în abisurile acestei absurdități. Năzuința sa spre „liberul arbitru", în înțelesul superlativ și metafizic care din păcate mai domnește încă în creierele semidocte, vrerea de a purta întreaga și ultima responsabilitate pentru actele sale, descărcînd-o din spinarea lui Dumnezeu, a lumii, a eredității, a întîmplării, a societății, este nici mai mult, nici mai puțin decît dorința de a fi însăși această *causa sui*. Cu o cutezanță mai mare decît aceea a baronului de Münchhausen, omul încearcă, trăgîndu-se de păr, să se smulgă din mlaștina neantului, pentru a se înălța în existență. Iar de s-ar hotărî vreunul să-i facă vînt neroziei rustice a acestei noțiuni faimoase a „liberului arbitru" și să și-o scoată din cap, l-aș ruga să mai facă un pas pe calea „iluminării" sale și să procedeze așijderea și în privința contrariului acestei pseudonoțiuni a „liberului arbitru" : mă refer la „vrerea încătușată" care conduce la un abuz al noțiunilor de cauză și efect. „Cauza" și „efectul" nu trebuie *concretizate*, precum o fac în mod greșit naturaliștii (și toți cei care naturalizează azi în gîndire, asemenea lor —) care se conformează neroziei mecaniciste dominante ce își imaginează cauza drept ceva care trage și împinge pînă în momentul în care este obținut efectul : trebuie să ne folosim de „cauză" și de „efect" doar ca de niște *noțiuni* pure, adică în chip de ficțiuni convenționale în scopul desemnării, al comunicării, și *nu* pentru cel al explicației. Noțiunea de „în sine" nu conține nici un dram de „legătură cauzală", de „necesitate", de „determinism psihologic", în cazul ei efec-

tul *nu* este urmarea cauzei, în cadrul ei nu domnește nici o „lege". *Noi* singuri am fost cei care am inventat cauzele, succesiunea, reciprocitatea, relativitatea, obligativitatea, numărul, legea, libertatea, temeiul, ținta ; iar cînd introducem și amestecăm în lucruri această lume de semne născocite de noi înșine, în chip de lucruri „în sine", procedăm iarăși precum am făcut întotdeauna, și anume *mitologic*. „Voința încătușată" este un mit : în realitate, se poate vorbi doar despre voințe *puternice* și *slabe*. — Cînd un gînditor simte că a descoperit deodată în întreaga „înlănțuire cauzală" și în întreaga „necesitate psihologică" ceva ce seamănă a constrîngere, a necesitate, a succesiune obligatorie, a presiune, a încătușare — aceasta este mai întotdeauna semnul că în cazul lui ceva nu este în regulă : a simți astfel e un simptom revelator, — respectivul se demască pe sine. Și, în general, în caz că observațiile mele sînt exacte, problema determinismului este cercetată sub două aspecte diametral opuse, însă întotdeauna într-un mod profund *personal :* unii nu vor să cedeze cu nici un preț din „responsabilitatea" lor, din credință *în sine,* din dreptul personal asupra meritelor *lor* (acesta e cazul raselor vanitoase —) ; ceilalți, dimpotrivă, nu vor să-și asume responsabilitatea și vinovăția pentru nimic, dorind, dintr-un tăinuit dispreț de sine, *să poată da bir cu fugiții,* indiferent în ce direcție, din fața eului lor. Cînd scriu cărți, aceștia din urmă obișnuiesc să ia apărarea în zilele noastre răufăcătorilor ; deghizarea lor preferată este un fel de compătimire socialistă. Și, într-adevăr, fatalismul celor cu voința slabă se înfrumusețează uimitor din momentul în care reușește să se dea drept *la religion de la souffrance humaine :* este felul *său* de a-și demonstra „bunul gust".

22

Fie-mi îngăduit, ca bătrîn filolog care nu se poate dezbăra de malițiozitate, să arăt cu degetul artificiile de interpretare eronate : acea „legitate a naturii"

despre care voi, fizicienii, vorbiți cu atîta mîndrie, de parcă — dăinuiește numai și numai datorită interpretării și eronatei voastre „filologii", — ea nefiind nici fapt și nici vreun „text", ci mai degrabă doar un aranjament naiv-umanitar, o răstălmăcire a sensului prin care veniți suficienți în întîmpinarea instinctelor democratice ale sufletului modern ! „Pretutindeni, egalitate în fața legii, — din acest punct de vedere nici naturii nu i-a mers altfel și nici mai bine ca nouă" : fermecător gînd ascuns în care se deghizează o dată mai mult dușmănia plebeiană împotriva tuturor privilegiilor și tiraniei și, de asemenea, o a doua, mai subtilă formă a ateismului. *Ni dieu, ni maître* — asta o vreți și voi : așadar, „trăiască legile naturii !" — nu-i așa ? Însă, precum am mai spus-o, aceasta e o interpretare, nu un text ; și s-ar putea să apară vreunul care, înarmat cu intenții și artificii de interpretare opuse, să descifreze în aceeași natură și pornind de la aceleași fenomene, impunerea tiranică, fără scrupule și nemiloasă a pretențiilor la putere, — un interpret care v-ar revela caracterul general și necondiționat al „voinței de putere", astfel că mai toate cuvintele ar deveni inutilizabile, și chiar cuvîntul „tiranie" ar părea un eufemism, o metaforă slabă și blîndă, prea-omenească ; și totuși filologul cu pricina ar ajunge pînă la urmă să afirme despre această lume același lucru pe care îl afirmați și voi, și anume că ea are un mers „necesar" și „previzibil", dar *nu* pentru că ar conține legi care s-o domine, ci pentru că legile îi *lipsesc* cu desăvîrșire, fiecare forță parcurgîndu-și în fiece clipă drumul pînă la ultimele ei consecințe. Presupunînd că și aceasta ar fi doar o interpretare — veți fi îndeajuns de zeloși ca să mi-o obiectați ? — atunci, cu atît mai bine ! —

23

Întreaga psihologie de pînă acum a rămas împotmolită în prejudecăți și temeri de ordin moral : ea nu s-a încumetat să pătrundă în adîncuri. A o concepe, pre-

cum o fac eu, în chip de *morfologie și genetică a voinței de putere*, — iată o idee care nu i-a trecut nimănui prin cap, în măsura în care ne este îngăduit să recunoaștem în toate cele cîte s-au scris pînă acum un simptom a ceea ce a fost trecut sub tăcere. Puterea prejudecăților morale a impregnat profund sfera spiritualității pure, în aparență sfera cea mai rece și mai lipsită de premise — exercitînd bineînțeles o acțiune vătămătoare, paralizantă, orbitoare, deformantă. O fizio-psihologie autentică întîmpină rezistențe inconștiente în inima cercetătorului, ea are de luptat cu „inima" : chiar și o teorie despre interdependența instinctelor „bune" și „rele" pare un rafinament de imoralitate care provoacă suferința și dezgustul unei conștiințe încă viguroase și îndrăznețe —, și, cu atît mai mult, o teorie despre derivarea tuturor instinctelor bune din cele rele. Însă, presupunînd că s-ar găsi cineva care să ia afectele de ură, invidie, cupiditate, patima puterii drept afecte esențiale ale vieții, drept lucruri care trebuie să facă parte, în esență și în principiu, din economia generală a vieții, dacă vrem ca viața să fie intensificată —, acest om ar suferi din pricina unei asemenea orientări a judecăților sale ca de un rău de mare. Și aceasta nu este încă nici pe departe cea mai penibilă și mai ciudată ipoteză din acest imens și aproape nedesțelenit domeniu de cunoștințe primejdioase : iar cel care vrea va găsi o sută de temeiuri pentru a se ține la distanță de ea — de va fi în stare ! Iar dacă totuși nava vi s-a abătut prin aceste meleaguri, ei bine, curaj ! strîngeți zdravăn din dinți ! deschideți-vă ochii ! apucați timona cu nădejde ! — *vom depăși* de-a dreptul morala, cu riscul de a strivi, de a zdrobi poate restul propriei noastre moralități, cutezînd să pornim pe acest drum — dar ce contăm *noi* ! Niciodată navigatorilor și aventurie-

rilor temerari nu li s-a mai înfățișat vreo lume de cunoștințe mai profundă : iar psihologului care consimte la o asemenea „jertfă“ — acesta *nu* este *sacrifizio dell'inteletto*, dimpotrivă ! — i se va îngădui cel puțin să pretindă în schimb ca psihologia să fie recunoscută iarăși ca regină a științelor, pe care celelalte științe au menirea s-o slujească și s-o pregătească. Căci de acum înainte psihologia este din nou calea ce duce spre problemele fundamentale.

Partea a doua
SPIRITUL LIBER

24

O, sancta simplicitas ! În ce simplificare și falsificare ciudată trăiește omul ! Nu conteneşti să te minunezi din momentul cînd ochii ţi s-au deprins să vadă acest miracol ! Cît de bine am reuşit să facem totul din juru-ne limpede şi liber şi facil şi simplu ! cum am ştiut să îngăduim simţurilor noastre să vagabondeze în toate cele superficiale, iar gîndirii noastre să-i inspirăm o dorinţă divină de salturi zburdalnice şi raţionamente false ! — Cît de bine ne-am priceput de la bun început să ne păstrăm ignoranţa, pentru a ne bucura de o libertate, de o lipsă de griji, de o imprudenţă, de un zel şi de o bucurie de a trăi aproape de necrezut, pentru a ne bucura de viaţă ! Şi numai pe această temelie de acum stabilă şi granitică a ignoranţei s-a putut construi pînă acum ştiinţa, voinţa de a şti bazîndu-se pe o altă vrere cu mult mai puternică, voinţa de a nu şti, voinţa de incertitudine, de neadevăr ! Iar această voinţă nu era contrariul celei dintîi, ci forma ei cea mai rafinată ! Nici măcar *limbajul*, aici precum şi în altă parte, nu s-a putut dezbăra de grosolănia sa, continuînd să glăsuiască de contrarii acolo unde era vorba doar de gradaţii şi de o anumită fineţe a nuanţelor ; de asemenea, tartuferia învederată a moralei, care a devenit acum într-un mod invincibil „carne din carnea noastră, sînge din sîngele nostru", a denaturat pînă şi cuvintele din gura noastră, a cunoscătorilor : ici şi colo observăm şi ne amuzăm că de-a dreptul ştiinţa este cea care caută să ne reţină mai cu osîrdie în acest univers *simplificat*, completamente

artificial, lustruit şi falsificat pentru uzul nostru, căci de voie, de nevoie, ei îi place eroarea, fiind în viaţă, — îi e dragă viaţa !

25

După o introducere atît de veselă, aş dori să se dea ascultare unei vorbe chibzuite : ea se adresează celor mai serioşi. Luaţi aminte, voi, filozofi şi prieteni ai cunoaşterii, şi feriţi-vă de martiriu ! Feriţi-vă să suferiţi „de dragul adevărului" ! Şi feriţi-vă chiar să vă apăraţi pe voi înşivă ! Aceasta corupe întreaga inocenţă şi delicata imparţialitate a conştiinţei voastre, vă îndîrjeşte împotriva obiecţiilor şi a năframelor roşii, vă prosteşte, vă abrutizează şi vă preface în tauri atunci cînd, în lupta cu primejdia, injuria, bănuiala, surghiunul şi cu alte urmări şi mai brutale ale urii, veţi fi siliţi să jucaţi rolul de apărători ai adevărului pe pămînt : — de parcă „adevărul" ar fi o fiinţă într-atît de neajutorată şi de neîndemînatică încît să aibă nevoie de apărători ! să aibă nevoie tocmai de voi, cavaleri ai Tristei Figuri, domni gură-cască ai spiritului care îi ţeseţi pînza de păianjen ! La urma urmei, voi ştiţi prea bine că nu *voi* veţi fi aceia care vor avea ultimul cuvînt, că niciodată pînă acum un filozof nu a avut ultimul cuvînt, şi că aţi face dovada unei veridicităţi mai lăudabile dacă aţi aşeza cîteva mici semne de întrebare după formulele voastre preferate şi teoriile voastre favorite (şi dacă se va ivi prilejul, chiar după voi înşivă), în locul tuturor gesturilor solemne şi a dovezilor pe care le înfăţişaţi în faţa acuzatorilor şi a curţilor de justiţie ! Mai bine daţi-vă la o parte ! Retrageţi-vă în vreun ascunziş ! Şi uzaţi de măşti şi de vicleşuguri, ca să fiţi confundaţi ! Sau, măcar, temuţi un pic ! Şi nu-mi uitaţi grădina cea cu zăbrele aurii ! Şi înconjuraţi-vă de oameni ce sînt precum o grădină, — sau precum o muzică deasupra apelor, la ceas de asfinţit cînd ziua în amintire se preschimbă ; — alegeţi *buna* solitudine, cea liberă, graţioasă şi uşoară care vă îndreptăţeşte să rămîneţi buni

într-un sens sau într-altul ! Cît de veninos, șiret, mîrșav te face războiul cel îndelungat pe care nu-l poți purta deschis, pe față ! Cît de *personal* te face o teamă îndelungată, atenția prelungită, ochii ațintiți asupra dușmanului, asupra dușmanilor posibili ! Acești surghiuniți ai societății, acești prigoniți și încolțiți, — chiar și pustnicii fără voie ca Spinoza sau Giordano Bruno — devin în cele din urmă întotdeauna, chiar și sub deghizamentul cel mai spiritual, poate chiar fără să o știe ei înșiși, rafinați răzbunători și otrăvitori (să dezgropăm dar în sfîrșit fundamentul eticii și teologiei lui Spinoza !) — nemaivorbind despre nerozia indignării morale, care la un filozof este semnul infailibil al faptului că el și-a pierdut pe de-a-ntregul umorul filozofic. Martiriul filozofului, a sa „jertfire pentru Adevăr" scoate la lumină agitatorul și actorul din el ; iar presupunînd că i-am cercetat pînă acum doar cu o curiozitate artistică, s-ar putea întîmpla să încercăm dorința primejdioasă, în cazul anumitor filozofi, de a-i vedea în starea lor de degenerare (degenerați în „martiri", măscărici și demagogi). Numai că trebuie să știm, de ne va încerca o asemenea dorință, *ce* ne va fi dat să vedem de fiecare dată : — doar o comedie satirică, o farsă de epilog, dovada neîncetată a faptului că lunga tragedie propriu-zisă *s-a terminat :* presupunînd că nașterea tuturor filozofiilor a fost o îndelungată tragedie. —

26

Omul de elită năzuiește în mod instinctiv la o fortăreață a sa, la un refugiu în care să fie *mîntuit* de gloată, de mulțime, de vulg, un loc în care să poată uita regula „Omul" de la care face excepție : — cu excepția cazului în care el va fi aruncat de către un instinct și mai puternic de-a dreptul asupra acestei reguli, dorind s-o cunoască, în sensul măreț și excepțional al acestui cuvînt. Cel care în relațiile cu oamenii n-a trecut prin toate nuanțele suferinței, înverzind și pălind de dezgust, plictiseală, compasiune, posomo-

reală, însingurare, acela nu este cu certitudine un om de bun-gust ; însă dacă el nu-şi asumă de bună-voie toate aceste poveri şi neplăceri, ocolindu-le mereu şi rămînînd ascuns, cum am mai spus, tăcut şi mîndru în fortăreaţa sa, atunci un lucru e cert : el nu este făcut pentru cunoaştere, nu îi este predestinat. Fiind astfel, el şi-ar spune într-o bună zi : „la naiba cu bunul meu gust ! regula e mai interesantă decît excepţia, — mai interesantă decît mine, excepţia !" — şi s-ar porni să *coboare,* şi mai ales să se „amestece" cu gloata. Studiul omului *mijlociu,* studiu îndelung şi serios care necesită multă prefăcătorie, biruinţă de sine, familiaritate, relaţii dubioase — orice relaţie fiind dubioasă în afara relaţiilor cu cei asemeni nouă : — acesta este un capitol necesar din viaţa oricărui filozof, poate cel mai dezagreabil, cel mai rău mirositor, cel mai bogat în decepţii. Însă dacă îi surîde norocul care i se cuvine unui copil al cunoaşterii, el va întîlni ajutoare care să-i scurteze şi să-i uşureze sarcina, — mă refer la aşa-numiţii cinici care recunosc cu ingenuitate animalitatea, vulgaritatea, „regula" pe care o poartă în ei, păstrînd totuşi o doză suficientă de spiritualitate şi de mîncărime care să-i oblige să vorbească *în faţa martorilor* despre ei înşişi şi despre semenii lor : chiar tăvălindu-se cîteodată, în cărţile lor, ca în propriul lor excrement. Cinismul este singura formă prin care sufletele obişnuite acced la ceea ce se numeşte onestitate ; iar omul superior, aflîndu-se in prezenţa cinismului, fie el mai grosolan sau mai rafinat, trebuie să-şi ciulească urechile şi să se felicite de fiece dată cînd chiar în faţa lui prinde glas bufonul cel nerușinat sau satirul ştiinţific. Se poate chiar întîmpla ca dezgustului să i se adauge încîntarea : şi anume atunci cînd, printr-un capriciu al naturii, un asemenea ţap indiscret sau maimuţoi nerușinat este dăruit cu geniu, ca în cazul abatelui Galiani, omul cel mai profund, cel mai perspicace şi poate şi cel mai obscen al secolului său — el a fost mult mai profund ca Voltaire şi, prin urmare, într-o bună măsură, şi mai tăcut. Şi mai ades se întîmplă, precum am spus, ca un cap de savant să fie aşezat pe

un corp de maimuță, o inteligență de o finețe excepțională să fie grefată pe un suflet ordinar, — caz frecvent printre medici și, în special, printre fiziologii moralei. Și oriunde vreunul vorbește despre om fără amărăciune, ci mai degrabă cu ingenuitate, ca despre un pîntec cu două necesități și un cap cu una singură, pretutindeni unde se vede, se caută și *vrea* să se vadă mereu doar foamea, dorința sexuală și vanitatea, prezentate ca fiind adevăratele și singurele impulsuri ale acțiunilor umane, pe scurt, oriunde oamenii sînt vorbiți de „rău" — și nici măcar cu *răutate,* — acolo amatorul de cunoaștere trebuie să ia aminte cu subtilitate și hărnicie, îndreptîndu-și urechile în direcția din care aude vorbindu-se fără indignare. Căci omul indignat și cel care se sfîșie și se sfîrtecă pe sine cu proprii dinți (în caz că nu sfîrtecă lumea, sau pe Dumnezeu, sau societatea) se prea poate să valoreze din punct de vedere moral mai mult decît satirul rizător și satisfăcut de sine ; însă, din toate celelalte puncte de vedere, el este mai ordinar, mai banal, mai puțin instructiv. Nimeni nu *minte* atît de mult ca omul indignat. —

27

E dificil să te faci înțeles, mai ales cînd gîndești și trăiești *gangasrotogati,* printre oameni care gîndesc și trăiesc altfel, fie *kurmagati* sau, în cel mai bun caz, *mandeikagati* [1], „prin sărituri de broască" — eu însumi fac totul ca să devin „dificil de înțeles" ! — și trebuie să le fim recunoscători din toată inima celor care au bunăvoința să interpreteze cu o anumită finețe ceea ce spunem. Însă în ceea ce îi privește pe „prietenii cei buni", mereu prea comozi și care, tocmai ca prieteni, își închipuie că au dreptul la comoditate, faci bine dacă le avansezi un loc de joacă, o

[1] În sanscrită, indicații muzicale de tempo. Gangasrotogati = precum curge Gangele (presto) ; kurmagati = umbletul broaștei țestoase (lento) ; mandeikagati = săritura broaștei (staccato). *(n. trad.).*

arenă a nepriceperii lor : vei avea astfel pricină de rîs ; — sau să-i înlături cu totul pe aceşti prieteni buni, — şi iar să rîzi !

28

Lucrul cel mai anevoie de tălmăcit dintr-o limbă în alta este *tempoul* stilului, care are la bază caracterul rasei sau, exprimat în termeni mai fiziologici, *ritmul* mediu al „metabolismului" său. Există traduceri obişnuite şi oneste care sînt aproape nişte falsificări, căci, involuntar, ele banalizează originalul neştiind să-i redea tempoul viteaz şi vesel care îl ajută să salte peste toate obstacolele primejdioase ale lucrurilor şi cuvintelor. Limba germană este aproape incapabilă de mişcarea *presto ;* astfel, se poate deduce pe drept cuvînt că germanul este incapabil şi de multe dintre *nuanţele* cele mai amuzante şi mai îndrăzneţe ale unei gîndiri libere, liber-cugetătoare. Precum *buffo*-ul şi satirul îi sînt străine de trup şi de conştiinţă, tot astfel Aristofan şi Petroniu sînt pentru el intraductibili. La germani se găsesc din belşug toate varietăţile de gravitate maiestuoasă, de densitate, de solemnitate greoaie, toate genurile stilistice interminabile şi plictisitoare, — fie-mi iertat dacă voi spune că nici proza lui Goethe, prin amestecul ei de rigiditate şi graţie, nu face excepţie, fiind o oglindire a „vechilor timpuri bune" de care aparţine şi o expresie a gustului german, într-o epocă în care mai exista un „gust german" : cel al rococo-ului *in moribus et artibus.* Lessing face excepţie, graţie naturii sale de comediant care pricepea multe şi se pricepea la multe : nu întîmplător a fost el traducătorul lui Bayle şi s-a refugiat cu plăcere în apropierea lui Diderot şi Voltaire, şi, mai bucuros, printre poeţii comici ai Romei : — chiar şi în *tempo*, Lessing iubea gîndirea liberă, fuga din Germania. Dar cum ar putea imita limba germană, fie chiar în proza unui Lessing, *tempoul* lui Machiavelli, care în al său *Principe* ne face să respirăm aerul uscat şi subtil al Florenţei, neputîndu-se

reţine de la a expune cele mai serioase probleme într-un *allegrissimo* impetuos : aceasta poate nu fără un oarecare sentiment artistic maliţios născut din îndrăzneala unui astfel de contrast, — idei lungi, grele, dure, primejdioase, un *tempo* de galop şi un umor îndrăzneţ de cea mai bună calitate. Cui i-ar fi îngăduit să se încumete în sfîrşit la o traducere germană a lui Petroniu, a celui care, mai mult ca oricare mare muzician de pînă acum, a fost virtuosul *prestoului* atît în invenţii şi în capricii, cît şi în vocabularul său : — ce-au a face, la urma urmei, toate mocirlele acestei lumi bolnave şi rele, chiar şi cele ale „lumii antice", cîtă vreme se aleargă, precum o face el, pe picioare de vînt, cu elanul, suflul, ironia eliberatoare a unui vînt care însănătoşeşte toate lucrurile, făcîndu-le să *alerge !* Iar cît priveşte pe Aristofan, acest spirit ce transfigurează şi completează antichitatea şi de dragul căruia întregului elenism i se *iartă* vina de a fi existat, (presupunînd că s-a priceput pe de-a-ntregul *ce* anume trebuie iertat şi transfigurat), nu cunosc nimic care să mă fi predispus mai mult să visez la natura enigmatică de Sfinx a lui *Platon* decît acel *petit fait,* din fericire păstrat pentru noi : la căpătîiul patului său de moarte nu s-a găsit nici o *Biblie* şi nici vreo scriere egipteană, pitagoreică sau platonică, — ci un exemplar din Aristofan. Cum ar fi putut îndura viaţa un Platon — viaţă elenă, căreia îi spusese Nu, — fără să fi existat un Aristofan ! —

29

Independenţa aparţine celor mai puţini la număr : ea este privilegiul celor puternici. Iar cel care şi-o asumă, fie chiar îndreptăţit fiind, dar fără a fi *constrîns* s-o facă, dovedeşte prin aceasta că este nu numai puternic, ci probabil şi îndrăzneţ pînă la exuberanţă. El pătrunde într-un labirint, înmiind primejdiile oricum inerente ale vieţii, dintre care nu cea mai mică e primejdia că nimeni nu vede nici felul şi nici locul în care el se rătăceşte, se izolează şi în care

va fi sfîşiat bucată cu bucată de vreun minotaur ascuns în peşterile conştiinţei. Dacă un astfel de om piere, totul se petrece atît de departe de înţelegerea oamenilor, încît pe aceştia nici nu-i mişcă, nici n-o simt : — iar el nu se mai poate reîntoarce ! El nu mai poate reveni nici măcar la compătimirea oamenilor ! —

30

Este inevitabil — şi chiar just ! ca supremele noastre vederi să pară nebunii şi cîteodată chiar crime cînd ajung clandestin în urechile celor care nu sînt făcuţi şi predestinaţi să le înţeleagă. Deosebirea dintre exoteric şi ezoteric, adoptată odinioară de filozofii indieni, greci, persani şi musulmani, pe scurt, pretutindeni unde se credea într-o ierarhie şi *nu* în egalitatea de fapt şi de drept, — această deosebire se bazează mai puţin decît se crede pe faptul că filozoful exoteric rămîne în exterior, privind, evaluînd, măsurînd şi judecînd din afară şi nu dinlăuntru : mai esenţial este faptul că el priveşte lucrurile de jos în sus, — iar filozoful ezoteric, *de sus în jos !* Privită din anumite înalturi ale sufletului, însăşi tragedia încetează să mai pară tragică ; iar dacă am strînge toate suferinţele lumii în una singură, cui i-ar mai fi îngăduit să se încumete la a spune că această priveliştе ne va ispiti şi ne va constrînge *inevitabil* la compătimire, aşadar la o dublare a suferinţelor ?... Ceea ce unei specii de oameni superiori îi serveşte drept hrană sau mîngîiere, pentru o altă specie, cu totul diferită şi mult inferioară, este aproape o otravă. Virtuţile omului obişnuit ar putea să apară în ochii unui filozof ca vicii şi slăbiciuni ; se prea poate ca un om superior să fie nevoit să degenereze şi să decadă pentru a putea cuceri calităţile care să-l facă să fie venerat ca un sfînt în lumea inferioară în care s-a scufundat. Există cărţi care au asupra sufletului şi sănătăţii efecte contrarii, după felul în care sînt folosite de către un suflet inferior, cu o energie

vitală scăzută sau de către unul superior şi cu o energie viguroasă : în primul caz, aceste cărţi sînt primejdioase, corozive, dizolvante, în cel de al doilea fiind chemări la arme care îi provoacă pe cei mai viteji să-şi arate întreaga *lor* vitejie. Cărţile „pentru toţi" sînt întotdeauna cărţi rău-mirositoare : ele aduc cu sine mirosul oamenilor mărunţi. De obicei locurile în care norodul mănîncă şi bea, şi chiar cele în care venerează, duhnesc. Nu trebuie să mergi în biserici, de vrei să respiri aer *curat*. — —

31

În anii tinereţii venerezi şi dispreţuieşti fără a fi deprins încă acea artă a *nuance*-lor care constituie cel mai mare cîştig al vieţii, trebuind de obicei să plăteşti scump faptul de a fi opus oamenilor şi lucrurilor doar un Da şi un Nu. Totul este orînduit pentru ca cel mai rău dintre toate gusturile, gustul absolutului, să fie batjocorit şi maltratat cu cruzime, pînă în momentul în care omul se deprinde să pună un dram de artă în sentimentele sale şi să încerce mai degrabă artificialul : precum o fac adevăraţii artişti ai vieţii. Pornirile mînioase şi respectuoase proprii tinereţii par să nu-şi îngăduie o clipă de răgaz pînă n-au falsificat într-atît oamenii şi lucrurile încît să li se poată abandona : — tinereţea, ea însăşi, este ceva ce falsifică şi amăgeşte. Mai tîrziu, cînd sufletul tînăr, martirizat de numeroasele deziluzii, se întoarce în cele din urmă bănuitor împotriva lui însuşi, arzător şi sălbatic încă, chiar şi în suspiciunea şi în remuşcările sale : cum se mai mînie el, cum se sfîşie nerăbdător, cum se răzbună de îndelungata-i autoorbire, de parcă ar fi fost o orbire intenţionată ! În această perioadă de trecere te pedepseşti pe tine însuţi, suspectîndu-ţi propriile sentimente ; îţi torturezi entuziasmul prin bănuială ; chiar conştiinţa curată îţi pare o primejdie, un văl aruncat asupră-ţi, în chip de ostenire a unei onestităţi mai rafinate ; şi, mai presus de toate, iei atitudine, o

atitudine de fapt *împotriva* „tinereții". — Iar un deceniu mai tîrziu, înțelegi că toate acestea mai aparțineau tot tinereții !

32

În decursul celei mai îndelungate perioade din istoria umanității — denumită epoca preistorică — valoarea sau non-valoarea unei acțiuni se deducea din consecințele sale : actul în sine era la fel de puțin luat în considerație ca și originea sa, lucrurile petrecîndu-se aproximativ la fel ca în China, chiar și aceea a zilelor noastre, unde o distincție sau o dezonoare a copilului se răsfrînge asupra părinților, puterea retroactivă a succesului sau a insuccesului fiind aceea care îi îndruma pe oameni să considere o acțiune drept bună sau rea. Să denumim această perioadă epoca *premorală* a umanității ; pe atunci imperativul „cunoaște-te pe tine însuți !" era încă necunoscut. Dimpotrivă, în decursul ultimelor zece milenii, în numeroase regiuni ale globului s-a ajuns pas cu pas la a nu mai atribui vreo valoare consecințelor acțiunii, ci cauzelor ei : iată, în rezumat, un mare eveniment, o considerabilă șlefuire a privirii și a etalonului, conștiința întîrziată și inconștientă a valorilor aristocratice și a credinței în „origine", semnul distinctiv al unei perioade care poate fi desemnată, în sensul cel mai strict al cuvîntului, ca perioada *morală :* prin ea s-a făcut primul pas spre cunoașterea de sine. Consecințele au fost înlocuite cu originea : ce răsturnare a perspectivei ! O răsturnare obținută desigur în urma unor îndelungi lupte și vicisitudini ! La drept vorbind, era o superstiție nouă și funestă, o limitare ciudată a interpretării ce venea astfel la putere : originea unei acțiuni, în sensul cel mai strict al cuvîntului, era atribuită unei *intenții.* Se cădea de acord asupra faptului că valoarea unei acțiuni rezidă în valoarea intenției sale. Intenția în chip de unică origine și preistorie a unei acțiuni : sub semnul acestei prejudecăți s-au rostit laude și dojeni, s-au pronunțat verdicte, și chiar s-a

filozofat pînă mai ieri pe pămînt. — Însă acum n-ar trebui oare să simţim în sfîrşit necesitatea de a purcede din nou la o răsturnare şi dizlocare radicală a valorilor printr-o nouă reîntoarcere spre sine şi o nouă aprofundare a omului ? — n-am ajuns noi oare în pragul unei perioade care ar putea fi caracterizată, mai întîi negativ, ca *extramorală ?* — astăzi, cînd începe să cîştige teren bănuiala, cel puţin printre noi, imoraliştii, că valoarea decisivă a unei acţiuni rezidă tocmai în ceea ce are ea *neintenţionat,* şi că întreaga ei intenţionalitate, tot ceea ce poate fi văzut, ştiut, tot ceea ce poate deveni „conştient" din ea aparţine încă suprafeţei şi epidermei sale, — care, ca orice epidermă, trădează cîte ceva, dar mai mult *tăinuieşte.* Pe scurt, noi credem că intenţia este doar un semn şi un simptom care necesită mai întîi o interpretare, un semn încărcat de prea multe semnificaţii pentru a avea una pentru sine, — că morala, în sensul pe care îl avea pînă acum, aşadar morala intenţiilor, a fost o prejudecată, o nechibzuială, poate o judecată provizorie, un lucru de genul astrologiei şi alchimiei, în orice caz un lucru ce va trebui să fie depăşit. Depăşirea moralei, într-un anumit sens chiar autodepăşirea moralei : acesta ar putea fi numele travaliului îndelungat şi tainic hărăzit celor mai rafinate, celor mai cinstite şi, totodată, celor mai răutăcioase conştiinţe de azi, acestor vii pietre de încercare a sufletului. —

33

Nu e nimic de făcut, trebuie aduse fără milă în discuţie şi în faţa instanţei sentimentele devotamentului, jertfirii pentru semeni, întreaga morală a autoînstrăinării, precum şi estetica „contemplaţiei dezinteresate" sub a cărei mască o artă demasculinizată, destul de ispititoare, caută să-şi făurească astăzi o conştiinţă curată. Există mult prea mult farmec şi dulceaţă în acele sentimente „pentru ceilalţi" şi *„nu* pentru mine" ca să ne reţină de a deveni în cazul lor de două ori mai neîncrezători şi de a întreba : „nu

sînt oare acestea — *ispite ?*" — Că ele *plac* — nu numai celui care le încearcă și celui care se bucură de roadele lor, dar pînă și spectatorului simplu, — aceasta nu oferă vreun argument în *favoarea* lor, ci dimpotrivă, invită la prudență. Așadar, să fim prudenți !

34

Oricare ar fi poziția filozofică pe care ne-am plasa azi, trebuie să recunoaștem că, indiferent cum am privi-o, *falsitatea* lumii în care ne închipuim că trăim este lucrul cel mai cert și mai stabil pe care îl poate sesiza ochiul nostru : găsim temeiuri peste temeiuri care încearcă să ne seducă la presupunerea că în „esența lucrurilor" există un principiu amăgitor. Însă cel care face răspunzătoare pentru falsitatea lumii însăși gîndirea noastră, așadar „spiritul" — subterfugiu cinstit pe care îl folosește, conștient sau inconștient, orice *advocatus dei* — : cel care consideră această lume, laolaltă cu spațiul, timpul, forma, mișcarea, ca o *concluzie* falsă, acela ar avea cel puțin prilejul de a se deprinde în sfîrșit cu neîncrederea față de întreaga gîndire : nu ne-a jucat ea pînă acum cea mai mare festă dintre toate ? și ce garanție avem că ea nu va continua să facă ceea ce a făcut dintotdeauna ? Vorbind cu toată seriozitatea : inocența gînditorilor are ceva emoționant, care inspiră respect, ea le permite să se înfățișeze chiar și astăzi în fața Conștiinței cu rugămintea de a-i cere răspunsuri *cinstite :* de pildă, dacă ea e „reală", sau de ce se sustrage cu atîta încăpățînare din fața lumii exterioare, ori alte întrebări asemănătoare. Credința în „certitudinile nemijlocite" este o naivitate *morală* care ne face cinste, nouă, filozofilor : însă ar trebui să încetăm odată de a mai fi *doar* oameni morali ! Făcînd abstracție de morală, această credință e o nerozie care nu prea ne face cinste ! Neîncrederea mereu trează n-are decît să treacă în viața burgheză drept semnul „caracterului rău", și să facă parte prin urmare dintre imprudențe :

aici, între noi, dincolo de lumea burgheză și de Daurile și Nu-urile ei — ce ne-ar putea împiedica să fim imprudenți și să spunem : filozoful are în fine *dreptul* la „caracterul rău", el fiind cea mai batjocorită ființă de pînă acum pe pămînt — astăzi, el are *datoria* de a fi neîncrezător, de a privi lumea dușmănos din toate abisurile bănuielilor. — Fie-mi iertată această glumă, această caricatură tristă, această întorsătură sumbră : căci eu însumi mi-am schimbat de mult ideile și aprecierile despre escroci și escrocați, și am la îndemînă cîteva ghionturi pregătite pentru mînia oarbă cu care filozofii se împotrivesc ideii de a fi înșelați. Și de ce *nu ?* Ideea că adevărul are o valoare mai mare decît aparența este o simplă prejudecată morală și nimic mai mult ; este chiar cea mai puțin dovedită ipoteză din cîte există pe pămînt. Să recunoaștem totuși ceva : viața nu ar fi deloc posibilă fără o perspectivă de evaluări și de aparențe ; iar dacă am vrea să suprimăm totalmente „lumea aparentă", laolaltă cu înflăcărarea și nerozia virtuoasă a anumitor filozofi, presupunînd că *voi* ați putea s-o faceți, — n-ar mai rămîne nimic din „adevărul" vostru ! De fapt, ce anume ne constrînge să admitem existența unui antagonism real între „adevărat" și „fals" ? Nu e de ajuns să admitem existența unor grade ale aparenței, precum și a unor umbre și armonii mai luminoase sau mai întunecate ale ei, — a diferitelor *valeurs*, ca să întrebuințăm limbajul pictorilor ? De ce n-ar fi lumea care *ne privește pe noi* o ficțiune ? Iar dacă se va obiecta că „ficțiunea trebuie să aibă și un creator" — de ce nu s-ar putea răspunde pe șleau : *De ce ?* Acest „trebuie să aibă" nu aparține, și el, ficțiunii ? Oare ne este îngăduit, la urma urmei, să fim cît de cît ironici atît față de subiect cît și față de predicat și complement ? Nu îi este îngăduit filozofului să se înalțe deasupra încrederii naive în gramatică ? Am tot respectul pentru guvernante : dar n-a sosit oare timpul ca filozofia să renunțe la o credință bună pentru guvernare ? —

35

O, Voltaire ! O, umanitate ! O, prostie ! „Adevărul", *„căutarea* adevărului" sînt lucruri destul de dificile ; iar dacă omul se îndeletnicește cu ele prea omenește — *„il ne cherche le vrai que pour faire le bien"* — pun prinsoare că nu va găsi nimic !

36

Presupunînd că nu ne este „dăruit" nimic în afară de lumea noastră de dorinți și patimi, că nu putem atinge vreo altă „realitate" mai înaltă sau mai profundă în afară de aceea a instinctelor noastre — căci gîndirea exprimă doar relația dintre aceste instincte — : ne va fi oare îngăduit să facem o încercare și să punem o întrebare : această lume „dăruită" nu este oare *suficientă* pentru a înțelege, pornind de la cele ce sînt, așa-numita lume mecanică (sau „materială") ? Nu mă refer la a o înțelege ca pe o iluzie, o „aparență", o „reprezentare" (în sensul berkeleyan sau schopenhauerian), ci ca pe o realitate de același rang cu înseși pasiunile noastre, — ca pe o formă mai primitivă a lumii afectelor, lume în care se află înglobat într-o unitate puternică tot ceea ce se ramifică și se profilează mai apoi în procesul organic (și prin urmare, se moleșește și se slăbește —), ca pe un fel de viață instinctuală în care toate funcțiunile organice se află legate sintetic unele de altele : autoreglare, asimilație, nutriție, eliminare, metabolism, — ca pe o *formă prealabilă* a vieții. — În cele din urmă, nu numai că ne este îngăduit să facem această încercare : însăși conștiința *metodei* ne-o impune. A nu admite existența mai multor categorii de cauzalități înainte de a fi încercat rezultatele unei singure categorii, înainte de a o fi dus pînă la ultimele ei limite (— pînă la absurd, dacă se poate spune astfel) : aceasta este o morală a metodei de la care astăzi nimeni nu se poate sustrage ; — aceasta rezultă „prin definiție", cum spun matematicienii. La urma urmei, întrebarea

este dacă noi considerăm într-adevăr voința ca pe o forță ce *acționează*, dacă credem în cauzalitatea voinței : dacă o facem — și în fond, *această* credință este însăși credința noastră în cauzalitate —, atunci *trebuie* să facem o experiență, aceea de a considera ipotetic cauzalitatea voinței ca fiind unica existentă. Desigur, „voința" poate acționa doar asupra unei „voințe" — și nu asupra unei „materii" (asupra „nervilor", de pildă —) : pe scurt, trebuie pusă ipoteza că pretutindeni unde se constată „efecte", o voință acționează asupra unei alte voințe — și că toate procesele mecanice, în măsura în care ele manifestă o forță ce acționează, sînt chiar o forță a voinței, un efect al voinței. — Presupunînd în sfîrșit că s-a reușit explicarea întregii noastre vieți instinctuale ca o dezvoltare internă și ramificată a *unei* forme fundamentale unice a voinței — și anume, a voinței de putere, potrivit tezei *mele* — ; presupunînd că toate funcțiunile organice s-au putut reduce la această voință de putere, și că în ea s-ar găsi și soluția problemei procreației și a nutriției — fiind vorba de una și aceeași problemă —, prin aceasta s-ar dobîndi dreptul de a denumi echivoc *toate* forțele ce acționează : *voință de putere*. Lumea văzută din interior, lumea definită și desemnată prin caracterul ei „inteligibil" — această lume ar fi tocmai „voința de putere", și nimic altceva. —

37

„Cum ? Aceasta nu înseamnă oare, exprimat popular : Dumnezeu e contestat, pe cînd diavolul, nu ?" — Dimpotrivă ! Dimpotrivă, prieteni ! Și, la urma urmei, cine naiba vă silește să vorbiți „popular" ? —

38

Precum s-a întîmplat mai ieri, în plin secol al iluminismului, cu Revoluția franceză, această farsă

sinistră şi, privită din apropiere, inutilă, dar pe care spectatorii nobili şi entuziaşti din întreaga Europă o interpretau din depărtare atît de îndelung şi de pasionat prin propriile lor revolte şi entuziasme, *pînă ce textul dispăru sub interpretări:* tot astfel, s-ar putea întîmpla ca o posteritate nobilă să se înşele iarăşi în aprecierea întregului trecut, şi doar astfel să-i confere poate un aspect acceptabil. — Ba chiar mai mult, poate s-a şi întîmplat acest lucru ; nu am fost oare noi înşine această „posteritate nobilă" ? Şi oare nu aparţin acum toate acestea, de vreme ce le înţelegem, — trecutului ?

39

Nimeni nu va da prea lesne crezare unei doctrine pentru simplul fapt că ea te face fericit sau virtuos, poate cu excepţia „idealiştilor" drăgălaşi pasionaţi de Bine, de Adevăr, de Frumuseţe, în a căror baltă înoată laolaltă toate soiurile de dorinţi multicolore, greoaie şi blajine. Fericirea şi virtutea nu constituie nişte argumente. Însă chiar şi spiritele chibzuite uită adesea că nici nefericirea şi răutatea nu constituie contraargumente mai valabile. Un lucru poate fi adevărat, chiar dacă este dăunător şi primejdios în cel mai înalt grad ; nu-i exclus ca însăşi constituţia fundamentală a existenţei să implice faptul că deplina cunoaştere atrage după sine pieirea, — astfel că vigoarea unui spirit s-ar măsura în doza de „adevăr" pe care o poate suporta, sau, mai clar, în gradul pînă la care el *ar avea nevoie* ca acest adevăr să fie diluat, voalat, îndulcit, amortizat, falsificat. Însă nu încape îndoială că pentru descoperirea anumitor *părţi* ale adevărului cei răi şi nefericiţi sînt mai înzestraţi şi au şanse mai mari de reuşită ; nemaivorbind de răii fericiţi, — o *species* trecută sub tăcere de către moralişti. S-ar putea ca duritatea şi şiretenia să ofere condiţii mai favorabile apariţiei spiritelor puternice, independente şi a filozofilor decît acea blîndeţe blajină, delicată, concesivă, acea artă pe bună dreptate

atît de prețuită la un savant, de a accepta totul cu ușurință. Să presupunem, ceea ce este esențial în cele de mai sus, că noțiunea de „filozof" nu se restrînge doar la filozoful care scrie cărți — sau chiar își transcrie în cărți filozofia *sa !* — Stendhal adaugă o ultimă trăsătură la imaginea filozofului liber-cugetător, trăsătură pe care, de dragul gustului german, nu vreau să **neglijez a o sublinia** : — căci ea este *potrivnică* gustului german. *„Pour être bon philosophe*, spune cel din urmă mare psiholog, *il faut être sec, clair, sans illusion. Un banquier, qui a fait fortune, a une partie du caractère requis pour faire des découvertes en philosophie, c'est-à-dire pour voir clair dans ce qui est."*

40

Tuturor lucrurilor profunde le e dragă masca ; cele mai profunde dintre ele nutresc chiar o anumită ură față de imagine și de simbol. N-ar trebui oare ca adevăratul deghizament sub care să se fălească pudoarea unui dumnezeu să fie *contrariul său ?* Iată o problemă dubioasă : ar fi fost chiar de mirare să nu se găsească vreun mistic care să se fi încumetat să procedeze el însuși astfel. Există întîmplări într-atît de delicate, încît faci bine dacă le îngropi sub o grosolănie oarecare, făcîndu-le de nerecunoscut ; există acte de iubire și de generozitate excesivă în urma cărora lucrul cel mai recomandabil este să apuci un ciomag și să-l snopești în bătaie pe martor : astfel îi vei tulbura memoria. Cîte unii se pricep să-și tulbure și să-și maltrateze propria memorie, pentru a se răzbuna cel puțin pe acest unic complice : — pudoarea e inventivă. Lucrurile de care ne rușinăm cel mai mult nu sînt totodată și cele mai rele lucruri : îndărătul cîte unei măști se ascunde nu numai perfidie, — în șiretenie se află atîta bunătate ! Îmi pot imagina un om care, avînd de tăinuit o comoară prețioasă și fragilă, se rostogolește prin viață grosolan și rotund ca un bătrîn butoi de vin mucegăit și ferecat cu strășnicie : astfel o vrea finețea

pudoarei sale. Pe un om a cărui pudoare e profundă, soarta şi hotărîrile sale delicate îl întîmpină tot pe drumuri pe care puţini s-au aventurat vreodată şi a căror existenţă n-o pot cunoaşte nici cei mai apropiaţi şi mai confidenţiali semeni ai lui : el îşi tăinuieşte din faţa privirii lor atît primejdiile de moarte în care se află cît şi certitudinea pe care a recucerit-o. Un astfel de om tăinuit, care foloseşte instinctiv vorbirea pentru a tăcea şi pentru a trece lucruri sub tăcere, este inepuizabil în pretexte pentru a nu vorbi : el *doreşte* şi reuşeşte ca, în locul lui, în inimile şi minţile prietenilor săi să sălăşluiască o mască a sa ; şi chiar dacă nu a vrut-o, într-o bună zi el va descoperi că acolo se află totuşi o mască, — şi că e bine să fie astfel. Toate spiritele profunde au nevoie de o mască : mai mult decît atît, în jurul fiecărui spirit profund se formează neîncetat o mască, datorită interpretării invariabil false, adică *anoste,* a tuturor cuvintelor sale, a tuturor paşilor săi, a tuturor manifestărilor vieţii sale. —

41

Trebuie să ne dovedim nouă înşine că sîntem hărăziţi la independenţă şi la poruncire ; şi aceasta, la timpul potrivit. Astfel de încercări nu trebuie ocolite, chiar dacă ele sînt poate cel mai primejdios joc dintre toate jocurile, la urma urmei ele fiind încercări la care nu va asista vreun alt martor sau judecător în afară de noi înşine. Nu te ataşa de o persoană : fie ea cea mai dragă dintre toate, — fiecare persoană este o temniţă şi, totodată, un ungher. Nu te ataşa de o patrie : fie ea cea mai pătimită şi cea mai nevoiaşă dintre toate, — e mai lesnicios să-ţi detaşezi inima de o patrie victorioasă. Nu te lăsa ataşat de un sentiment de compătimire : nici măcar pentru oamenii superiori al căror martiriu deosebit şi a căror neajutorare o descoperi întîmplător. Nu te ataşa de o ştiinţă : chiar dacă vreuna te-ar ademeni cu inestimabile descoperiri ce par să-ţi fie hărăzite de-a dreptul *ţie.* Nu te ataşa de propria-ţi detaşare, de nici o depărtare voluptuoasă,

ţinut îmbătător al păsării ce zboară din ce în ce mai sus, pentru a zări sub ea o întindere mereu crescîndă : — primejdia celui ce zboară. Nu te atașa de propriile-ţi virtuţi, nu te jertfi în întregime pentru un oarecare și unic detaliu, de exemplu pentru „ospitalitatea“ ta : aceasta e primejdia primejdiilor pentru sufletele alese și bogate care, risipitoare și aproape nepăsătoare față de ele însele, împing virtutea generozităţii pînă la viciu. Trebuie să ştii *să te păstrezi :* iată cea mai bună dovadă a independenţei.

42

Văd apărînd la orizont o nouă specie de filozofi : îndrăznesc să-i botez cu un nume nu lipsit de primejdie. În măsura în care îi ghicesc, în măsura în care se lasă ei ghiciţi — căci *dorinţa* de a rămîne pe undeva enigmatici ţine de felul lor de a fi —, aceşti filozofi ai viitorului ar putea fi denumiţi pe bună-dreptate sau poate și pe nedrept, *ispititori.* Acest nume este la urma urmei doar o tentativă sau, dacă vreţi, o tentaţie.

43

Fi-vor aceşti filozofi ce vin prieteni ai „adevărului“ ? Pe semne că da, căci toţi filozofii de pînă acum și-au îndrăgit propriile adevăruri. Însă, cu siguranţă, ei nu vor fi dogmatici. Le-ar răni orgoliul, și chiar gustul, dacă adevărul lor ar trebui să fie un adevăr pentru toţi, aceasta fiind pînă acum dorinţa tainică și gîndul ascuns al tuturor strădaniilor dogmatice. „Raţionamentul meu este raţionamentul *meu :* asupra lui nu are vreun drept nimeni altcineva“ — va spune poate un asemenea filozof al viitorului. „*Trebuie* să se renunţe la prostul gust de a vrea să te pui de acord cu cei mulţi. Binele încetează de a mai fi bun din momentul în care ajunge pe buzele vecinului. Și cum ar fi cu putinţă să existe un bun comun ! Cuvîntul se contrazice pe sine : ceea ce poate fi posedat în comun

are întotdeauna prea puțină valoare. În cele din urmă, totul va fi precum a fost dintotdeauna : lucrurile mari vor rămîne pentru cei mari, abisurile pentru cei profunzi, gingășiile și spaimele pentru cei delicați și, în general și pe scurt, toate raritățile pentru cei rari." —

44

Mai e oare nevoie să spun în mod special, după toate cele de mai sus, că și acești filozofi ai viitorului vor fi spirite libere, *foarte* libere, — precum și, desigur, nu numai spirite libere, ci ceva mai mult, superior, mai măreț, ceva fundamental diferit, ce nu trebuie nesocotit și confundat ? Însă, spunînd acestea, resimt *obligația* — aproape la fel de stringentă față de ei înșiși, ca și față de noi, vestitorii și predecesorii lor, noi, spiritele libere ! — de a îndepărta de la noi dintr-o suflare o veche și stupidă prejudecată, o confuzie absurdă care a întunecat prea îndelung, precum o negură, noțiunea de „spirit liber". În toate țările Europei și în America de asemenea se practică în zilele noastre o folosire abuzivă a acestui cuvînt, desemnîndu-se prin el o specie deosebit de restrînsă, captivă și încătușată de spirite care năzuiesc aproximativ la contrariul celor ce se află în intențiile și instinctele noastre, — nemaivorbind de faptul că, ținînd seama de acești *noi* filozofi care apar, ei nu trebuie să fie decît niște ferestre închise și uși zăvorîte. Ca s-o spunem scurt și tăios, aceste spirite numite pe nedrept „libere" sînt *nivelatoare* — sclavi elocvenți, scribi contopiști în serviciul gustului democratic și al ideilor sale „moderne" : cu toții, oameni lipsiți de singurătate, de o singurătate care să fie a lor proprie, flăcăi bravi și neîndemînatici a căror îndrăzneală și bună purtare nu poate fi pusă la îndoială, dar care nu sînt liberi, oameni ridicol de superficiali, îndeosebi în tendința lor fundamentală de a vedea în formele vechii societăți cauza mai *tuturor* mizeriilor și nereușitelor omenești, tendință prin care se reușește din plin așezarea adevărului de-a-ndoaselea ! Țelul spre care nă-

zuiesc ei din toate puterile este fericirea turmei, pajiștea cea verde, siguranța, lipsa de primejdie, tihna, înlesnirea vieții pentru toată lumea ; cele mai cu osîrdie și mai des cîntate cîntece și lozinci ale lor se numesc „egalitatea drepturilor" și „compătimire pentru toți suferinzii" — iar suferința însăși e concepută de ei drept un lucru care trebuie desființat. Dimpotrivă, ochii și conștiința noastră își pun întrebarea : unde și în cel fel a crescut planta numită „om" cu cea mai mare vigoare în înalturi ? Noi credem că aceasta s-a petrecut de fiecare dată în circumstanțe diametral opuse, că pentru aceasta a fost necesar ca împrejurările primejdioase ale vieții umane să se amplifice pînă la monstruozitate, că a fost necesară o îndelungată presiune și constrîngere pentru ca facultățile de imaginație și de disimulare ale omului („spiritul" său) să se dezvolte întru finețe și îndrăzneală, că a fost necesar ca voința sa de viață să se intensifice pînă la a deveni voință absolută de putere : — noi credem că duritatea, violența, sclavia, primejdiile de pe uliți și din inimi, clandestinitatea, stoicismul, magia și toate felurile de demonisme, toate cele rele, teribile, tiranice, tot ce are omul din animalul de pradă și din șarpe, slujește la fel de bine înălțarea *species*-ului uman ca și contrariul său. Și aceasta nu este încă de ajuns : cele spuse și trecute aici sub tăcere de către noi ne plasează în orice caz la extrema *opusă* tuturor ideologiilor moderne și tuturor dorințelor de turmă : poate, în chip de antipozi ai acestora ? Ce-i de mirare că noi, „spiritele libere", nu sîntem tocmai cele mai comunicative spirite ? că nu dorim să trădăm în nici un chip *de unde* se poate elibera un spirit și *în ce direcție* ar trebui să fie îndreptat apoi ? Iar cît privește primejdioasa formulă „dincolo de Bine și de Rău" prin care ne punem cel puțin la adăpost de confuzii : noi *sîntem* altceva decît *libres penseurs, liberi pensatori, Freidenker*, decît toate celelalte nume prin care acestor bravi apărători ai „ideilor moderne" le place să se autodenumească. Noi ceilalți, locuitori, sau cel puțin oaspeți ai multor țări ale spiritului, noi, cei care am reușit să evadăm de fiecare

dată din ungherele înăbușitoare și plăcute în care păreau să ne țină iubirea preconceptă și ura preconceptă, tinerețea, originea, hazardul oamenilor și al cărților, sau chiar oboseala drumeției ; plini de răutate față de momelile servituții care se află ascunse în onoruri, sau în bani, sau în funcții publice, sau în înflăcărările simțurilor ; recunoscători pînă și sărăciei și diverselor boli, căci ele ne eliberau mereu de cîte o regulă și de „prejudecata“ sa, recunoscători lui Dumnezeu, diavolului, dobitocului și viermelui care sălășluiesc în noi, curioși pînă la viciu, cercetători pînă la cruzime, apucînd cu mîini nesovăielnice toate cele incomprehensibile, mestecînd și digerînd toate cele indigerabile, apți pentru toate meseriile care cer perspicacitate și simțuri ascuțite, pregătiți pentru toate riscurile grație unui surplus de „liber arbitru“, înzestrați cu suflete de fațadă și de interior ale căror intenții ultime nu le zărește nimeni prea lesne, precum și cu prim-planuri și fundale pe care nimeni nu le poate parcurge pînă la capăt, ascunși sub mantii de lumină, cuceritori, chiar de ne asemuim epigonilor și risipitorilor, rînduind și adunînd din zori și pînă-n noapte, avari ai bogățiilor și sertarelor noastre ticsite, buni gospodari în a învăța și a uita, inventatori de scheme, mîndri cîteodată de tablele noastre de categorii, uneori pedanți, uneori bufnițe laborioase chiar în plină zi, chiar sperietori de păsări, dacă e nevoie, — și astăzi este nevoie : și anume, în măsura în care sîntem prieteni înnăscuți, jurați și geloși ai *singurătății,* ai propriei noastre singurătăți profunde de adînc miez de noapte și de plină amiază : — iată, astfel de oameni sîntem noi, spiritele libere ! și poate fi-veți și *voi* cam la fel, voi, cei care veniți ? voi, *noii filozofi ?* —

Partea a treia
FENOMENUL RELIGIOS

45

Sufletul omenesc și limitele sale, amploarea atinsă pînă în prezent de experiența internă a umanității, culmile, abisurile și perspectivele îndepărtate ale acestor experiențe, întreaga istorie *anterioară* a sufletului și posibilitățile sale încă neepuizate : iată domeniul de vînătoare predestinat unui psiholog înnăscut, amator de „mare vînătoare". Dar de *cîte ori trebui-va* el să-și spună cu disperare : „sînt singur ! ah, sînt cu desăvîrșire singur ! în această pădure imensă și seculară !" Astfel că își dorește cîteva sute de gonaci și copoi ageri, dresați pe care să-i poată asmuți în istoria sufletului omenesc, pentru a-și încolți acolo vînatul *său*. Dar e în zadar : iar și iar, el își dă amarnic și temeinic seama cît de greu sînt de găsit gonaci și copoi tocmai pentru lucrurile care îi atîță curiozitatea. Inconvenientul pe care îl resimte în trimiterea savanților pe domenii noi și primejdioase de vînătoare care necesită curaj, inteligență și finețe în toate sensurile cuvîntului constă în faptul că acești savanți încetează de a mai fi utilizabili din momentul în care începe *„marea vînătoare"* și, o dată cu ea, marea primejdie : ajunși acolo, ei își pierd agerimea privirii și flerul. Pentru a ghici și a cerceta care a fost de exemplu istoria anterioară a problemei *științei* și a *conștiinței* în sufletul unui *homines religiosi,* ar trebui să avem o conștiință profundă, îndurerată, monstruoasă, precum a fost conștiința intelectuală a lui Pascal, ar trebui să mai desfășurăm deasupră-i acel firmament de senină și maliție spiritualitate care să ne permită să

cuprindem cu privirea, să dominăm, să orînduim, să constrîngem în formule acest furnicar de experienţe primejdioase şi dureroase. — Dar cine ar putea să-mi facă acest serviciu ? Şi cine are timp să aştepte astfel de ajutoare ? — apariţia lor este evident mult prea rară, existenţa lor e întotdeauna atît de improbabilă ! În cele din urmă trebuie să faci totul *singur,* de vrei să afli cîte-ceva : prin urmare, ai *multe* de făcut ! — Însă, de această dată, o curiozitate ca a mea este cea mai agreabilă dintre toate viciile, — iertaţi-mă ! Am vrut să spun că dragostea de adevăr îşi primeşte răsplata sa în ceruri, chiar şi pe pămînt. —

46

Credinţa pe care o pretindea creştinismul la începuturile sale, şi pe care ades a şi obţinut-o din partea unei lumi sceptice de liber-cugetători meridionali care purtau în ei şi îndărătul lor lupta seculară şi şcolilor filozofice, fără a mai pune la socoteală educaţia de toleranţă dată de *imperium Romanum,* — această credinţă *nu* este credinţa candidă şi ursuză de supuşenie care îl ataşa pe un Luther sau pe un Cromwell sau pe vreun alt barbar nordic al spiritului de al său Dumnezeu şi de al său creştinism ; este vorba mai degrabă de credinţa lui Pascal, care se aseamănă teribil cu o sinucidere lentă a raţiunii, — a unei raţiuni îndărătnice, longevive, asemenea unui vierme ce nu poate fi ucis dintr-o dată, cu o singură lovitură. De la bun început, credinţa creştină înseamnă jertfire : jertfirea întregii libertăţi, a întregului orgoliu, a întregii conştiinţe de sine a spiritului ; în plus, ea este o subjugare, autobatjocorire şi automutilare. Există şi o doză de cruzime şi de fenicianism religios în această credinţă pretinsă din partea unei conştiinţe macerate, complicate şi prea alintate : ea porneşte de la premisa că supunerea spiritului trebuie să fie indescriptibil de *dureroasă,* că întregul trecut şi toate deprinderile unui astfel de spirit se opun acestui *absurdissimum* care îl înfruntă în chip de „credinţă“. Oamenii moderni, de-

veniți insensibili față de întreaga terminologie creștină, nu mai resimt culmea de oroare pe care o exercita asupra unui gust antic paradoxala formulă „Dumnezeu răstignit". Nicăieri și niciodată nu a mai existat o răsturnare atît de îndrăzneață, de sinistră, de neliniștitoare, de enigmatică precum această formulă : ea anunța o reconsiderare a tuturor valorilor antice. Acesta este Orientul, cel *profund,* este sclavul oriental care se răzbuna astfel pe Roma și pe toleranța ei aristocratică și frivolă, pe „catolicismul" roman al credinței : — și niciodată n-a fost credința aceea care i-a ridicat pe sclavi la nivelul stăpînilor și i-a răzvrătit împotriva lor, ci indiferența față de toate credințele, acea nepăsare pe jumătate stoică, pe jumătate zîmbitoare față de seriozitatea religiei. „Iluminismul" revoltă : căci sclavul dorește absolutul, el înțelege doar ceea ce este tiranic, chiar și în morală, el iubește la fel precum urăște, fără *nuance,* pînă în străfunduri, pînă la durere, pînă la boală, — întreaga sa suferință *tăinuită* se revoltă împotriva gustului aristocratic care pare să *nege* suferința. Scepticismul față de suferință, în fond doar o atitudine a moralei aristocratice, a avut și el un rol, și nu dintre cele mai mici, în izbucnirea ultimei mari revolte a sclavilor care a început o dată cu Revoluția franceză.

47

În orice regiune a globului a apărut pînă acum nevroza religioasă, o găsim îmbinată cu trei prescripții dietetice primejdioase : solitudine, post și abstinență sexuală, — dar fără a putea discerne cu certitudine care este aici cauza și care e efectul, sau *dacă,* în general, există cumva vreo relație între cauză și efect. Ceea ce ne îndreptățește această din urmă îndoială este faptul că, atît la popoarele sălbatice, cît și la cele domestice, printre cele mai constante simptome ale acestei nevroze se află și o subită explozie de senzualitate neînfrînată care se transformă, la fel de subit, în convulsii de pocăință și într-o renunțare

la lume și la voință : să fie oare explicabile amîndouă printr-o epilepsie deghizată ? Dar în acest domeniu, mai mult ca în oricare altul, trebuie să ne abținem de la orice interpretări : nici un alt fenomen de pînă acum nu a mai favorizat o asemenea abundență de iraționalitate și de superstiție, nici un altul nu a mai suscitat într-o asemenea măsură interesul oamenilor, chiar al filozofilor, — ar fi timpul de a contempla lucrurile cu mai multă răceală, de a deprinde prudența, mai mult : de a privi în lături, *de a pleca în lături.* — Chiar și cea mai recent apărută filozofie, cea schopenhaueriană, mai păstrează pe planul al doilea, aproape ca o problemă esențială, acest îngrozitor semn de întrebare al crizei și al renașterii religioase. În ce fel este *posibilă* nimicirea voinței ? în ce chip poate apărea sfîntul ? — se pare că aceasta a fost de fapt întrebarea prin care Schopenhauer a devenit filozof și de la care a pornit. Astfel că, printr-o consecvență pur schopenhaueriană, Richard Wagner, cel mai convins partizan al său (și poate și cel din urmă, cel puțin în Germania —) ajuns la încheierea propriei sale opere a avut de înfruntat aceeași problemă, încarnînd-o în cele din urmă în personajul înspăimîntător și etern al lui Kundry, *type vécu* în carne și oase ; și aceasta în vreme ce psihiatrii din mai toate țările Europei aveau prilejul s-o studieze îndeaproape, pretutindeni unde nevroza religioasă — sau „fenomenul religios", cum îl numesc eu — își manifesta ultima ei erupție și procesiune epidemică, în chip de „Armată a Salvării". — Însă dacă ne vom întreba care anume a fost de fapt lucrul care a suscitat într-o asemenea măsură interesul oamenilor de toate categoriile și din toate timpurile, chiar și al filozofilor, în fenomenul sanctității, cauza o vom găsi fără îndoială în aparența de miracol inerentă lui, și anume în *succesiunea* imediată a *contrariilor,* a stărilor de spirit cărora li se atribuie valori morale opuse : se credea că se asistă în acest caz la transformarea palpabilă și subită a unui „om rău" într-un „sfînt", într-un om bun. Psihologia de pînă acum a naufragiat în acest loc : nu s-a întîmplat oare astfel mai ales din cauză

că ea s-a plasat sub dominația moralei, din cauză că ea însăși *credea* în opoziția morală a valorilor, văzînd-o, citind-o, *tălmăcind-o* în texte și în fapte ? — Cum ? Să fie oare „miracolul" doar o eroare de interpretare ? O deficiență filologică ? —

48

Se pare că rasele latine sînt mult mai pătrunse de catolicismul lor decît noi, nordicii, de creștinism, în totalitatea sa ; și că prin urmare, necredința din țările catolice are o semnificație cu totul diferită de aceea din țările protestante — fiind un fel de revoltă împotriva spiritului rasei, în vreme ce la noi ea semnifică mai degrabă o reîntoarcere la spiritul (sau la absența spiritului —) rasei. Nu încape îndoială că noi, nordicii, ne tragem din rase barbare, acest lucru fiind vizibil chiar și în atitudinile noastre religioase : noi sîntem *rău* înzestrați pentru religie. Se poate considera că celții fac excepție, ei fiind cei care au furnizat prin aceasta cel mai propice teren infecției creștine în țările nordului : — Franța a fost țara în care idealul creștin a înflorit, în măsura în care i-a îngăduit-o soarele palid al Nordului. Ce impresie ciudată de pietate ne provoacă chiar și acești ultimi sceptici francezi, dacă în vinele lor curge un dram de sînge celtic ! Ce aer catolic, negerman exală în nările noastre sociologia lui Auguste Comte, cu logica ei romană a instinctelor ! Cît de iezuit e acel Sainte-Beuve, amabilul și înțeleptul Cicerone din Port-Royal, în ciuda ostilității sale față de iezuiți ! Și în sfîrșit, Ernest Renan : cît de inaccesibil ne pare nouă, nordicilor, limbajul acestui Renan, cel la care un fleac de tensiune religioasă tulbură în fiece moment echilibrul unui suflet tolănit confortabil și voluptuos, în înțelesul bun al cuvîntului ! Să repetăm dar frumoasele-i fraze care urmează — și vom vedea numaidecît ce tresărire de maliționizitate și orgoliu vor naște ele, în chip de răspuns, în sufletele noastre pesemne mai puțin frumoase, mai dure, mai germane ! — *„disons*

donc hardiment que la religion est un produit de l'homme normal, que l'homme est le plus dans le vrai quand il est le plus religieux et le plus assuré d'une destinée infinie... C'est quand il est bon qu'il veut que la vertu corresponde à une ordre éternel, c'est quand il contemple les choses d'une manière désintéressée qu'il trouve la mort révoltante et absurde. Comment ne pas supposer que c'est dans ces moments-là que l'homme voit le mieux ?"... Aceste fraze par atît de străine urechilor mele, ele se află într-atît la *antipodul* obişnuinţelor mele încît, citindu-le pentru întîia oară, am scris la margine, într-un moment de mînie *„la niaiserie religieuse par excellence !"* — pînă cînd, în cele din urmă, mînia mea ajunse chiar să îndrăgească aceste rînduri care aşează adevărul de-a-ndoaselea ! E un lucru atît de elegant, de distins să-ţi ai proprii tăi antipozi !

49

Lucrul surprinzător în religiozitatea grecilor antici este abundenţa nestăvilită de recunoştinţă ce se revarsă din ea : — cît de nobilă este umanitatea cu o *astfel* de atitudine faţă de natură şi viaţă ! — Mai tîrziu, cînd plebea va deveni majoritară în Grecia, *teama* năpădeşte şi religia ; este semnul creştinismului care apare la orizont.

50

Pasiunea pentru Dumnezeu : o găsim în forme rustice, candide şi indiscrete, ca în cazul lui Luther — întreg protestantismul este lipsit de *delicatezza* meridională. Există şi forme de excesivitate orientală, exaltarea sclavului graţiat sau eliberat pe nemeritate, de exemplu cazul sfîntului Augustin, căruia îi lipseşte într-un mod jignitor orice noblete a atitudinilor şi dorinţelor. Găsim în această pasiune tandreţe şi lubricitate feminină, care, pudică şi igno-

rantă, năzuiește la *unio mystica et physica* : cazul Madame de Guyon. În numeroase cazuri, ea apare, într-un mod îndeajuns de ciudat, în chip de deghizare a pubertății unei tinere sau a unui tînăr ; cîteodată, chiar sub semnul isteriei unei fete bătrîne și a ultimei ei ambiții : — și nu o dată, asemenea femei au fost canonizate de Biserică.

51

Pînă în prezent, cei mai puternici oameni s-au înclinat întotdeauna cu venerație în fața sfîntului, ca în fața unei enigme de autobiruință și supreme privațiuni deliberate : de ce s-au înclinat oare ? În sfînt — și îndărătul misterului aparenței sale nevolnice și jalnice — ei bănuiau forța superioară care se punea la încercare pe sine printr-o astfel de subjugare, vigoarea unei voințe în care ei știau să recunoască și să cinstească propria lor forță și dorință de dominație : venerîndu-l pe sfînt, ei venerau ceva din ei înșiși. La aceasta se adăuga faptul că vederea sfîntului le inspira un sentiment de suspiciune : nu se poate năzui la o asemenea negație monstruoasă, la o astfel de întoarcere împotriva legilor naturii fără un anumit temei, astfel își spuneau și se întrebau ei. Probabil că aici se află o cauză, vreo primejdie deosebit de mare despre care ascetul poate că este mai bine informat, grație tainicilor săi consolatori și vizitatori. Pe scurt, de la acest sfînt puternicii acestei lumi au deprins o nouă teamă, au intuit o nouă putere, un dușman necunoscut, încă nebiruit : — „voința de putere“ a fost cea care i-a silit să adaste în fața sfîntului. Ei nu s-au putut opri să nu-i pună întrebări — —

52

În *Vechiul Testament* ebraic, cartea justiției divine, se pot găsi oameni, lucruri și cuvinte de un stil

într-atît de măreț, încît sfintele scrieri ale grecilor și indienilor nici nu se pot compara cu el. În fața acestor extraordinare vestigii ale omului de odinioară te cuprinde groaza și respectul, avînd totodată prilejul de a face reflecții triste despre Asia antică și despre Europa, micuța ei peninsulă care se îndîrjește să-și închipuie că ea înseamnă, în comparație cu Asia, „progresul umanității". Firește : cel care este el însuși doar un animal domestic firav și docil, cel care cunoaște exclusiv necesitățile unui animal domestic (asemenea oamenilor noștri instruiți din prezent, laolaltă cu credincioșii creștinismului „instruit" —), acela nu va găsi sub aceste ruine nici un temei de uimire, și cu atît mai puțin de amărăciune — preferința pentru Vechiul Testament este o piatră de încercare în privința „măreției" și a „meschinătății" —, simțind poate mai pe gustul său Noul Testament, cartea îndurării (în care domină un miros dulceag, drăgăstos și înăbușitor de bigoți și de suflete mărunte). A reuni sub aceeași copertă acest Nou Testament, triumf al gustului rococo din toate punctele de vedere, cu *Vechiul Testament,* în chip de *Biblie,* de „carte în sine" : iată poate cea mai mare imprudență, cel mai mare „păcat față de spirit" pe care îl poartă pe conștiință Europa literară.

53

La ce bun să fii ateu în zilele noastre ? — Dumnezeu „Tatăl" e contestat de-a binelea ; la fel și „Judecătorul", „Răsplătitorul", precum și al său „liber arbitru" : el nu ne aude, — și chiar dacă ne-ar auzi, nu i-ar sta în putere să ne ajute. Cel mai rău e că el pare să fie incapabil de a se exprima lămurit : așadar, este obscur ? — Aceasta e concluzia la care am ajuns, în urma multor discuții, întrebînd și ascultînd — în ea se află cauza decăderii teismului european ; la drept vorbind, îmi pare că instinctul religios se

află într-o puternică recrudescență, — dar că el respinge cu profundă neîncredere împlinirea pe care i-o oferă tocmai teismul.

54

Ce face, la urma urmei, întreaga filozofie modernă ? După Descartes — și mai degrabă pentru a-l sfida decît pentru a-l urma —, toți filozofii atentează împotriva anticei noțiuni a sufletului, aceasta sub aparența unei critici la adresa noțiunilor de subiect și predicat — ceea ce constituie un atentat împotriva ipotezei fundamentale a doctrinei creștine. În chip de teorie sceptică în privința cunoașterii, filozofia cea nouă este *anticreștină*, fie că o tăinuiește sau o recunoaște, deși, pentru urechile mai delicate fie spus, ea nu este în nici un caz antireligioasă. De fapt, odinioară se credea în „suflet" precum se credea în gramatică și în subiectul gramatical : se spunea „eu" este determinant, „gîndesc" este predicat determinat — gîndirea este o acțiune căreia îi este *indispensabil* un subiect în chip de cauză. Apoi, cu o tenacitate și o șiretenie demne de admirație, s-a încercat ieșirea din această plasă, s-a încercat dacă n-ar putea fi cumva adevărat și contrariul : „gîndesc" — determinant, „eu" — determinat ; așadar, „eu" ar fi doar o sinteză ce se *efectuează* prin gîndirea însăși. Kant a vrut în fond să demonstreze că, din punctul de vedere al subiectului, subiectul n-ar putea fi demonstrat, — și nici obiectul : ideea posibilității unei *existențe aparente* a subiectului individual, așadar a „sufletului", poate că nu i-a fost întotdeauna străină, idee care s-a manifestat deja o dată cu o putere extraordinară pe pămînt, prin filozofia Vedanta.

55

Există o mare scară a cruzimii religioase, o scară cu multe trepte ; însă trei din acestea sînt cele mai

importante. Odinioară se jertfeau pentru Dumnezeu oameni, poate tocmai cei mai dragi, — dintre aceste jertfe fac parte cele ale primilor născuți, prezente în toate religiile preistorice, și, de asemenea, jertfa oferită de împăratul Tiberiu în grota Mithra din insula Capri, cel mai oribil anacronism al istoriei romane. Mai tîrziu, în epoca morală a umanității, îți jertfeai pentru Dumnezeu instinctele tale cele mai puternice, „natura" ta : *aceasta* e bucuria solemnă ce strălucește în privirea crudă a ascetului, a exaltatului anahoret care „s-a împotrivit naturii". În fine, ce ne-a mai rămas acum de jertfit ? n-ar trebui oare jertfite în sfîrșit toate cele consolatoare, sacre, tămăduitoare, întreaga speranță, întreaga credință într-o armonie tăinuită, într-o fericire și dreptate viitoare ? N-ar trebui să-l jertfim pe Dumnezeu însuși și să divinizăm, din cruzime față de el, stînca, nerozia, povara, destinul, neantul ? A-l jertfi pe Dumnezeu neantului — acest misteriu paradoxal al supremei cruzimi i-a fost rezervat generației prezentului : noi, cu toții, știm deja cîte ceva despre aceasta. —

56

Cel care, asemeni mie, s-a străduit îndelung, îmboldit de nu știu ce dorință enigmatică, să pătrundă pînă în abisurile pesimismului și să-l elibereze din strîmtorarea și simplicitatea pe jumătate creștină, pe jumătate germană prin care el s-a manifestat în acest din urmă secol, și anume, sub înfățișarea filozofiei schopenhaueriene ; cel care a privit vreodată cu adevărat, cu ochi asiatici și supra-asiatici, înlăuntrul și îndărătul celei mai negativiste concepții posibile despre lume — dincolo de Bine și de Rău, și nu mai mult, precum au făcut-o Buddha și Schopenhauer, sub vraja și mirajul moralei —, acela a zărit, poate fără să vrea, idealul opus : idealul celui mai impulsiv, celui mai viabil om, care consimte la această lume mai mult decît toți ceilalți, cel care s-a deprins nu numai să accepte și să rabde cele ce au fost și sînt, ci do-

reşte să le revadă *aşa cum au fost şi sînt*, în vecii vecilor, cel care, nesăţios, adresează un *da capo* nu numai lui însuşi, ci întregii piese, întregului spectacol, şi nu doar unui spectacol anume, ci de fapt celui care are nevoie tocmai de acest spectacol — şi îl face necesar : căci are iarăşi şi iarăşi nevoie de el însuşi — şi se face necesar — — Dar cum ? Nu cumva acesta este — *circulus vitiosus deus ?*

57

Pe măsură ce acuitatea percepţiei spirituale şi a perspicacităţii omului creşte, în jurul lui orizontul şi spaţiul se lărgesc deopotrivă : lumea sa devine mai profundă, în faţa privirii sale apar mereu noi stele, enigme şi imagini noi. Poate că toate cele prin care privirea sa spirituală şi-a exersat perspicacitatea şi profunzimea pînă acum au fost pentru el doar un prilej de antrenament, un fel de joacă destinată copiilor şi capetelor puerile ; poate că într-o bună zi cele mai solemne noţiuni, cele pentru care s-a luptat şi s-a suferit mai mult, noţiunea de „Dumnezeu“ şi de „păcat“, ne vor părea la fel de puţin importante precum îi par unui bătrîn jucăriile şi tristeţile copilăriei, — şi poate că atunci „bătrînul“ va avea din nou trebuinţă de o altă jucărie, de o altă tristeţe, — mereu copil, etern copil !

58

S-a remarcat oare măsura în care trîndăvia sau semitrîndăvia este condiţia necesară unei vieţi cu adevărat religioase (atît preferatului travaliu de analiză microscopică a sinelui, cît şi acelei stări de relaxare delicată ce se numeşte „rugăciune“, pregătire permanentă în vederea „venirii lui Dumnezeu“ —) ? Mă refer la trîndăvia cu conştiinţa împăcată, trîndăvia strămoşească, cea pe care o ai în sînge, trîndăvia căreia nu îi e pe de-a-ntregul străin sentimentul aristo-

cratic că munca te *dezonorează* — şi anume, că ea înjoseşte sufletul şi trupul. S-a remarcat oare că, prin urmare, hărnicia modernă, zgomotoasă, care preţuieşte timpul, mîndră de ea însăşi, caraghios de mîndră, ne educă şi ne pregăteşte, mai mult decît toate celelalte, tocmai pentru „necredinţă" ? Printre cei care în Germania zilelor noastre de pildă trăiesc în afara religiei, găsesc „liber cugetători" de diverse soiuri şi origini, dar mai cu seamă o majoritate de oameni a căror muncă asiduă dusă din generaţie în generaţie le-a anihilat instinctele religioase : astfel că ei nu mai au habar la ce servesc religiile, mărginindu-se să le înregistreze existenţa cu un soi de uimire tîmpă. Ei se simt de-acum într-atît de preocupaţi, aceşti oameni cumsecade, fie cu afacerile lor, fie cu plăcerile lor, nemaivorbind de „patrie", de ziare, de „îndatoririle de familie", încît se pare că nu le mai rămîne timp deloc pentru religie, mai ales că ei nu sînt siguri dacă e vorba cumva de vreo afacere nouă sau de o nouă plăcere, — căci e cu neputinţă, spun ei, să mergi la biserică numai şi numai pentru a-ţi strica buna dispoziţie. Ei nu sînt duşmani ai datinilor religioase ; dacă în anumite cazuri, spre exemplu în ocazii oficiale, li se cere participarea la asemenea datini, ei fac ceea ce li s-a cerut, la fel cum se fac atîtea şi atîtea —, o fac cu o seriozitate răbdătoare şi modestă, fără prea multă curiozitate sau jenă : — ei trăiesc prea în afara religiei pentru a mai simţi măcar necesitatea unui pro sau contra faţă de astfel de lucruri. Dintre aceşti indiferenţi face parte astăzi majoritatea protestanţilor germani din clasele mijlocii, îndeosebi în marile şi laborioasele centre de comerţ şi trafic ; de asemenea, majoritatea harnicilor savanţi şi întregul personal al universităţilor (cu excepţia teologilor, a căror prezenţă însăşi în universităţi oferă psihologilor enigme din ce în ce mai numeroase şi mai subtile de dezlegat). Cu greu oamenii pioşi sau pur şi simplu bisericoşi îşi pot imagina *cît de multă* bunăvoinţă, s-ar putea spune chiar voinţă voluntară, îi este necesară unui savant german pentru a trata cu seriozitate problema religioasă ; întreaga lui meserie (şi, precum am mai

spus, hărnicia meşteşugărească la care îl constrînge conştiinţa sa modernă) îl predispune la o atitudine de superioară şi totodată binevoitoare seninătate faţă de religie, atitudine în care se amestecă uneori şi un uşor dispreţ faţă de această „impuritate" spirituală pe care o presupune la toţi cei care se recunosc a fi enoriaşii unei biserici. Numai recurgînd la ajutorul istoriei (aşadar *nu* la experienţa sa personală) va reuşi savantul să ajungă la a examina religiile cu o seriozitate respectuoasă şi o consideraţie cam sfielnică ; şi chiar dacă a ajuns să simtă de-a dreptul recunoştinţă faţă de religii, el însuşi nu s-a apropiat prin aceasta nici măcar cu un pas de acel lucru pe care îl reprezintă încă biserica sau pioşenia : poate chiar dimpotrivă. Indiferenţa practică faţă de treburile religioase în care s-a născut şi în spiritul căreia a fost educat obişnuieşte să se sublimeze în el sub forma prudenţei şi a gustului pentru curăţenie, care îl fac să se teamă de contactul cu persoanele şi practicile religioase ; şi poate că tocmai profunzimea toleranţei şi omeniei sale este cea care îl îndeamnă să evite situaţiile delicate pe care toleranţa însăşi le incumbă. — Fiecare epocă îşi are felul ei propriu de adorabilă naivitate pe care celelalte secole i-o invidiază : — şi cît de multă naivitate respectabilă, puerilă şi infinit de prostească se află în această credinţă a savantului în superioritatea sa, în buna-credinţă a toleranţei sale, în siguranţa neştiutoare şi candidă cu care îl tratează instinctiv pe omul religios ca pe un tip mediocru şi inferior, pe care el l-a întrecut, l-a ocolit, *l-a depăşit,* — el, micul spiriduş arogant, plebeul sprinten şi harnic, meşteşugarul intelectual şi manual al „ideilor", al „ideilor moderne" !

59

Cel care a privit în străfundul lucrurilor ghiceşte din plin cît de multă înţelepciune se află în faptul că oamenii sînt superficiali. Instinctul lor de conservare este cel care îi învaţă să fie trecători, uşori şi falşi. Ici şi colo, la filozofi precum şi la artişti, se întîlneşte

cultul pătimaș și excesiv al „formelor pure“ : nu încape nici o îndoială că cel care are *nevoie* într-o asemenea măsură de cultul superficiei a făcut cîndva o incursiune neizbutită *dedesubtul* ei. Poate că există chiar o ierarhie printre acești copii mistuiți de flăcări, artiști înnăscuți, care nu pot gusta plăcerile vieții decît străduindu-se să-i *falsifice* imaginea (oarecum dintr-o dorință de îndelungă răzbunare —) : s-ar putea deduce gradul în care viața le este nesuferită din măsura în care ei doresc să-i vadă imaginea falsificată, diluată, transcendentalizată, zeificată, — artiștii ar putea fi clasificați în rîndul *homines religiosi*, ca o categorie *supremă* a acestora. Spaima profundă și suspicioasă de scufundare într-un pesimism incurabil este cea care constrînge întregi secole să se țină cu dinții de o interpretare religioasă a existenței : acea spaimă a instinctului care își închipuie că s-ar putea ajunge *prea devreme* în posesia adevărului, mai înainte ca omul să fi devenit îndeajuns de puternic, îndeajuns de dur, îndeajuns de artist... Considerată din acest punct de vedere, pietatea, „viața întru Dumnezeu“ ar apărea ca fiind cel din urmă și cel mai rafinat produs al *spaimei* de adevăr, ca o divinizare și o beție artistică în fața celei mai consecvente falsificări posibile, ca o vrere de răsturnare a adevărului, o vrere spre neadevăr cu orice preț. Poate că nici n-a existat pînă acum vreun mijloc mai eficace pentru înfrumusețarea omului ca pietatea însăși : prin pietate omul se poate transfigura într-o asemenea măsură în artă și superficie, în joc de culori, în bunătate, încît priveliștea pe care o oferă să nu mai provoace suferință. —

60

A-i iubi pe oameni *de dragul lui Dumnezeu* — iată cel mai ales și cel mai rafinat dintre toate sentimentele pe care le-au dobîndit pînă acum oamenii. Că iubirea de oameni, lipsită de vreo intenție ascunsă care să o sfințească, nu este decît o prostie și o ani-

malitate *în plus*, că predispoziția spre această iubire de oameni trebuie să-și primească mai întîi măsura, finețea, bobul de sare și grăuntele de ambră din partea unei predispoziții superioare : — oricine ar fi fost omul care a simțit și a „trăit" pentru întîia oară aceste lucruri, oricît de mult i s-a împleticit limba în încercarea de a exprima astfel de gînduri delicate, fie ca numele lui să rămînă pentru noi veșnic sfînt și demn de cinste, fiind numele acelui care a zburat cel mai sus și s-a rătăcit cel mai frumos pînă acum !

61

Filozoful, așa cum îl înțelegem *noi*, spiritele libere —, adică omul cu cea mai cuprinzătoare responsabilitate, cel care poartă pe conștiință evoluția globală a omenirii : acest filozof, în opera sa de cultivare și educație, se va servi de religii la fel precum se va servi și de condițiile politice și economice respective. Influența selectivă, cultivatoare, adică la fel de destructivă pe cît de creatoare și constructivă, ce va putea fi exercitată cu ajutorul religiilor este multiplă și diversă, corespunzînd de la caz la caz felului de oameni care vor intra sub dominația și protecția ei. Pentru cei puternici, independenți, pentru cei pregătiți și predestinați să poruncească, în persoana cărora se încarnează rațiunea și arta unei rase conducătoare, religia este un mijloc în plus pentru biruirea piedicilor, cu scopul de a putea stăpîni : în chip de legătură care îi unește pe stăpînitori cu supușii, oferind și destăinuind celor dintîi conștiința acestora din urmă, tot ce au ei mai tăinuit și mai intim și pe care ar dori să-l sustragă supunerii ; iar în cazul în care cîte unii de o asemenea obîrșie aristocratică se simt predispuși, prin elevata lor spiritualitate, la o viață mai retrasă și mai contemplativă, dorind să se limiteze doar la forma cea mai subtilă a dominației (asupra tinerilor aleși sau a confraților din același ordin), religia însăși le va putea servi drept mijloc de apărare împotriva zarvei și caznei pe care le presupune

o dominație *mai grosolană*, drept mijloc de a se păstra neatinși de murdăria *inevitabilă* a tuturor acțiunilor politice. Astfel au înțeles să o facă brahmanii, de exemplu : cu ajutorul unei organizații religioase, ei și-au atribuit prerogativul de a desemna poporului pe regii săi, în vreme ce ei înșiși se menținеau și se simțeau de o parte și în afară, ca oameni hărăziți unor misiuni superioare și supraregale. Totodată, religia oferă și unei părți a celor dominați îndrumarea și posibilitatea de a se pregăti în vederea unei viitoare dominații și porunciri, și anume acelor clase și stări sociale aflate într-o lentă ascensiune în care puterea și plăcerea voinței, vrerea de autodominație se află, datorită unor fericite datini familiale, într-o continuă creștere : — acestora religia le oferă din plin imbolduri și tentații pentru a păși pe calea unei spiritualități superioare, pentru a încerca sentimentul marii depășiri de sine, al liniștei și al singurătății : — ascetismul și puritanismul sînt mijloace aproape indispensabile de educație și înnobilare în cazul unei rase care dorește să-și domine originea plebeiană și să se ridice prin muncă la viitoarea stăpînire. Iar oamenilor obișnuiți, în sfîrșit, celor mai numeroși, celor care sînt hărăziți la a sluji, la utilitățile generale, a căror existență este *îngăduită* doar în acest scop, lor religia le oferă o inestimabilă suficiență față de condiția și felul lor, numeroase seninătăți ale inimii, o înnobilare a supușeniei, fericirea și suferința în plus de a trăi laolaltă cu cei asemeni lor, precum și un fel de transfigurare și înfrumusețare, un fel de justificare a întregii banalități cotidiene, a întregii meschinării, a întregii sărăcii semianimalice a sufletului lor. Religia și semnificația religioasă a vieții îi iradiază cu o strălucire solară pe acești oameni veșnic istoviți, îi face să-și suporte propria lor imagine, ea acționează, precum obișnuiește să acționeze filozofia epicuriană asupra suferinzilor de un soi mai elevat, și anume înviorîndu-i, rafinîndu-i, făcîndu-i *să tragă folos* din suferință, ajungînd chiar pînă la a o sanctifica și justifica. Poate că nu există în creștinism și în budism nimic mai demn de cinste ca arta acestora

de a-i învăța chiar și pe cei mai umili felul în care se pot înălța, prin pietate, la o fictivă ordine superioară a lucrurilor, resemnîndu-se prin aceasta cu ordinea reală, în interiorul căreia o duc atît de greu, — tocmai această greutate fiind cea necesară ! —

62

În fine, pentru a evalua și părțile negative ale unor astfel de religii și pentru a scoate la lumină neliniștitoarea lor periculozitate, trebuie să arătăm că întotdeauna se plătește un preț mare și teribil în cazul în care religiile sînt folosite *nu* ca niște mijloace de cultivare și educație în mîinile filozofilor, ci ajung să acționeze de capul lor, *suverane*, dorind să constituie ele însele țeluri ultime și nu doar un mijloc printre alte mijloace. La fel ca la toate celelalte specii animale, și în cazul omului există un surplus de ratați, bolnavi, degenerați, infirmi, inși hărăziți suferinței ; și printre oameni reușitele constituie întotdeauna excepția, și chiar o excepție rară, dacă avem în vedere faptul că omul este *animalul al cărui specific nu este încă fixat*. Și chiar mai rău : cu cît tipul uman care îl reprezintă pe un om este de un grad mai înalt, cu atît mai mare este improbabilitatea *reușitei* sale : hazardul, legea absurdului ce domnește în economia globală a umanității își exercită cea mai înspăimîntătoare influență distrugătoare a sa de-a dreptul asupra oamenilor superiori ale căror condiții de viață sînt delicate, complexe și greu previzibile. Cum se comportă cele două mari religii mai sus pomenite în privința acestui *surplus* de cazuri eșuate ? Ele caută să conserve, să mențină în viață tot ceea ce poate fi menținut, ele iau chiar sistematic atitudine în chip de religii ale *suferinzilor*, le dau dreptate tuturor celor care suferă din pricina vieții ca de o maladie, dorind ca orice alt sentiment al vieții să treacă drept fals și să devină cu neputință. Scoțînd în evidență și faptul că, alături de ceilalți, de această asistență grijulie și conservatoare a profitat și profită și tipul superior de

oameni, care pînă acum a fost mai întotdeauna şi cel mai suferind, în bilanţul general religiile de pînă acum, şi anume cele *suverane,* apar printre cauzele principale care au contribuit la menţinerea tipului „om" pe o treaptă inferioară de dezvoltare, — ele au conservat prea mulţi dintre acei *care trebuiau să piară.* Pentru binefacerile lor inestimabile li se datorează recunoştinţă ; şi nu există om îndeajuns de bogat în recunoştinţă care să nu sărăcească pus bunăoară în faţa tuturor celor făptuite pînă în prezent, pentru Europa, de către „învăţaţii" creştinismului ! Şi totuşi, dacă religiile au dăruit mîngîiere suferinzilor, curaj celor oprimaţi şi deznădăjduiţi, un toiag şi un reazem celor ce se poticneau, dacă pe cei tulburaţi sufleteşte sau sălbăticiţi i-au ademenit departe de societate, în mănăstiri şi în case de tratament psihic : ce le-a mai rămas de făcut, în străduinţa lor necontenită şi conştientă de a-i conserva pe toţi cei bolnavi şi suferinzi, adică de fapt şi în adevăr, de a lucra la *ruinarea rasei europene ?* Aşezarea tuturor evaluărilor *de-a-ndoaselea* — iată, *aceasta* le-a mai rămas de făcut ! Şi de a-i zdrobi pe cei puternici, de a infecta marile speranţe, de a mînji cu suspiciune bucuria întru frumuseţe, de a frînge toate cele suverane, virile, cuceritoare, dornice de dominaţie, toate instinctele proprii celui mai înalt şi mai izbutit tip uman, şi de a le preface în incertitudine, conştiinţă tulburată, autodistrugere, de a perverti pînă şi iubirea faţă de cele pămîntene, întreaga dorinţă de a stăpîni cele pămîntene preschimbîndu-le în ură faţă de pămînt şi pămîntean — *aceasta* a fost misiunea pe care şi-a fixat-o Biserica, şi a trebuit să şi-o fixeze pînă în momentul în care a reuşit în fine să contopească într-o unică noţiune „renunţarea la lume", „renunţarea la simţuri" şi „omul superior". Presupunînd că am putea cuprinde cu privirea ironică şi indiferentă a unui zeu epicurian întreaga comedie ciudată, dureroasă, grosolană şi totodată rafinată a creştinismului european, cred că cu greu am mai putea conteni cu rîsul şi cu uimirea : n-ar reieşi oare clar că de-a lungul a optsprezece secole Europa a fost stăpînită de o *unică*

voință, aceea de a face din om un *avorton sublim?* Însă cel care ar da peste această formă arbitrar degenerată și pipernicită de bunăvoie care îl reprezintă pe creștinul european (Pascal, de exemplu), și l-ar privi de astă dată neepicurian, ci înarmat cu un fel de baros divin, n-ar exclama el oare cu mînie, milă și groază : „O, neghiobilor, neghiobi îngîmfați și miloși, ce ați făcut aici ? Fost-a aceasta o muncă pentru mîinile voastre ? În ce chip mi-ați pocit și cîrpăcit cea mai frumoasă marmură ! Cum de ați îndrăznit *voi* s-o faceți ?“ — Vreau să spun că creștinismul a fost cea mai funestă formă de îngîmfare de pînă acum. Niște oameni insuficient de înalți și de duri ca să le poată fi îngăduit a-l sculpta pe *om* în chip de artiști ; oameni insuficient de puternici și de clarvăzători pentru a putea *accepta* cu o măreață stăpînire de sine legea primordială care presupune înmiite eșecuri și pieiri ; oameni insuficient de distinși pentru a putea discerne abisala și felurita ierarhie și prăpastie care îl desparte pe un om de celălalt : — *astfel* de oameni, cu a lor „egalitate în fața lui Dumnezeu“, au avut în mîinile lor pînă în prezent destinul Europei, pînă cînd, în cele din urmă s-a prăsit o rasă pipernicită, aproape caraghioasă, un animal de turmă, o ființă docilă, bolnăvicioasă și mediocră, europeanul zilelor noastre...

Partea a patra
AFORISME ȘI INTERLUDII

63

Cel care-i dascăl din cap pînă-n picioare consideră toate lucrurile cu seriozitate doar în raport cu discipolii săi, — chiar și pe sine însuși.

64

„Cunoașterea de dragul cunoașterii" — iată ultima cursă pe care ne-o întinde morala : și ne încîlcim încă o dată de-a binelea în lațul ei.

65

Neînsemnată ar fi atracția cunoașterii de n-ar exista atît de multă pudoare ce trebuie învinsă pentru a ajunge pînă la ea.

65 a

Față de Dumnezeul nostru sîntem cei mai neloiali cu putință : lui nu îi este *îngăduit* să păcătuiască !

66

Înclinația de a se înjosi, de a se lăsa jefuit, înșelat, exploatat ar putea constitui pudoarea unui Dumnezeu care trăiește printre oameni.

67

A-l iubi pe Unul singur e o barbarie : căci ponoasele acestei iubiri le trag toți Ceilalți. Fie ea chiar și iubirea față de Dumnezeu.

68

„Da, am făcut asta", spune memoria mea. „E cu neputință s-o fi făcut" — spune mîndria mea și rămîne neînduplecată. În cele din urmă — memoria e cea care cedează.

69

Viața nu a fost cercetată cu suficientă băgare de seamă, de vreme ce nu s-a zărit și mîna care, plină de menajamente, — ucide.

70

A avea caracter înseamnă a avea totodată și propria-ți experiență caracteristică care se repetă la nesfîrșit.

71

Înțeleptul în chip de astronom. — Cîtă vreme mai simți stelele ca pe ceva „deasupra ta", îți lipsește încă privirea cunoscătorului.

72

Nu tăria sentimentului înalt, ci trăinicia lui îl face pe om superior.

73

Cel care își atinge idealul, tocmai prin aceasta îl și depășește.

73 a

Există păuni care își ascund evantaiul păunesc din fața tuturor privirilor — și numesc aceasta mîndria lor.

74

Omul genial este insuportabil dacă nu posedă cel puțin încă două calități pe deasupra : recunoștință și puritate.

75

Gradul și felul sexualității unui om reușesc să se înalțe pînă la cele mai înalte culmi ale spiritului său.

76

În vreme de pace omul războinic se năpustește asupra lui însuși.

77

Principiile servesc la tiranizarea sau la justificarea sau la cinstirea sau la defăimarea sau la tăinuirea obișnuințelor : — pesemne că doi oameni cu principii identice le pot folosi pe acestea în scopuri fundamental diferite.

78

Cel care se disprețuiește pe sine se mai consideră totuși un disprețuitor.

79

Sufletul care se știe iubit și nu știe a răspunde, iubind, își trădează poleiala : — și își dă arama pe față.

80

Ceea ce s-a lămurit încetează să ne mai intereseze. — Ce a vrut să spună zeul care ne-a sfătuit : „cunoaște-te pe tine însuți“ ? Să însemne oare aceasta : „încetează să te mai interesezi de tine însuți ! Fii obiectiv !“ ? — Dar Socrate ? — Dar „omul de știință“ ? —

81

E îngrozitor să mori de sete în mijlocul mării. De ce trebuie oare să vă sărați într-atît adevărul, încît el să nu ne mai poată stinge nici măcar setea ?

82

„Compătimire față de toată lumea“ — aceasta ar însemna duritate și tiranie față de *tine* însuți, stimabile vecin ! —

83

Instinctul : — Cînd casa ți-e în flăcări, uiți pînă și de cină. — Da : însă te despăgubești, dejunînd apoi în cenușă.

84

Femeia învaţă să urască pe măsură ce se dezvaţă — să vrăjească.

85

Aceleaşi pasiuni, la bărbat şi la femeie, se deosebesc ca *tempo:* iată pricina interminabilelor neînţelegeri dintre ei.

86

Femeile însele ascund întotdeauna îndărătul întregii lor vanităţi personale dispreţul lor impersonal — faţă de „femeie". —

87

Inimă încătuşată, spirit liber. — Dacă îţi încătuşezi inima şi o păstrezi captivă, poţi acorda multe libertăţi spiritului tău : aceasta am mai spus-o. Dar nimeni nu mă crede, poate doar cei care o ştiu deja — —

88

Persoane deosebit de inteligente încep să fie tratate cu suspiciune din momentul în care ajung în încurcătură. —

89

O viaţă plină de trăiri înspăimîntătoare oferă prilej de bănuială că însuşi cel care le-a trăit este înspăimîntător.

90

Oamenii gravi şi melancolici devin mai uşori tocmai prin ceea ce pe alţii îi îngreuiază, prin ură şi iubire : şi îi vedem ridicîndu-se pentru moment la suprafaţa lor.

91

E atît de rece, atît de îngheţat încît îţi frige degetele ! Mîna care îl apucă tresare de spaimă ! — Şi tocmai de aceea unii îl cred incandescent.

92

Care dintre noi nu s-a jertfit măcar o dată pe sine — pentru bunul său renume ? —

93

Amabilitatea nu conţine nici un dram de ură faţă de oameni, dar tocmai din această cauză ea are o doză mult prea mare de dispreţ faţă de om.

94

Maturitatea bărbatului : regăsirea seriozităţii cu care, copil fiind. se juca.

95

A te ruşina de imoralitatea ta : iată una din treptele scării la capătul căreia te vei ruşina de moralitatea ta.

96

Trebuie să te desparţi de viaţă precum a făcut Odiseu, despărţindu-se de Nausicaa, — mai mult binecuvîntînd decît iubind.

97

Cum ? Acesta-i un om mare ? În el, eu văd doar pe comediantul propriilor sale idealuri.

98

De-ţi dresezi bine conştiinţa, te va şi săruta în vreme ce te muşcă.

99

Dezamăgitul. — „Aşteptam s-aud ecoul şi auzit-am doar elogiul —"

100

În faţa noastră înşine, ne prefacem a fi întotdeauna mai naivi decît sîntem : astfel ne refacem din oboseala de a trăi alături de semenii noştri.

101

În zilele noastre cei care cunosc adevărul au tendinţa de a se simţi încarnarea lui Dumnezeu — într-un animal.

102

Descoperirea faptului că este deopotrivă iubit ar trebui de fapt să-l deziluzioneze pe îndrăgostit de fi-

inţa iubită. „Cum ? într-atît de modest să fiu, să te iubesc pe tine ? Sau într-atît de prost ? Sau — sau —“

103

Primejdia fericirii. — „Acum toate îmi reuşesc din plin, de-acum înainte orice soartă mi-e pe plac : — cine are chef să fie soarta mea ?“

104

Nu iubirea de oameni, ci neputinţa acestei iubiri este cea care îi împiedică pe creştinii zilelor noastre — să ne ardă de vii.

105

Spiritului liber, „cucernicului cunoaşterii“ — *pia fraus* îi repugnă chiar mai mult (rănind „cucernicia“ *sa*) decît *impia fraus*. De aici, profunda lui lipsă de înţelegere faţă de biserică, specifică „spiritelor libere“, — de aici, lipsa *lui* de libertate.

106

Datorită muzicii, pasiunile se pot bucura de ele însele.

107

Hotărîrea odată luată, a nu mai da ascultare nici chiar celor mai fondate obiecţiuni : iată indiciul caracterului puternic. Aşadar, un prilej de nerozie cu bună-ştiinţă.

108

Nu există defel fenomene morale, ci doar o interpretare morală a fenomenelor — —

109

Destul de frecvent, criminalul nu este la înălțimea faptei sale : el o minimalizează și o defăimează.

110

Rareori avocații unui criminal sînt îndeajuns de artiști pentru a ști să exploateze în favoarea clientului lor frumusețea oribilă a faptei acestuia.

111

Cel mai anevoie ne poate fi rănită vanitatea atunci cînd mîndria ne-a fost rănită cu puțin înainte.

112

Celui care se simte predestinat să vadă și nu să creadă, toți credincioșii îi par prea zgomotoși, prea indiscreți : și se ferește de ei.

113

„Vrei să-l cîștigi de partea ta ? Fă pe încurcatul în fața lui —"

114

Imensa speranță a femeilor în iubirea trupească și pudoarea acestei speranțe le zădărnicește de la bun început toate perspectivele posibile.

115

În jocul în care nu participă iubirea sau ura, femeia este o actriță mediocră.

116

Marile perioade ale vieții noastre sînt cele în care dobîndim îndrăzneala să rebotezăm Răul din noi cu numele de Cel mai bun-ul nostru.

117

Voința de a birui o pasiune nu este la urma urmei altceva decît voința uneia sau mai multor alte pasiuni.

118

Există o inocență a admirației : o posedă cel căruia nu i-a trecut încă prin minte că poate va fi admirat și el într-o bună zi.

119

Dezgustul față de murdărie poate fi atît de mare încît să ne împiedice a ne curăți, — a ne „dezvinovăți".

120

Adeseori senzualitatea crește mai năvalnic decît iubirea, astfel că rădăcina acesteia din urmă rămîne firavă și lesne de smuls.

121

E un rafinament faptul că Dumnezeu, vrînd să devină scriitor, a învățat greaca, — și că n-a învățat-o prea bine.

122

A te bucura de o laudă înseamnă la unii doar o politețe a inimii — și de-a dreptul contrariul unei vanități a spiritului.

123

Pînă și concubinajul a fost corupt : — prin căsătorie.

124

Cel care jubilează pe rug, triumfă nu asupra durerii, ci asupra faptului că nu simte durerea la care se aștepta. Aceasta, întru pildă.

125

Cînd trebuie să ne revizuim părerea despre cineva, îi punem greu la socoteală faptul de a ne fi incomodat prin aceasta.

126

Un popor este înconjurul pe care îl face natura pentru a ajunge la șase, șapte oameni mari. — Și pentru a-i ocoli apoi.

127

Tuturor femeilor adevărate știința le ofensează pudoarea. Ele au senzația că se încearcă să li se privească astfel sub piele, — mai rău ! sub fustă și găteală.

128

Cu cît mai abstract e adevărul pe care vrei să-l faci cunoscut, cu atît mai multă osteneală trebui-va să depui pentru a-ți seduce simțurile de partea lui.

129

Diavolul are cele mai vaste perspective asupra lui Dumnezeu, de aceea se ține la distanță atît de mare de el : — diavolul, cel mai vechi prieten al cunoașterii.

130

Adevărata înfățișare a omului iese la iveală în momentul în care talentul său apune, — atunci cînd el încetează să mai arate ce *poate* face. Și talentul e o găteală ; găteala, și ea, e o tăinuire.

131

Sexele se înșeală unul în privința celuilalt : aceasta din cauză că, în fond, ele se respectă și se iubesc numai pe ele însele (sau propriul lor ideal, ca să ne exprimăm mai amabil —). Astfel, bărbatul o vrea pe femeie blîndă, — însă femeia, tocmai ea, este *esențialmente* lipsită de blîndețe, asemenea pisicii, oricît de bine a deprins meșteșugul simulării blîndeții.

132

Virtuţile noastre sînt cele pentru care sîntem mai cu osebire pedepsiţi.

133

Cel care nu ştie să-şi găsească drumul spre idealul *său,* duce o viaţă mai uşuratică şi mai impertinentă decît omul lipsit de ideal.

134

În simţuri îşi are obîrşia întreaga verosimilitate, întreaga bună-credinţă, întreaga evidenţă a adevărului.

135

Fariseismul nu este o degenerare a oamenilor buni : o bună parte din el este mai degrabă o condiţie a tuturor virtuţilor.

136

Unul caută un mamoş pentru ideile sale, iar altul pe cineva căruia să-i poată oferi ajutor ca mamoş ; astfel ia naştere un dialog fructuos.

137

În relaţiile cu savanţii şi cu artiştii te poţi lesne înşela, şi aceasta în sensuri contrarii : nu de puţine ori găseşti îndărătul unui savant remarcabil un om mediocru, iar îndărătul unui artist mediocru, adeseori — un om remarcabil.

138

Fie că sîntem treji sau că visăm, noi procedăm la fel : mai întîi îl născocim şi îl plăsmuim pe partenerul nostru, — pentru a-l uita apoi pe dată.

139

În răzbunare şi în dragoste femeia e mai barbară decît bărbatul.

140

Un sfat sub formă de ghicitoare. — „Vrei să ştii că nodul ţine ? — prindeţi-l în dinţi şi muşcă bine.“

141

Pîntecul este pricina faptului că omului îi vine cam greu să se considere un zeu.

142

Vorbele cele mai neprihănite pe care le-am auzit vreodată : *„Dans le véritable amour c'est l'âme qui enveloppe le corps.“*

143

Vanitatea noastră ar dori ca, din toate cîte le facem, pentru noi să treacă drept cel mai greu tocmai ceea ce ne izbuteşte mai din plin. Iată originea multor feluri de morală.

144

De obicei, cînd o femeie are înclinaţii ştiinţifice, ceva nu e în ordine în sexualitatea ei. Prin ea însăşi, sterilitatea predispune la o anumită virilitate a gustului ; bărbatul este, cu voia dumneavoastră, „animalul sterp“ —

145

Comparîndu-l în mare pe bărbat cu femeia, se poate spune că ea n-ar fi avut geniul gătelii dacă n-ar fi posedat şi instinctul de a juca rolul *secundar*.

146

Cel care se luptă cu monştrii, să ia aminte, să nu devină el însuşi un monstru. Iar de priveşti îndelung abisul, află că şi abisul îţi scrutează străfundul sufletului.

147

Dintr-un volum de vechi nuvele florentine, precum şi din viaţă : *buona femmina e mala femmina vuol bastone*. Sachetti *Nov.* 86.

148

A-l ademeni pe semen să-şi facă o impresie bună despre noi şi a ne încrede apoi cu toată convingerea în această impresie a semenului : cine ar putea fi pe măsura femeilor în această măiastră înşelătorie ?

149

Cele considerate drept rele de către o epocă sînt de obicei răsfrîngerea inactuală a celor considerate odinioară bune, — atavismul unui ideal anterior.

150

În jurul eroului toate se prefac în tragedie, în jurul semizeului toate devin dramă satirică ; iar în jurul lui Dumnezeu toate devin — ce ? „lume", poate ? —

151

Nu e de ajuns ca cineva să posede talent : trebuie să mai obţină şi permisiunea voastră, — nu-i aşa, prieteni ai mei ?

152

„În grădina în care creşte arborele cunoaşterii, acolo-i paradisul" : astfel grăiesc cei mai tineri şi cei mai bătrîni şerpi.

153

Cele făptuite întru iubire se petrec întotdeauna dincolo de Bine şi de Rău.

154

Obiecţia, zburdălnicia, vesela neîncredere, zeflemeaua, acestea sînt semne de sănătate : toate cele absolutiste ţin de domeniul patologicului.

155

Simţul tragicului creşte şi descreşte în raport cu senzualitatea.

156

Nebunia e o raritate în cazul indivizilor, — însă în cel al grupurilor, al partidelor, al popoarelor, al epocilor ea constituie regula.

157

Gîndul sinuciderii este un mijloc puternic de consolare : cu ajutorul lui poţi depăşi cu bine cîte-o noapte neplăcută.

158

Celui mai puternic instinct al nostru, cel care ne tiranizează, i se supune nu numai raţiunea, dar şi conştiinţa noastră.

159

Într-adevăr, *trebuie* să răsplătim atît binele cît şi răul : dar de ce să le răsplătim tocmai celui care ne-a făcut un bine sau un rău ?

160

Înseamnă că nu-ţi mai iubeşti îndeajuns cunoaşterea de vreme ce o împărtăşeşti.

161

Poeţii sînt nerușinaţi faţă de întîmplările lor : ei le exploatează.

162

„Nu vecinul e aproapele nostru, ci vecinul vecinului“ — astfel gîndesc toate popoarele.

163

Iubirea scoate la lumină calităţile înalte şi ascunse ale îndrăgostitului, — ceea ce are el rar, excepţional : astfel, iubirea ne amăgeşte cu uşurinţă în privinţa celor care, la îndrăgostit, constituie regula.

164

Iisus spunea iudeilor săi : „legea a fost bună pentru sclavi, — iubiţi-l pe Dumnezeu precum îl iubesc eu, ca un fiu ! Ce ne priveşte morala pe noi, fiii Domnului !“ —

165

Aviz tuturor partidelor. — Orice păstor are nevoie de un berbec care să conducă turma, — iar de nu, trebui-va să facă el însuşi pe berbecul, atunci cînd se iveşte prilejul.

166

Gura ştie poate a minţi, dar strîmbătura ei spune totuşi adevărul.

167

La oamenii duri, profunzimea sentimentului este pricină de ruşine — fiind totodată un lucru deosebit de valoros.

168

Creştinismul i-a dat lui Eros să bea otravă : — el n-a murit, dar a degenerat, căzînd în viciu.

169

A vorbi mult despre tine însuţi poate fi şi un mijloc de a te ascunde.

170

În laudă se află mai multă indiscreţie decît în dojană.

171

La un om al cunoaşterii compătimirea e oarecum caraghioasă, ca nişte mîini delicate ale unui ciclop.

172

Din dragoste faţă de oameni, se întîmplă cîteodată să-l îmbrăţişezi la întîmplare pe primul om întîlnit în cale (căci nu-i poţi îmbrăţişa pe toţi) : dar tocmai *acest* lucru, ia seama, să nu-l ghicească...

173

Nu-l urăşti cîtă vreme îl mai desconsideri, ci de abia atunci cînd îl consideri egal ori superior.

174

Utilitariştilor, voi iubiţi, ca şi mine, întreg *utilul* doar în chip de *vehicul* al înclinaţiilor voastre, — nu vi se pare şi vouă de-a dreptul insuportabil scîrţîitul roţilor sale ?

175

În cele din urmă, ajungi să-ți iubești dorința, și nu obiectul dorinței.

176

Vanitatea altora ne ofensează gustul doar atunci cînd ne ofensează vanitatea.

177

Se pare că în încercarea de a defini „veridicitatea", nimeni n-a fost încă îndeajuns de veridic.

178

Prostiile debitate de înțelepți nu sînt crezute : ce prejudiciu cauzat drepturilor omului !

179

Urmările acțiunilor noastre ne trag de urechi, fără să se sinchisească prea mult de faptul că între timp noi ne-am „îndreptat".

180

Există un fel de nevinovăție în minciună, indiciu al bunei-credințe în ceva.

181

E inuman să-l binecuvîntezi pe cel care te-a blestemat.

182

Familiaritatea din partea unui superior provoacă amărăciune, căci nu ne e îngăduit să-i răspundem la ea.

183

„Nu că m-ai minţit, ci că nu-ţi voi mai putea da crezare, iată, de aceasta mă cutremur“ —

184

Există o exuberanţă a bunătăţii care se aseamănă la înfăţişare cu răutatea.

185

„Nu-mi place.“ — De ce ? — „Pentru că nu sînt la înălţimea lui.“ Răspuns-a vreodată un om astfel ?

Partea a cincea

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA NATURALĂ A MORALEI

186

Pe cît de subtil, întîrziat, multiplu, irascibil, rafinat este sentimentul moral din Europa zilelor noastre, tot pe atît de necoaptă, novice, neîndemînatică și nepricepută este „știința moralei" : — iată un contrast atrăgător ce devine cîteodată vizibil și tangibil în persoana unuia și aceluiași moralist. Însăși expresia „știință a moralei" este mult prea arogantă și potrivnică *bunului*-gust, dacă luăm în considerație ce se desemnează prin ea ; căci acest bun-gust a manifestat întotdeauna o preferință pentru cuvinte mai modeste. Am face mai bine să recunoaștem cu toată rigoarea posibilă *ce anume* ne lipsește și ne va mai lipsi multă vreme de acum înainte, *care* este adevărata necesitate, deocamdată singura legitimă : colectarea materialului, definirea conceptuală și ordonarea unui uriaș tezaur de sentimente rafinate, de nuanțe subtile între valori ce viețuiesc, cresc, se înmulțesc și pier, — și, poate, încercarea de a concretiza formele pe care le iau periodic și frecvent aceste cristalizări însuflețite, — toate acestea pentru pregătirea unei *tipologii* a moralei. Ce-i drept, pînă acum nu s-a dat dovadă de atîta modestie. Filozofii, cu toții, și-au asumat, cu o caraghioasă gravitate rigidă, sarcini cu mult mai elevate, mai pretențioase, mai solemne din momentul în care s-au îndeletnicit cu morala în chip de știință : ei doreau să pună *bazele* moralei, — și fiecare dintre ei și-a închipuit că a reușit ; iar morala însăși trecea drept ceva „dat". Cît de depărtat de nerodul lor

orgoliu se afla sarcina unei descrieri, sarcină ce li se părea prea insignifiantă şi pe care au lăsat-o pradă prafului şi mucegaiului, deşi e puţin probabil că ar fi putut avea cele mai delicate degete şi simţurile indeajuns de ascuţite pentru aceasta ! Tocmai prin faptul că moraliştii filozofi luau cunoştinţă de *facta*-ele morale doar grosolan, într-o selecţie arbitrară sau printr-o prescurtare întîmplătoare, ca de pildă în chip de morală a mediului lor înconjurător, a clasei lor sociale, a bisericii lor, a spiritului epocii lor, a climei şi zonei lor geografice — tocmai prin faptul că ei erau prost informaţi şi chiar prea puţin interesaţi în a cunoaşte popoarele, epocile, trecutul, ei nici măcar n-au întrezărit adevăratele probleme ale moralei : — probleme care, toate, pornesc de la ideea unei comparaţii între *diversele* feluri de morală. Din întreaga „ştiinţă a moralei" a *lipsit* deocamdată, oricît ar părea de ciudat, însăşi problema moralei : a lipsit bănuiala că aici ar putea exista ceva problematic. Lucrul pe care filozofii îl numeau „punerea bazelor moralei" şi pe care îl pretindeau de la ei înşişi nu era, în adevărata sa lumină, decît o formă savantă a bunei-*credinţe* în morala dominantă, un nou mijloc de a o *exprima,* aşadar o stare de fapt în interiorul unei anumite moralităţi date şi, în ultimă instanţă, chiar un fel de tăgăduire a faptului că această morală *poate* fi exprimată în chip de problemă : — în orice caz, era vorba de contrariul unei examinări, al unei analize, al unei contestări, al unei vivisecţii a acestei credinţe înseşi ! Să ascultăm bunăoară cu cîtă nevinovăţie, aproape venerabilă, îşi mai defineşte Schopenhauer propria sarcină, şi să tragem concluziile în privinţa caracterului ştiinţific al unei „ştiinţe" ai cărei ultimi maeştri mai vorbesc precum copiii şi muierile bătrîne : — „Principiul, spune el (*Grundprobleme der Ethik*, p. 137), cu conţinutul căruia toţi moraliştii sînt *în fond* de acord : *neminem laede, immo omnes, quantum potes, juva* — acesta-i *adevăratul* principiu pe care toţi moraliştii s-au străduit să-l dovedească... *adevăratul* fundament al eticii, cel căutat de secole, ca piatra filozofală." — Desigur, se

prea poate că dificultatea dovedirii principiului enunţat mai sus a fost considerabilă — după cum se ştie, nici Schopenhauer n-a izbutit mai mult ; iar cel care şi-a dat pe de-a-ntregul seama cît de lipsit de bungust, cît de fals şi sentimental este acest principiu, într-o lume a cărei esenţă o constituie voinţa de putere —, să facă bine să-şi amintească faptul că Schopenhauer, cît ar fi fost el de pesimist, cînta totuşi la flaut... În fiecare zi, după masă : citiţi-i pe biografii lui. Şi, în treacăt fie zis : un pesimist, un contestatar al lui Dumnezeu şi al lumii care întîlnind morala se *opreşte* din drum —, care, cîntînd din flaut, încuviinţează din cap în faţa ei şi a principiilor de soiul *laedeneminem* : cum ? Mai poate fi considerat un adevărat pesimist ?

187

Făcînd abstracţie de valoarea unor afirmaţii de genul : „în noi se află un imperativ categoric", ne putem totuşi întreba : ce ne spune o asemenea afirmaţie despre cel care o enunţă ? Există morale menite să-l justifice pe autor în ochii altora ; unele sînt sortite să-l liniştească şi să-l împace cu el însuşi ; altele îi servesc drept mijloc de autocrucificare şi înjosire de sine ; cu ajutorul unora el doreşte să se răzbune, cu al celorlalte să se ascundă, ori să se transfigureze şi să se transpună în înalturi şi zări îndepărtate ; una îl ajută pe autorul ei să uite, cealaltă să se facă uitat, parţial sau în întregime ; cîte-un moralist ar vrea să-şi exercite puterea şi fantezia creatoare asupra omenirii ; alţii, şi însuşi Kant pare să facă parte dintre aceştia, lasă să se înţeleagă prin morala lor : „ceea ce e respectabil la mine este faptul că eu ştiu să mă supun, — cu voi *trebuie* să se întîmple la fel !" — pe scurt, moralele, şi ele, sînt doar o *semiologie a afectelor*.

Orice morală, fiind opusă spiritului *laisser aller*, este o acțiune tiranică împotriva „naturii" și, de asemenea, împotriva „rațiunii" : însă această afirmație ar constitui o obiecție doar dacă în numele vreunei alte morale s-ar decreta iar o interdicție a tuturor felurilor de tiranie și iraționalitate. Valoarea esențială și inestimabilă a oricărei morale constă în faptul că ea este o îndelungată constrîngere : pentru a înțelege fenomenul stoicismului, cel al Port-Royal-ului sau cel al puritanismului, trebuie să ne amintim de constrîngerea sub efectul căreia au dobîndit vigoare și libertate toate exprimările verbale de pînă acum, — constrîngere metrică, tiranie a rimei și a ritmului. Cîte greutăți au avut de întîmpinat poeții și oratorii tuturor popoarelor ! — fără a face excepție de la aceasta cîțiva prozatori din zilele noastre în al căror auz sălășluiește o conștiință implacabilă — și toate acestea, „de dragul unei prostii", cum spun bădăranii utilariști care se consideră prin aceasta inteligenți, — sau „din servilism față de legi arbitrare", cum spun anarhiștii care se consideră prin aceasta „liberi" și chiar liber-cugetători. Însă, oricît ar părea de uimitor, tot ceea ce există și a existat vreodată pe pămînt în materie de libertate, finețe, cutezanță, dans și măiastră certitudine, fie în domeniul gîndirii propriu-zise sau în cel al guvernării, în domeniul graiului sau în cel al convingerii, în domeniul artelor, precum și în cel al moralității, s-a putut dezvolta numai și numai sub jugul „tiraniei acestor legi arbitrare" ; și, o spun cu toată seriozitatea, este foarte probabil că de-a dreptul acestea înseamnă „natură", tocmai felul acestora de a fi este cel „natural" — și *nu* acel *laisser aller !* Toți artiștii știu cît de depărtat de sentimentul nepăsării se află „cea mai naturală" stare a lor, libera rînduire, dispunere, decizie, construire din momentele de „inspirație", — și cu ce strășnicie și precizie se supun ei, tocmai în acele clipe, nenumăratelor legi care sfidează prin însăși strictețea și exactitatea lor orice formulare prin intermediul noțiunilor (căci pînă și

cea mai stabilă noțiune, în comparație cu aceste legi, rămîne ceva flotant, multiplu, echivoc —). După cîte se pare, lucrul esențial „din cer precum și pe pămînt" este, s-o spunem încă o dată, *supunerea* îndelungată, într-o *unică* direcție : cu timpul, din aceasta a rezultat și rezultă întotdeauna ceva, lucruri de dragul cărora merită să trăiești pe pămînt, ca de pildă virtute, artă, muzică, dans, rațiune, spiritualitate — cîte ceva transfigurat, rafinat, nebunesc și divin. Îndelunga încătușare a spiritului, suspicioasa constrîngere din comunicarea ideilor, disciplina pe care și-o impunea gînditorul în strădania de a-și subordona ideile unei conduite bisericești sau curtenești sau unor ipoteze aristotelice, îndelunga voință spirituală de a interpreta tot ceea ce se întîmplă pe baza unei scheme creștine și de a-l redescoperi și justifica pe dumnezeul creștin pînă și în cea mai neînsemnată întîmplare, — toate aceste sforțări, samavolnicii, duritățI, orori, iraționalități s-au dovedit a fi mijloace prin intermediul cărora spiritului european i s-a inoculat vigoarea, necruțătoarea curiozitate și subtila-i mobilitate : să recunoaștem totuși că prin aceasta au fost totodată zdrobite, înăbușite și alterate valori de vigoare și spiritualitate de neînlocuit (căci aici, ca și pretutindeni, „natura" ni se înfățișează așa cum este, în întreaga ei măreție risipitoare și *indiferentă,* măreție care ne revoltă, dar ne și impresionează prin noblețea ei). Faptul că secole de-a rîndul gînditorii europeni au cugetat numai și numai pentru a dovedi cîte ceva — astăzi, dimpotrivă, orice gînditor care „vrea să dovedească ceva" ne pare suspect —, faptul că mai întotdeauna rezultatul la care *trebuiau* să ajungă prin cele mai stricte raționamente ale lor era stabilit dinainte, oarecum ca în astrologia asiatică de odinioară sau ca în zilele noastre în cazul inofensivelor interpretări creștino-morale ale celor mai intime întîmplări ca fiind „întru slava Domnului" și „întru mîntuirea sufletului" : — această tiranie, acest arbitrar, această nerozie riguroasă și grandioasă au fost cele care au *cultivat* spiritul ; după cîte se pare, sclavia, în sens mai grosolan sau mai rafinat, este un

mijloc indispensabil şi în creşterea şi educaţia spirituală. Să cercetăm din acest punct de vedere oricare dintre morale : „natura“ care sălăşluieşte în ele este cea care inspiră ura faţă de *laisser aller*, faţă de libertatea exagerată, inoculînd trebuinţa orizonturilor limitate, a sarcinilor imediate, — cea care propovăduieşte *îngustarea perspectivei*, aşadar, într-un anumit sens, prostia în chip de condiţie indispensabilă vieţii şi dezvoltării. „Tu trebuie să te supui cuiva, şi aceasta, pentru multă vreme : *altminteri* vei pieri şi vei pierde orice respect faţă de tine însuţi“ — acesta mi se pare a fi imperativul moral al naturii, imperativ care desigur că nu e nici pe atît de „categoric“ pe cît pretindea bătrînul Kant (de aici, acel „altminteri“ —), şi nici nu se adresează indivizilor (ce-i pasă naturii de indivizi !), dar cu atît mai mult popoarelor, raselor, epocilor, claselor sociale şi, înainte de toate, întregii specii animale a „omului“, omenirii.

189

Raselor harnice le vine deosebit de greu să îndure trîndăvia : a fost o capodoperă a *instinctului* englez faptul că a izbutit să prefacă duminica într-o zi atît de sfîntă şi de plicticoasă încît englezului i se face pe neobservate dor de zilele sale de lucru din timpul săptămînii : — duminica este astfel un fel de *post* născocit cu şiretenie, intercalat cu ingeniozitate, fenomen ce poate fi observat la tot pasul şi în antichitate (deşi în cazul popoarelor meridionale postul nu se aplică şi muncii). Existenţa mai multor feluri de posturi este necesară ; pretutindeni unde domnesc instinctele şi obişnuinţele puternice, legiuitorii nu trebuie să neglijeze intercalarea unor zile suplimentare în care unul din aceste instincte va fi încătuşat şi se va deprinde din nou să flămînzească. Examinînd lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă, generaţii şi epoci întregi atinse de un fanatism moral oarecare se dovedesc a fi fost asemenea perioade intermediare de constrîngere şi de post, în decursul cărora un instinct

se deprinde să-şi plece capul şi să se înfrîngă pe sine, *purificîndu-se şi ascuţindu-se* totodată ; chiar şi unele secte filozofice (ca de pildă stoicismul în sînul culturii elenistice şi în atmosfera supraîncărcată de arome afrodisiace a acestuia) ne îndreptăţesc o astfel de interpretare. Prin aceasta ni s-a oferit totodată şi o indicaţie pentru explicarea acelui fenomen paradoxal prin care, tocmai în perioada creştină a Europei şi de-abia sub presiunea judecăţilor de valoare creştine, instinctul sexual s-a sublimat în iubire *(amour-passion).*

190

Există ceva în morala lui Platon ce nu-i aparţinea propriu-zis lui, ci care se află în filozofia sa, am putea spune, în ciuda voinţei sale : este vorba de socratismul pentru care, la drept vorbind, el era prea aristocrat. „Nimeni nu vrea să-şi dăuneze sieşi, aşadar toate răutăţile sînt făptuite involuntar. Căci cel rău îşi pricinuieşte sieşi răul : el n-ar mai face-o dacă ar şti că răul este rău. Prin urmare, cel rău este rău doar datorită unei erori ; luaţi-i eroarea şi îl veţi face inevitabil — bun." — Acest fel de a trage concluzia miroase a *plebe,* cea care în fapta rea vede doar urmările ei dăunătoare şi opinează că „e un lucru *prostesc* să faci rău" ; totodată, ea identifică pur şi simplu „bunul" cu „utilul şi plăcutul". În cazul întregului utilitarism al moralei, putem ghici din capul locului această origine comună şi să ne bizuim pe flerul nostru : nu prea vom da greş. — Platon a făcut tot posibilul pentru a interpreta în felul său teoriile dascălului, introducînd în ele un dram de finеţe şi de noblеţe şi, mai ales, pe sine, — el, cel mai temerar dintre toţi interpreţii, cel care l-a luat pe Socrate în întregime drept o temă populară, un cîntec din folclor auzit pe uliţi, pentru a-l varia la nesfîrşit, la imposibil : şi anume, deghizîndu-l cu toate măştile lui proprii, cu întreaga lui multiplicitate. În glumă fie

spus, și homeric pe deasupra : ce altceva e Socratele lui Platon decît πρόσθε Πλάτων ὀπιθέν τε Πλάτων μέσση τε Χιμαιρα[1].

191

Vechea problemă teologică a „credinței" și a „științei" — sau, mai lămurit spus, a instinctului și a rațiunii — așadar întrebarea dacă, în privința evaluărilor, instinctualității merită a-i fi acordată o mai mare autoritate decît raționalității căreia i se pretinde să aprecieze și să acționeze pe baza unor temeiuri, potrivit unui „de ce ?", așadar în vederea unui scop, a unei necesități, — este aceeași veche problemă morală care s-a întrupat pentru întîia oară în persoana lui Socrate, dezbinînd spiritele cu mult înaintea religiei creștine. Ce-i drept, însuși Socrate — acest eminent talent dialectic — s-a plasat mai întîi pe pozițiile rațiunii ; și, la drept vorbind, ce altceva a făcut el toată viața decît să-și rîdă de neîndemînatica incapacitate a nobililor săi atenieni, oameni instinctuali asemenea tuturor aristocraților care nu știu să-și motiveze niciodată îndeajuns temeiurile acțiunilor lor ? Însă mai apoi el a ajuns să-și rîdă pe furiș de sine însuși : în urma unui autointerogatoriu, a unui examen de conștiință mai rafinat, el a descoperit în persoana lui aceeași stîngăcie și neputință. Dar la ce bun, își spuse el, să renunțăm la instincte *din cauza aceasta !* Ele trebuie ajutate, și rațiunea *de asemenea*, să-și dobîndească drepturile, — instinctelor *trebuie* să li se dea ascultare, în vreme ce rațiunea trebuie convinsă să le dea acestora o mînă de ajutor, oferindu-le motive întemeiate. Aceasta a fost adevărata *falsitate* a marelui ironic cel plin de mistere ; el și-a silit conștiința să se mulțumească cu un soi de autoamăgire :

[1] În greaca veche : Platon în față, Platon în urmă, himeră la mijloc. Parodia unui vers din „Iliada" care descrie Himera : „Leu în față, șarpe în urmă, capră la mijloc". *(n. trad.)*

în fond, el a întrezărit caracterul irațional al judecăților morale. — Platon, mai nevinovat în astfel de treburi și lipsit de orice șiretenie plebeiană, și-a învestit întreaga energie, — cea mai mare energie învestită vreodată de un filozof din vremea aceea ! — pentru a-și demonstra sieși că rațiunea și instinctul se îndreaptă de la sine spre *unul* și *același* țel, spre Bine, spre „Dumnezeu" ; iar de la Platon încoace toți teologii și filozofii bat același drum, — și anume, afirmînd că pînă acum, în materie de morală, instinctul sau, după cum îl numesc creștinii, „credința" sau, cum îl numesc eu, „turma" a ieșit biruitoare. Ar trebui să facem o excepție în cazul lui Descartes, părintele raționalismului (și, prin urmare, bunicul revoluției), cel care accepta numai și numai autoritatea rațiunii : însă rațiunea este doar o unealtă, iar Descartes s-a dovedit superficial.

192

Cel care a parcurs istoria unei științe particulare, găsește în evoluția ei un fir călăuzitor ce duce spre înțelegerea celor mai vechi și mai generale fenomene ale „științei și cunoașterii" : și într-un caz precum și în celălalt s-au dezvoltat în primul rînd ipotezele premature, ficțiunile, buna și prosteasca voință de „a crede", lipsa de neîncredere și de răbdare, — simțurile noastre se deprind prea tîrziu și niciodată pe de-a-ntregul să constituie organe subtile, fidele și prudente ale cunoașterii. Ochiului nostru îi vine mai ușor să reproducă, în urma unui impuls dat, o imagine ce a fost deja reprodusă în repetate rînduri, decît să rețină ceea ce e deosebit și nou la o impresie : ar fi necesară pentru aceasta mai multă putere, mai multă „moralitate". Ascultarea unui lucru nou îi provoacă urechii o senzație de neplăcere și dificultate ; audiem cu greutate o muzică străină. La auzul unei limbi străine, încercăm fără voie să modelăm sunetele auzite în cuvinte care să ne sune mai apropiat și mai familiar : așa a procedat de exemplu germanul de

odinioară care auzind cuvîntul *arcubalista* l-a transformat în *Armbrust*. Simţurile noastre sînt de asemenea potrivnice şi ostile noutăţii ; pretutindeni, chiar şi la cele mai „elementare" fenomene ale senzorialităţii, afectele de teamă, iubire, ură, inclusiv afectul pasiv al leneviei, sînt *dominante*. — La fel precum un cititor din zilele noastre care reţine doar cîteva cuvinte (sau poate doar silabe) ale unei întregi pagini citite în fugă — el reţine la întîmplare vreo cinci cuvinte din douăzeci şi „ghiceşte" sensul probabil al acestora —, tot la fel de puţin exact şi complet cercetăm noi cu ochii un arbore în privinţa frunzişului, crengilor, culorii, formei acestuia ; ne vine cu mult mai uşor să ne imaginăm în locul său un fel de aproximaţie a arborelui. Chiar şi în cazul celor mai neobişnuite evenimente procedăm la fel : născocim cea mai mare parte a evenimentului, cu greu putînd fi convinşi să *nu* asistăm la desfăşurarea vreunui fenomen în chip de „inventatori". Ce înseamnă toate acestea ? Că noi sîntem din cap pînă-n picioare, din moşi-strămoşi — *obişnuiţi să mintim*. Sau, ca să ne exprimăm mai virtuos şi mai făţarnic, adică mai agreabil : oamenii sînt mai artişti decît îşi închipuie. — În decursul unei conversaţii însufleţite, mi se întîmplă adeseori să văd obrazul interlocutorului meu, fie ca urmare a gîndurilor pe care le exprimă, fie a acelora pe care îmi închipui că i le-am suscitat, conturîndu-se în faţă-mi cu o claritate şi precizie care depăşesc cu mult *puterea* facultăţilor mele vizuale : — aşadar subtilul joc al muşchilor feţei şi expresia privirii trebuie să fi fost născocite de mine. Probabil că persoana respectivă avea o expresie cu totul diferită, sau poate chiar nici una.

193

Quidquid luce fuit, tenebris agit : dar şi contrariul este valabil. Evenimentele trăite în vis, presupunînd că acestea se repetă deseori, ajung să facă parte în cele din urmă din inventarul general al sufletului

nostru, întocmai ca cele trăite „realmente" : datorită visului, noi devenim mai bogaţi sau mai săraci, ne împovărăm sau ne eliberăm de cîte o trebuinţă, sfîrşind, ziua-n amiaza mare, de-a dreptul în clipele cele mai senine ale spiritului nostru lucid, să ne simţim ţinuţi oarecum în hăţuri de către obişnuinţele noastre din vis. Presupunînd că un om a visat în repetate rînduri că ştie să zboare, ajungînd să-şi închipuie în vis că puterea şi meşteşugul zborului îi aparţin în chip de privilegii, ca o fericire strict personală şi demnă de invidiat : un astfel de om care visează că poate executa printr-un impuls uşor tot felul de arcuri şi întoarceri, cel care cunoaşte sentimentul unei anumite uşurinţe divine, al unei „înălţări" lipsite de tensiune şi sforţare, al unei „coborîri" lipsite de condescendenţă şi înjosire — lipsite de *greutate* ! — cum ar putea omul care cunoaşte astfel de întîmplări şi obiceiuri onirice să nu atribuie în cele din urmă, chiar treaz fiind, o altă coloratură şi semnificaţie cuvîntului „fericire" ! cum ar putea el să nu năzuiască într-un fel *deosebit* la fericire ? În comparaţie cu acest „zbor", „înălţarea" cea zugrăvită de poeţi îi va apărea prea pămînteană, prea muşchiuloasă, prea violentă, prea „greoaie".

194

Deosebirea dintre oameni se manifestă nu numai în diferenţa dintre judecăţile lor de valoare, aşadar în deosebirea dintre lucrurile bune pe care ei le consideră demne de urmărit, în valoarea mai mare sau mai mică, adică în ierarhia pe care o stabilesc între valorile de către toţi recunoscute, ierarhie în privinţa căreia ei sînt în dezacord : — această deosebire se manifestă şi mai mult în acea *posesiune* a unui lucru, în acea *proprietate* care trece pentru ei drept autentică. În cazul unei femei, de exemplu, pentru un om mai modest posibilitatea de a dispune de trupul acesteia în desfătarea sexuală constituie deja un indiciu satisfăcător şi suficient al posesiunii, al proprietăţii ; un

altul, mai suspicios şi mai pretenţios în setea sa de posesiune, îşi dă seama de caracterul îndoielnic şi pur fictiv al unei astfel de proprietăţi, şi cere dovezi mai subtile, vrînd să ştie înainte de toate dacă femeia i se dăruieşte numai pe sine sau dacă renunţă totodată şi la ceea ce are sau doreşte să aibă : *numai* în acest din urmă caz o va considera el „posedată". Însă un al treilea nu se va opri nici aici şi, în marea lui suspiciune şi dorinţă de posesiune, el se va întreba dacă nu cumva femeia care a renunţat la totul de dragul lui face aceasta pentru un fel de fantomă a sa : el se vrea mai întîi cunoscut temeinic, pînă în străfundurile sale, pentru a se şti iubit cu adevărat ; el îndrăzneşte să se lase ghicit. De abia atunci o va simţi posedată pe de-a-ntregul cînd ea nu îşi va mai face iluzii în ceea ce-l priveşte, cînd îl va iubi la fel de mult pentru caracterul său diabolic şi tăinuita lui aviditate ca şi pentru bunătatea, răbdarea şi spiritualitatea sa. Unul ar dori să posede un popor, şi pentru atingerea acestui scop toate şarlataniile à la Cagliostro sau Catilina i se par îndreptăţite. Un altul, înzestrat cu o sete de posesiune mai rafinată, îşi spune că „nu-i îngăduit să-i amăgeşti pe cei asupra cărora vrei să stăpîneşti" —, el se irită şi îşi pierde răbdarea la ideea că asupra inimii poporului stăpîneşte o mască a sa : „trebuie aşadar să mă *fac* cunoscut şi, mai întîi, să mă cunosc pe mine însumi !" La oamenii caritabili şi filantropi poate fi întîlnită mai întotdeauna acea grosolană şiretenie prin care, vrînd să-l ajute pe careva, ei încep prin a-l ajusta după gustul lor, spunînd de pildă că respectivul „merită" să fie ajutat, că are nevoie tocmai de ajutorul *lor,* că îşi va dovedi profunda recunoştinţă, ataşamentul şi supuşenia pentru o cît de măruntă asistenţă ce îi va fi acordată, — cu astfel de speculaţii ei dispun după bunul lor plac de cei strîmtoraţi ca de o proprietate a lor, dorinţa lor de posesiune fiind de fapt aceea care îi face filantropi şi caritabili. Ei se arată geloşi de îndată ce actul lor de ajutorare este împiedicat sau preîntîmpinat. Fără să vrea, părinţii fac din copiii lor fiinţe ce li se aseamănă — ei numesc aceasta „educaţie" —, în străfun-

dul inimii nici o mamă nu se îndoiește de faptul că în copilul pe care l-a adus pe lume ea posedă o proprietate, nici un tată nu-și contestă dreptul de a-i impune acestuia concepțiile și judecățile *sale* de valoare. Odinioară, taților li se acorda chiar dreptul să dispună după bunul lor plac de viața sau moartea noului născut (ca de pildă la vechii germani). Și precum tatăl, chiar și astăzi încă, dascălul, clasa socială, preotul, prințul văd în fiecare nou-născut un prilej de a-și adjudeca fără șovăială o nouă posesiune. De unde rezultă că...

195

Evreii — popor „născut pentru sclavie", cum spune Tacit și, împreună cu el, întreaga lume antică, „popor ales între popoare", după cum spun ei înșiși și o cred, — evreii au realizat acea miraculoasă răsturnare a valorilor grație căreia viața pe pămînt a dobîndit pentru cîteva milenii o atracție nouă și primejdioasă : — profeții lor au contopit într-una singură noțiunile de „bogat", „păcătos", „rău", „violent", „senzual", și pentru întîia oară au stigmatizat cuvîntul „lume". În această răsturnare a valorilor (din care face parte și folosirea cuvîntului „sărac" ca sinonim al „sfîntului" și „prietenului") constă importanța poporului evreu : o dată cu ea începe *revolta sclavilor în domeniul moralei.*

196

Se poate *deduce* că în apropierea soarelui există nenumărate corpuri obscure, — pe care noi nu le vom zări vreodată. Între noi fie spus, aceasta e o pildă ; iar un psiholog al moralei citește cele scrise în stele doar ca un limbaj de pilde și semne cu ajutorul căruia multe pot fi trecute sub tăcere. —

197

Ne înşelăm completamente în privinţa animalului de pradă şi a omului de pradă (de exemplu Cesare Borgia), ne înşelăm în privinţa „naturii" cîtă vreme vom mai căuta ceva „maladiv" în constituţia acestor deosebit de sănătoase fiare şi plante ale tropicelor, sau dacă vom încerca să găsim în ele chiar un fel de „iad" înnăscut : astfel au procedat aproape toţi moraliştii de pînă acum. Nutresc oare moraliştii, după cîte se pare, un sentiment de ură faţă de junglă şi faţă de tropice ? Iar „omul tropical" trebuie oare discreditat cu orice preţ, înfăţişîndu-l fie în chip de boală şi degenerare a omului, fie sub forma iadului său propriu şi a martirizării de sine ? La ce bun ? Favorizează aceasta „zonele temperate" ? Îi favorizează pe oamenii moderaţi ? Pe cei „morali" ? Pe cei mediocri ? — Atît, ca adăugire la capitolul „Morala în chip de teamă".

198

Toate aceste morale care se adresează individului în interesul „fericirii" acestuia, după cum se spune, — ce altceva sînt ele decît propuneri de compromis cu *primejdia* în al cărei cadru decurge viaţa intimă a individului, reţete împotriva patimilor sale, a predispoziţiilor lui bune şi rele, în cazul cînd acestea ar dori să cucerească puterea şi să facă pe stăpînii ? viclenii şi artificii mici şi mari duhnind a rîncede leacuri băbeşti şi a înţelepciune muierească ; şi toate-s în stil baroc şi nerezonabil — căci ele se adresează „tuturor", căci ele generalizează acolo unde nu-i îngăduit să generalizezi —, şi ele toate vorbesc absolutist, se consideră absolute şi toate trebuiesc condimentate cu nu puţine grăunţe de sare pentru a deveni mai întîi suportabile şi uneori chiar ademenitoare, pentru a dobîndi un miros picant şi primejdios ce aminteşte mai ales de „lumea cealaltă" : din punct de vedere intelectual toate acestea nu prea au mare valoare, nu-s nici pe departe „ştiinţă", nemaivorbind de „înţelepciune", ci,

s-o spunem încă o dată, s-o spunem de trei ori, ele sînt viclenie, viclenie, viclenie, amestecată cu prostie, prostie, prostie, — fie că e vorba de acea indiferență și răceală de statuie pe care o recomandau și pe care o întrebuințau stoicii ca antidot împotriva arzătoarei nebunii a pasiunilor, sau de acel nu-mai-rîde, nu-mai-plînge al lui Spinoza, de atît de naiva sa prescripție de distrugere a pasiunilor cu ajutorul analizei și vivisecției; sau de acea reducere a pasiunilor la un grad de mediocritate în care pot fi satisfăcute fără a mai fi periculoase, acesta fiind aristotelismul moralei; însăși morala în chip de desfătare a pasiunilor într-o formă deliberat diluată și spiritualizată, prin intermediul simbolismului artei, cum ar fi bunăoară muzica sau iubirea de Dumnezeu sau iubirea de oameni de dragul lui Dumnezeu — căci în religie pasiunile dobîndesc iarăși drept de cetățenie, cu condiția să — —; și, în sfîrșit, chiar acea prevenitoare și zburdalnică abandonare în mîna pasiunilor pe care au propovăduit-o Hafiz și Goethe, acea îndrăzneață lăsare din mînă a hățurilor, acea *licentia morum* sufletească și trupească îngăduită în mod excepțional bătrînilor și înțelepților cheflii și huhurezi noptatici la care „unde s-a dus mia, ducă-se și suta". Cele de mai sus de asemenea ca adăugire la capitolul „Morala în chip de teamă".

199

Admițînd faptul că dintotdeauna, de cînd există oameni, au existat și turme omenești (uniuni sexuale, comunități, triburi, popoare, state, biserici) și mereu un număr deosebit de mare de supuși în raport cu numărul mic al celor care poruncesc, — avînd în vedere așadar că supunerea este cea care a fost mai cu osebire și cel mai îndelung exercitată și cultivată în rîndul oamenilor, putem presupune pe deplin îndreptățit că, în general, în fiecare om se află înnăscută trebuința de a se supune, ca un fel de *conștiință formală* care dispune: „tu trebuie să faci neapărat ceva

anume, tu trebuie să renunţi neapărat la ceva anume", pe scurt, „tu trebuie". Această trebuinţă caută să se satisfacă şi să-şi umple forma cu un conţinut ; ea pune mîna şi, fără să aleagă prea mult, poftă brutală cum e, apucă pe măsura puterii, nerăbdării şi încordării sale, acceptînd din partea oricărui poruncitor — părinţi, dascăli, legi, prejudecăţi sociale, opinie publică — tot ceea ce i se strigă în urechi. Ciudata mărginire a evoluţiei umane, mersul şovăielnic, tărăgănat, adeseori regresiv şi bătînd pasul pe loc al acesteia se bazează pe faptul că instinctul de turmă al supunerii este cel care se moşteneşte mai lesne, în dauna artei de a porunci. Dacă ne-am imagina odată exarcerbarea acestui instinct pînă la ultimele sale limite, am duce lipsă în cele din urmă tocmai de oamenii capabili să poruncească şi de cei independenţi ; sau dacă totuşi i-am găsi, aceştia ar suferi din pricina unei conştiinţe necurate şi ar avea nevoie să se amăgească ei înşişi pentru a mai putea porunci : şi-ar spune de pildă că nici ei nu fac altceva decît să se supună. Aceasta e adevărata stare de lucruri care dăinuie în Europa zilelor noastre : eu o numesc ipocrizia diriguitorilor. Neştiind să se apere de remuşcările conştiinţei lor în vreun alt mod, ei se erijează în executanţi ai unor ordine antice sau superioare (venite din partea strămoşilor, a constituţiei, a dreptului, a legii sau a lui Dumnezeu însuşi), sau împrumută din mentalitatea de turmă maxime de turmă, dîndu-se de pildă drept „cel dintîi slujitor al poporului" sau „instrumente în folosul binelui obştesc". Pe de altă parte, omul de turmă al Europei moderne dă să se înţeleagă că soiul său ar fi singurul autorizat la existenţă şi-şi preamăreşte calităţile datorită cărora, docil şi sociabil, el este de folos turmei, calităţi care, după părerea lui, ar fi de fapt adevăratele virtuţi omeneşti : spiritul de colectivitate, bunăvoinţa, consideraţia, hărnicia, cumpătarea, modestia, indulgenţa, compasiunea. Iar în cazul în care se consideră că berbecul conducător nu poate lipsi din capul turmei, se fac astăzi încercări peste încercări pentru a-i înlocui pe poruncitori cu un grup format din oameni de turmă inteligenţi : aceasta

e originea, bunăoară, a tuturor constituțiilor reprezentative. Cu toate acestea, pentru a ilustra marea binefacere, marea eliberare de sub o constrîngere devenită insuportabilă, pe care o constituie pentru acești europeni de turmă apariția unui stăpîn absolut, ne stă la îndemînă cea din urmă mare dovadă și, anume, efectul produs de apariția lui Napoleon : — se poate spune chiar că istoria influenței lui Napoleon este istoria fericirii supreme pe care a dobîndit-o acest secol prin oamenii săi de valoare și în momentele sale de maximă strălucire.

200

Omul care trăiește într-o epocă de descompunere în care rasele se amestecă de-a valma, omul care poartă așadar în sînge moștenirea unei proveniențe multiple, adică a unor instincte și etaloane de valoare contradictorii și adeseori mai mult decît contradictorii, ce se luptă între ele aproape fără răgaz, — un astfel de om, produs al culturilor tîrzii și al luminilor refractate este de regulă un individ debil : cea mai fierbinte dorință a sa este ca războiul, el însuși *fiind* acest război, să ia odată sfîrșit ; în concordanță cu o medicină și o gîndire calmantă (de pildă, epicuriană sau creștină), fericirea i se înfățișează mai cu seamă sub forma unei beatitudini a odihnei, a liniștei, a saturației, a unei definitive unificări, a unui „sabat al sabaturilor", ca să vorbim pe limba retorului Augustin, cel care a fost el însuși un astfel de om. — Dar în cazul în care antagonismul și lupta dintr-o astfel de natură acționează ca un stimulent al vieții, ca o atracție *în plus* — și, dacă pe de altă parte, instinctelor puternice și de neîmpăcat li se adaugă, prin moștenire și educație, adevărata măiestrie și subtilitate în lupta dintre ele, așadar stăpînirea de sine, amăgirea de sine : în acest caz vor lua naștere acei oameni-enigmă miraculoși, ființe incomprehensibile și inimaginabile, predestinate biruinței și seducției, și a căror expresie supremă au fost Alcibiade și Cezar (— alături de care

aș dori să-l menționez pe Frederic II de Hohenstaufen, *cel dintîi* dintre europeni, după preferințele mele), iar dintre artiști, eventual Leonardo da Vinci. Aceștia au apărut exact în același moment în care tipul debil intra în scenă, exprimîndu-și dorința de odihnă : ambele tipuri sînt de nedespărțit și își au originea în cauze comune.

201

Cîtă vreme utilitarismul care domnește în evaluările morale continuă să rămînă un utilitarism de turmă, cîtă vreme privirea este îndreptată exclusiv în direcția conservării obștei, imoralitatea fiind căutată tocmai și numai în cele ce par să primejduiască menținerea colectivității : pînă atunci nu se poate vorbi încă de existența unei „morale a dragostei de semeni". Chiar dacă admitem că și în această perioadă există deja o practicare constantă și neînsemnată a considerației, compasiunii, echității, îngăduinței, a întrajutorării, chiar dacă admitem că și în acest stadiu de dezvoltare a societății toate acele instincte, desemnate mai apoi cu nume reverențioase în chip de „virtuți", sînt deja active, — și care vor ajunge în cele din urmă să coincidă aproape în întregime cu noțiunea de „moralitate" : în acea vreme ele încă nu fac parte din domeniul evaluărilor morale — ele sînt deocamdată *extramorale*. În plină epocă romană, de pildă, o acțiune caritabilă nu este considerată nici bună și nici rea, nici morală și nici imorală ; dacă ea e totuși lăudată, în această laudă se prea poate amesteca și un fel de desconsiderare involuntară, cînd acțiunea e comparată cu o alta care servește interesul obștei, al lui *res publica*. În orice caz, „dragostea de semeni" este întotdeauna ceva secundar, convențional pentru unii, arbitrar și fictiv în comparație cu *teama de semeni*. Din momentul în care structura societății pare să fie bine consolidată și pusă la adăpost de primejdii exterioare, această teamă de semeni este cea care va deschide iarăși perspective noi evaluărilor morale. Anu-

mite instincte puternice şi primejdioase, cum ar fi spiritul întreprinzător, îndrăzneala nebunească, setea de răzbunare, perfidia, rapacitatea, patima puterii, instincte care pînă acum nu numai că au fost respectate, ca fiind de folos comunităţii — desigur, sub alte nume decît cele de mai sus —, ci fuseseră de-a dreptul cultivate şi selecţionate în mod obligatoriu (căci a fost mereu nevoie de ele în ceasurile cînd obştea era primejduită de duşmani), ajung de-acum să fie resimţite îndoit de puternic în gradul lor de periculozitate — acum, cînd le lipsesc direcţiile în care să-şi canalizeze energia — ajungînd încetuî cu încetul să fie înfierate ca imorale şi puse la zidul infamiei. Din acest moment, instinctele şi înclinaţiile opuse sînt cele care dobîndesc în morală loc de onoare ; pas cu pas, instinctul de turmă îşi trage concluziile. În ce măsură primejduieşte o anumită opinie, o anumită situaţie sau pasiune, o anumită voinţă, o anumită aptitudine starea colectivităţii şi a egalităţii, iată care va fi de acum înainte punctul de vedere moral : şi de astă dată mama moralei continuă să fie teama. Instinctele cele mai înalte şi mai viguroase, în pătimaşa lor dezlănţuire, îl poartă pe individ cu mult dincolo şi deasupra mediocrităţii şi meschinăriei conştiinţei de turmă, dînd o lovitură de graţie vanităţii obştei, distrugîndu-i încrederea în sine, zdrobindu-i oarecum şira spinării : prin urmare, tocmai aceste instincte vor fi mai cu osebire înfierate şi defăimate. Elevata şi independenta lor spiritualitate, voinţa de solitudine, marea raţiune, ele sînt percepute deja ca nişte primejdii ; tot ceea ce îl înalţă pe individ deasupra turmei, tot ceea ce provoacă spaimă semenului va fi numit de aici înainte *rău :* convingerile egalitariste, moderate, supuse, respectuoase, *mediocritatea* dorinţelor capătă acum denumiri şi onoruri morale. În fine, în condiţii de pace trainică, ocazia şi obligaţia de a forma caractere aspre şi dure se împuţinează din ce în ce mai mult ; şi, din acest moment, tulburarea conştiinţelor devine o faptă condamnabilă, expusă chiar rigorilor legii ; o atitudine înaltă de noblete, de dură responsabilitate de sine ofensează şi, totodată, trezeşte bănuială,

„mielul", şi, mai mult decît acesta, „oaia" dobîndesc consideraţie. Există în istoria societăţii un punct de frigiditate şi de sensibilitate bolnăvicioasă în care societate însăşi ia poziţie în favoarea celui care îi provoacă prejudicii, a *criminalului,* şi o face cu toată seriozitatea şi sinceritatea. A pedepsi : societăţii, această acţiune i se pare pe undeva nedreaptă, — ideea „pedepsei" şi a „obligativităţii pedepsei" fără îndoială că o îndurerează, o înspăimîntă. „Nu-i oare de ajuns să-l faci *inofensiv ?* La ce bun să-l mai şi pedepseşti ? Acţiunea însăşi a osîndirii e înspăimîntătoare !" — o dată cu aceste întrebări, morala de turmă, morala fricii îşi trage cele din urmă concluzii. Presupunînd că ar fi posibilă înlăturarea primejdiei, a cauzelor ce provoacă frica, o dată cu acestea ar fi înlăturată şi morala : ea ar înceta să mai fie necesară, *ea însăşi s-ar considera* din acel moment inutilă ! — Cel care examinează conştiinţa europeanului zilelor noastre, printre mii de cute şi tainiţe morale va da mereu peste unul şi acelaşi imperativ, imperativul fricii de turmă : „noi vrem ca într-o bună zi — *să nu mai avem de ce să ne fie teamă !*" Într-o bună zi — pretutindeni în Europa vrerea şi calea *spre* această zi bună poartă numele de „progres".

202

Să repetăm numaidecît ceea ce am mai spus de o sută de ori : căci pentru asemenea adevăruri — pentru adevărurile *noastre* — azi, urechile sînt lipsite de bunăvoinţă. Ştim prea bine cît este de jignitor să auzi că omul în general este considerat, fără ocolişuri şi figuri de stil, un animal printre animale ; şi nu încape îndoială că ni se va pune la socoteală aproape ca o *crimă* faptul de a fi folosit neîncetat în referirile noastre la adepţii „ideilor moderne" expresii ca „turmă", „instincte de turmă" şi altele de acest fel. Dar ce putem face ! Noi nu avem de ales : căci tocmai acesta-i noul nostru adevăr. Am constatat că în toate ţările Europei, laolaltă cu acelea în care influenţa europeană

e decisivă, s-a ajuns la un acord în privința principalelor judecăți morale : în Europa, vădit, *se știe* acel lucru pe care Socrate socotea că nu-l știe și cu care anticul și vestitul șarpe de odinioară făgăduise să-i deprindă pe oameni, — azi „se știe" ce este binele și răul. Și firește că va părea anevoie de auzit și de priceput ceea ce afirmăm noi fără încetare : și anume, că lucrul socotit ca fiind cunoscut, cel care, prin ale sale elogii și dojeni, se autoglorifică și se autoaprobă, nu este altceva decît instinctul animalului de turmă numit om : acest instinct a reușit și izbutește din ce în ce mai bine să-și formeze o breșă, să dobîndească o preponderență și o predominare față de alte instincte, aceasta în cadrul unui proces de apropiere și asimilare fiziologică crescîndă al cărui simbol îl constituie el însuși. *Morala Europei de astăzi e o morală a animalului de turmă :* — așadar, după cum vedem noi lucrurile, ea nu este decît un anumit fel de morală umană pe lîngă care, înaintea căreia, în urma căreia sînt posibile *sau ar trebui să fie* posibile multe alte feluri, și, înainte de toate, morale de un rang *superior*. Însă această morală se opune din toate puterile unei astfel de „posibilități" și acestui „ar trebui" : îndărătnică și implacabilă, ea spune „eu însămi sînt morala, în afară de mine nu există vreo alta !" — mai mult decît atît, cu ajutorul unei religii care s-a arătat docilă și lingușitoare față de sublimele pofte ale turmei, s-a ajuns pînă acolo încît chiar în instituțiile politice și sociale putem găsi o exprimare din ce în ce mai evidentă a acestei morale : mișcarea *democratică* este moștenitoarea mișcării creștine. Dar tempoul acestei mișcări pare încă mult prea lent, prea somnolent celor nerăbdători, bolnavilor și maniacilor instinctului mai sus amintit, o vedem aceasta din urletul mereu mai turbat, din rînjetul din ce în ce mai fățiș al cîinilor anarhiști care vagabondează în prezent de-a lungul și de-a latul străzilor culturii europene : într-o aparentă contradicție cu harnicii și pașnicii democrați, ideologi ai revoluției, și mai mult cu pseudofilozofii cei neghiobi, cu fanaticii fraternității care își zic socialiști și năzuiesc la o „societate

liberă", ei sînt de fapt cu toţii la unison în ura lor fundamentală şi instinctivă faţă de orice altă formă de societate în afara celei de turmă *autonomă* (mergînd pînă la respingerea noţiunilor de „stăpîn" şi „slugă" — *ni dieu ni maître,* spune o lozincă socialistă —) ; ei sînt la unison în rezistenţa lor tenace faţă de orice pretenţii individuale, faţă de orice drepturi individuale, faţă de orice prerogative (adică, faţă de *toate* drepturile : căci atunci cînd toţi sînt egali, nimeni nu mai are nevoie de „drepturi" —) ; la unison în suspiciunea lor faţă de justiţia penală (de parcă ea ar constitui o violentare a celor mai slabi, o nedreptate faţă de consecinţele *necesare* ale tuturor societăţilor anterioare —) ; dar la unison şi în privinţa religiei milei, a compasiunii faţă de tot ceea ce simte, trăieşte, pătimeşte (pornind de la animale şi pînă la „Dumnezeu" : — exagerarea pe care o constituie „mila faţă de Dumnezeu" aparţine unui secol democratic —) ; la unison cu toţii în ţipetele nerăbdătoare ale compasiunii, în ura lor de moarte faţă de suferinţa în general, în neputinţa lor aproape muierească de a rămîne spectator, de a vedea suferinţă, de a *provoca* suferinţă ; la unison în posomoreala şi moleşeala care pare să răsfrîngă asupra Europei ameninţarea unui nou budism ; la unison în credinţa lor în morala compasiunii *generale,* de parcă aceasta ar fi morala în sine, culmea, piscul *cucerit* de oameni, unica speranţă a viitorului, consolarea prezentului, marea izbăvire a păcatelor din trecut ; la unison cu toţii în credinţa lor în comunitatea cea *mîntuitoare,* cu alte cuvinte, în credinţa în turmă, credinţa „în sine"...

203

Noi, cei care avem o altă credinţă, — noi, cei care considerăm mişcarea democratică nu numai o oarecare formă degenerată a organizaţiei politice, ci de-a dreptul o formă de decădere şi diminuare a omului, care îl coboară pe acesta la un stadiu de mediocritate şi degradare valorică : încotro trebui-va să ne

îndreptăm noi speranţele ? — Spre *noii filozofi,* căci nu avem altă alegere ; spre spiritele îndeajuns de viguroase şi de originale, în stare să impulsioneze evaluările contradictorii şi să reconsidere, să răstoarne „valorile eterne“ ; spre premergători, spre oamenii viitorului care să înăsprească în prezent constrîngerea şi să strîngă puternic nodurile ce vor orienta vrerea mileniilor pe drumuri *noi.* Pentru a propovădui omului un viitor omenesc care să fie clădit pe măsura *voinţei* sale, care să depindă de o vrere umană, pentru a pregăti acţiuni temerare, experienţe colective de educaţie şi selecţie menite să pună capăt oribilei dominaţii a absurdului şi hazardului denumit pînă acum „istorie“ — absurditatea „majorităţii absolute“ nu este decît cea mai recentă formă a sa — ; pentru toate acestea va fi trebuinţă de un neam nou de filozofi şi de comandanţi, de oameni la vederea cărora toate spiritele tăinuite, teribile şi binevoitoare ce au existat vreodată pe pămînt trebui-vor să pălească şi să se pipernicească. Imaginea unor astfel de conducători e cea care pluteşte în faţa ochilor *noştri :* — mi-e îngăduit s-o spun cu voce tare, voi, spirite libere ? Circumstanţele prielnice apariţiei lor, circumstanţe ce vor trebui să fie în parte create, în parte utilizate ; încercarea presupuselor căi ce pot înălţa un suflet la un asemenea grad de elevaţie şi de putere încît să resimtă *obligativitatea* asumării acestei sarcini ; o răsturnare a valorilor sub a cărei nouă presiune şi baros nou se modelează o conştiinţă, o inimă se preschimbă în bronz, pentru a putea îndura greutatea unei asemenea responsabilităţi ; pe de altă parte, necesitatea apariţiei unor astfel de conducători, îngrozitoarea primejdie că aceştia ar putea să nu apară sau să nu izbutească sau să degenereze — iată, acestea sînt adevăratele *noastre* temeiuri de îngrijorare şi întristare, voi le cunoaşteţi, spirite libere ? acestea sînt îngreunatele, îndepărtatele gînduri şi furtuni ce trec peste bolta vieţii *noastre.* Cu greu se poate găsi vreo durere mai cumplită decît cea pe care ţi-o provoacă vederea, ghicirea, simţirea unui om excepţional care s-a rătăcit de pe drumul său şi a dege-

nerat : însă cel care are vederea într-atît de ascuțită, calitate rară, încît poate zări primejdia universală ce decurge din faptul că însuși „omul" *a degenerat,* cel care, asemeni nouă, și-a dat seama de monstruosul hazard care s-a jucat pînă acum cu viitorul omenesc după bunul său plac, — un joc la care n-a luat parte vreo altă mînă și nici măcar vreun „deget al lui Dumnezeu" ! — cel care ghicește destinul adăstînd în imbecila naivitate și în neroada credulitate a „ideilor moderne" și, mai mult decît atît, în întreaga morală creștină a Europei : acela suferă de o angoasă ce nu poate fi asemuită cu vreo alta, — dintr-o *singură* privire, el înțelege tot ceea ce *s-ar mai putea obține din partea omului* printr-o concentrare și intensificare favorabilă a puterilor și sarcinilor acestuia ; cu întreaga bună-știință a conștiinței sale, el știe că omul nu este încă secătuit de supremele sale posibilități și că adeseori tipul uman s-a aflat în fața misterioaselor hotărîri și a căilor noi : — și mai temeinic decît acestea, din cele mai dureroase amintiri ale sale, el știe cît de jalnice au fost opreliștile de care s-a zdrobit și s-a frînt, din pricina cărora s-a scufundat și s-a ticăloșit cîte-un om de cel mai ales rang pornit pe calea devenirii sale. *Degenerarea generală a omului,* care duce la o specie în care bădăranii și nerozii socialiști îl văd pe „omul viitorului", omul lor, idealul lor ! — această diminuare și degenerare a omului într-un dobitoc de turmă desăvîrșit (sau, cum îl numesc ei, într-un om al „societății libere"), această animalizare a omului, transformarea oamenilor în gîngănii cu drepturi și pretenții egale, da, acestea sînt, fără îndoială, *posibile !* Cel care a parcurs vreodată cu gîndul pînă la capăt această posibilitate, cunoaște de-acum un dezgust în plus față de restul oamenilor, — și, poate, și o nouă *îndatorire !* — —

Partea a şasea
NOI, SAVANŢII

204

Cu tot riscul la care mă expun prin faptul că şi în acest domeniu deprinderea de a moraliza se arată a fi ceea ce a fost dintotdeauna — şi anume, o nestrămutată năzuinţă spre *montrer ses plaies,* după cum spune Balzac —, aş dori să-mi exprim împotrivirea faţă de o anumită mutaţie valorică nedreaptă şi dăunătoare ce ameninţă să se stabilească în zilele noastre, pe neobservate şi cu cugetul împăcat, în problema priorităţii dintre ştiinţă şi filozofie. Sînt de părere că, bazîndu-te pe propria-ţi *experienţă* — oare „experienţă" înseamnă întotdeauna, după cum mi se pare mie, o experienţă neplăcută ? — ar trebui să ai dreptul de a-ţi spune părerea în cazul unei probleme atît de importante cum este aceea a priorităţii : aceasta, pentru a nu vorbi precum orbii despre culori sau precum femeile şi artiştii care iau poziţie *împotriva* ştiinţei (ah, ştiinţa asta afurisită care se vîră în toate *dedesubturile !*", suspină instinctul şi pudoarea lor —). Proclamaţia de independenţă a omului de ştiinţă, emanciparea lui faţă de filozofie este una din consecinţele mai subtile ale rînduielii şi neorînduielii democratice : pretutindeni autoglorificarea şi îngîmfarea savantului se află azi în plină înflorire şi în cea mai frumoasă primăvară a lor — ceea ce nu înseamnă nici pe departe că în acest caz lauda de sine miroase a bine. „Jos cu toţi stăpînii !" — şi aici instinctul plebeian îşi face auzit strigătul ; după ce a reuşit din plin să se elibereze de sub stăpînirea teologiei căreia i-a fost prea îndelung „slujnică", ştiinţa

se străduiește acum, plină de aroganță și lipsită de judecată, să prescrie legi filozofiei și să facă la rîndul ei pe „stăpînul" — ce tot spun ! pe *filozoful*. Memoria mea — memoria unui om de știință, dacă nu vă e cu supărare ! — este doldora de trufașele naivități auzite din gura tinerilor naturaliști și medicilor vîrstnici cu privire la filozofie și la filozofi (nemaivorbind de cei mai eruditi și cei mai înfumurați savanți dintre toți, filologii și dascălii, cei care sînt astfel prin însăși meseria lor —). Iată-l pe specialistul gură-cască, cel care s-a împotrivit instinctiv tuturor îndatoririlor și aptitudinilor de sintetizare ; iată-l pe harnicul muncitor care, intrînd în lăcașul sufletesc al filozofului, a fost amețit de o mireasmă de *otium* și de opulență aristocratică, care l-a făcut să se simtă păgubit și depreciat. Iată-l pe omul utilitarist care, din pricina daltonismului său, nu vede în filozofie decît un șir de sisteme *contestate* și o risipă revoltătoare care „nu e de folos" nimănui. Ici apare la suprafață teama de un misticism deghizat și de o reglementare a granițelor cunoașterii ; colo, disprețul față de anumiți filozofi, dispreț generalizat fără voie față de filozofie în general. În sfîrșit, cel mai frecvent, la tinerii savanți am descoperit îndărătul unui dispreț vanitos față de filozofie influența nefastă a unui filozof însuși căruia nu i s-au supus cu totul, fără să se poată însă sustrage sentințelor și evaluărilor sale disprețuitoare cu privire la ceilalți filozofi : — rezultatul fiind o ostilitate față de toate filozofiile. (Aceasta îmi pare să fi fost bunăoară influența lui Schopenhauer asupra Germaniei contemporane : — prin furia sa lipsită de inteligență manifestată față de Hegel, el a reușit să rupă legăturile dintre întreaga nouă generație germană și cultura germană, cultură care, considerată în totalitatea ei, a constituit totuși o culme a subtilității profetice în ceea ce privește *simțul istoric :* dar tocmai în acest domeniu Schopenhauer, el însuși, era de o sărăcie, insensibilitate și negermanism duse pînă la geniu.) În general și privind lucrurile în mare, se prea poate că înainte de toate omenescul, prea-omenescul, pe

scurt mizeria noilor filozofi înşişi a fost cea care a ruinat din temelii respectul datorat filozofiei şi a deschis porţile în faţa instinctelor plebeiene. Să recunoaştem dar în ce măsură lumea noastră modernă s-a îndepărtat de genul unui Heraclit, al unui Platon, al unui Empedocle şi de al tuturor celorlalţi pustnici admirabili ai spiritului, gînditori de viţă regească ; să recunoaştem cît de *îndreptăţit* este un oarecare brav om de ştiinţă să se considere de soi şi de viţă mai nobilă, pus faţă-n faţă cu astfel de reprezentanţi ai filozofiei purtaţi astăzi cînd în sus, cînd în jos de valurile modei — ca de exemplu, în Germania, cei doi lei din Berlin, anarhistul Eugen Dühring şi amalgamistul Eduard von Hartmann [1]. Optica acestor filozofi corciţi care îşi zic „realişti" sau „pozitivişti" este capabilă să sădească o neîncredere primejdioasă în sufletul oricărui savant tînăr şi ambiţios : în cel mai bun caz, toţi aceşti „filozofi" sînt ei înşişi savanţi şi specialişti, aceasta e un fapt bătător la ochi ! — cu toţii, ei sînt nişte înfrînţi *readuşi* sub obedienţa ştiinţei, oameni care au pretins odinioară *mai mult* de la ei înşişi, fără să fi avut însă vreun drept la acest „mai mult" şi la responsabilitatea pe care o incumbă — şi care acum onorabili, înverşunaţi şi dornici de răzbunare, îşi manifestă prin vorbă şi faptă *necredinţa* în misiunea suverană şi în suveranitatea filozofiei. În fine : cum ar putea fi altfel ! Ştiinţa se află astăzi în plină înflorire, iar pe faţă i s-a aşternut expresia unei conştiinţe împăcate, în vreme ce din întreaga filozofie modernă, decăzută încetul cu încetul, s-a menţinut doar o rămăşiţă care provoacă astăzi neîncredere şi indispoziţie, dacă nu chiar batjocură şi compătimire. Filozofia redusă la o „teorie a cunoaşterii", în fapt cu nimic mai mult decît o timidă epochistică [2] şi o doctrină a abstinenţei : o

[1] Eugen Dühring (1833—1921) — filozof materialist, anticreştin ; Eduard von Hartmann (1842—1906) a enunţat filozofia inconştientului în care se regăsesc influenţe din Hegel, Schelling şi Schopenhauer. *(n. trad).*

[2] În original *Epochistik*, cuvînt format de autor pornind de la „epoche", în greacă : şovăială. *(n. trad.)*

filozofie care nu cutează să treacă pragul și, scrupuloasă, își *refuză* dreptul la intrare — aceasta e o filozofie aflată pe punctul de a-și da duhul, e un sfîrșit, o agonie, ceva care inspiră milă. Cum ar putea o astfel de filozofie — *să domine !*

205

Primejdiile care amenință dezvoltarea filozofului au devenit în zilele noastre într-atît de multiple încît ne fac să ne îndoim că acest fruct s-ar mai putea coace vreodată. Perimetrul de construcție și înălțimea turlelor științei au crescut enorm, mărindu-se totodată și probabilitatea ca filozoful să obosească deja în cursul uceniciei sale sau să se lase fixat undeva într-un anumit domeniu, să se „specializeze" : astfel că el nu va mai ajunge vreodată în înaltul care îi este hărăzit și de unde ar putea cuprinde cu privirea toate cele ce se află în urma, împrejurul, *de-desubtul* său. Sau, de va ajunge totuși la țintă, va fi prea tîrziu, căci cei mai frumoși ani ai săi și întreaga sa putere se vor fi irosit în zadar ; vătămat, înăsprit, degenerat, privirile și judecățile sale de ansamblu nu vor mai însemna mare lucru. Poate că tocmai finețea conștiinței sale intelectuale este cea care îl face să șovăie pe drumul său și să întîrzie ; îi este teamă de puterea de seducție a diletantismului, îi este teamă să se prefacă într-o insectă cu mii de picioare și tentacule ; el știe prea bine că cel care și-a pierdut respectul față de sine însuși nu mai poate porunci, nu mai poate *conduce,* nici măcar în domeniul cunoașterii : căci ar trebui să consimtă la a deveni un mare comediant, un Cagliostro al filozofiei, un vrăjitor care să momească spiritele precum flautistul din poveste, pe scurt, ar trebui să devină un seducător. La urma urmei, aceasta e o problemă de gust : sau poate, chiar o problemă de conștiință. Iar pentru a dubla dificultățile care se acumulează în fața filozofului, se mai adaugă și aceea că el își revendică sieși un Da sau un Nu, o sentință cu privire la viață și la valoarea

acesteia, și nu cu privire la științe, — dificultatea pe care o presupune faptul că el se deprinde anevoie să creadă că ar avea dreptul sau, mai mult, îndatorirea acestei sentințe, trebuind adeseori să treacă șovăitor, neîncrezător și în vîrful picioarelor prin cele mai vaste — și poate, cele mai tulburătoare, cele mai nimicitoare — aventuri, pentru a afla calea ce duce spre dobîndirea acelui drept și a acelei credințe. De fapt, vulgul l-a nesocotit vreme îndelungată pe filozof, confundîndu-l fie cu omul de știință și savantul ideal, fie cu misticul fanatic evadat din strînsoarea moralei, „îndepărtat de lume" și îmbătat de dumnezeire ; și chiar dacă în zilele noastre se spune despre cineva, în chip de laudă, că ar trăi „ca un înțelept" sau „ca un filozof", aceasta nu înseamnă nimic mai mult decît „prudent și retras". Înțelepciune : în mintea plebei, ea pare să fie un fel de refugiu, un mijloc și un truc nimerit pentru a o scoate la capăt și a ieși cu fața curată dintr-un joc periculos ; însă filozoful adevărat — astfel îl vedem *noi*, prieteni ai mei ? — el trăiește „nefilozofic", „neînțelept" și, mai ales, *imprudent*, resimțind povara și obligația sutelor de tentative și tentații ale vieții : — el *își* riscă viața neîncetat, el joacă jocul cel periculos...

206

În comparație cu un geniu, cu alte cuvinte, cu o ființă care fie că *procreează*, fie că dă *naștere*, ambele expresii luate în sensurile lor cele mai cuprinzătoare —, savantul, omul de știință obișnuit are întotdeauna ceva care amintește de o fată bătrînă : ca și ea, el este un ignorant în privința celor două atribuții, cele mai prețioase care îi revin ființei umane. E adevărat că amîndurora, savantului ca și fetei bătrîne, li se acordă, oarecum în chip de despăgubire, un fel de considerație — a se accentua în aceste cazuri cuvîntul considerație — însoțită, din pricina obligativității acestei concesii, de același adaos de indispoziție. Să cercetăm lucrurile mai îndeaproape : ce este omul de

ştiinţă ? În primul rînd, un om de soi nearistocratic, înzestrat cu virtuţile unei rase nearistocratice, adică a unor oameni incapabili de dominaţie, lipsiţi de autoritate şi totodată insuficienţi lor înşile : savantul este dotat cu hărnicie, cu o docilă resemnare în privinţa locului său pe scara socială, cu proporţionalitate şi moderaţie în privinţa aptitudinilor şi necesităţilor, el posedă instinctul de a-i ghici pe cei asemeni lui şi de a le intui trebuinţele, ca de pildă acel dram de independenţă, bucăţica de pajişte verde fără de care nu poate exista liniştea necesară muncii, pretenţia de a fi stimat şi apreciat (ceea ce presupune mai întîi şi pe deasupra posibilitatea de a fi cunoscut şi recunoscut —), aureola unui bun renume, dorinţa certificării neîncetate a valorii şi utilităţii sale, prin care trebuie să fie biruită *neîncrederea* interioară care renaşte mereu în străfundul inimii tuturor oamenilor lipsiţi de independenţă şi a tuturor animalelor de turmă. Fiind de soi nearistocratic, savantul suferă firește de bolile şi proastele maniere specifice acestuia : el este burduşit cu invidie meschină, iar ochii săi au agerimea ochilor linxului cînd trebuie să zărească slăbiciunile celor care îi sînt superiori şi la nivelul cărora nu poate parveni. El este prietenos, dar prietenia lui îţi vine în întîmpinare doar la pas, şi nu se *revarsă* ; iar tocmai în faţa oamenilor marelui torent el rămîne îngheţat şi rezervat, — ochii îi devin atunci lacuri netede şi respingătoare pe oglinda cărora nu se mai încreţeşte unda nici unui entuziasm, a nici unei simpatii. Cauza celor mai rele şi mai primejdioase fapte de care este capabil un savant sălăşluieşte în el însuşi, în conştiinţa mediocrităţii soiului din care face parte : şi anume, în acel iezuitism al mediocrităţii care acţionează instinctiv cu scopul de a nimici omul de excepţie, căutînd să rupă sau — mai degrabă ! — să destindă toate arcurile încordate. Firește, este vorba de o destindere precaută, cu mîna grijulie —, destinderea arcului cu o prietenoasă compasiune : aceasta-i adevărata artă a iezuitismului care s-a priceput întotdeauna să dea impresia unei religii a milei.

Cît ar fi de mare recunoştinţa pe care i-o datorăm întotdeauna spiritului *obiectiv* — şi căruia dintre noi nu i s-a făcut măcar o dată lehamite de moarte de întreaga subiectivitate şi de blestemata ei *ipsissimozitate !* —, în cele din urmă va trebui să ne deprindem cu prudenţa şi faţă de această pornire de recunoştinţă şi să stăvilim excesul prin care, în ultima vreme, detaşarea şi depersonalizarea spiritului este preamărită oarecum în chip de scop în sine, de mîntuire şi transfigurare : astfel se petrec lucrurile în cadrul şcolii pesimiste care, desigur, are motive temeinice să acorde la rîndul ei onorurile supreme „cunoaşterii dezinteresate". Omul obiectiv, cel care spre deosebire de pesimist nu blestemă şi nu ocărăşte, savantul *ideal* în care, după înmiite eşecuri totale sau parţiale, instinctul ştiinţific ajunge în sfîrşit să crească şi să înflorească, acest om este fără îndoială unul din cele mai preţioase instrumente din cîte există : însă el trebuie să fie mînuit de un altul mai puternic. El este doar o unealtă, s-o spunem pe şleau : el este *o oglindă,* — şi nu un „scop în sine". Omul obiectiv este cu adevărat o oglindă : obişnuit să se supună tuturor celor doritoare să fie cunoscute, lipsit de vreo altă plăcere în afară de aceea pe care i-o oferă cunoaşterea, de „oglindirea" lor, — el aşteaptă evenimentele şi se aşterne în faţă-le cu gingăşie, pentru ca suprafaţa şi epiderma sa să reţină chiar şi cele mai uşoare urme, cele mai fugare atingeri ale fiinţelor imateriale. Restul de „personalitate" care îi mai rămîne i se pare omului obiectiv ca fiind ceva întîmplător, adesea arbitrar, şi mai adesea inoportun : într-atît s-a preschimbat el într-un loc de trecere şi reflectare a formelor şi întîmplărilor străine. Încercînd să-şi schimbe firul gîndurilor şi să reflecteze la „sine", o face cu efort şi nu arareori, fals ; se confundă lesne pe sine însuşi cu altcineva, se înşeală în privinţa propriilor sale necesităţi, acesta fiind singurul domeniu în care dă dovadă de lipsă de fineţe şi de neglijenţă. Poate că îl chinuie vreo boală sau atmosfera înăbuşitoare şi meschină în

care este silit să trăiască alături de soţia şi de prietenii săi, sau poate că resimte lipsa unor camarazi sau a unei companii, — da, el se constrînge chiar să mediteze asupra propriului său chin : zadarnic ! Gîndurile sale au şi pornit-o aiurea, divagînd spre vreun caz *mai general,* iar a doua zi el ştie tot atît de puţin ca şi ieri cum poate fi ajutat. El şi-a pierdut seriozitatea faţă de sine, şi nici timp nu are la îndemînă : el e senin, dar *nu* din lipsă de griji, ci din lipsă de dexteritate şi de aplicaţie pentru grijile *sale.* Obiceiul lui de a le veni tuturor lucrurilor şi întîmplărilor în întîmpinare, radioasa şi spontana ospitalitate pe care o oferă tuturor celor pe care îi întîlneşte, bunăvoinţa lipsită de menajamente, primejdioasa lui nepăsare faţă de un Da sau un Nu ; ah, de cîte ori trebuie el să se căiască din pricina virtuţilor sale ! — fiind om, devine prea lesne un *caput mortuum* al acestor virtuţi. Dacă se cere din partea lui iubire sau ură, — şi mă gîndesc la înţelesul pe care îl dau acestor cuvinte Dumnezeu, femeia şi animalul — : în ceea ce îl priveşte, va face tot ce poate şi va da cît poate. Dar nu trebuie să ne surprindă dacă acest „tot" nu va fi prea mult, — şi dacă tocmai aici el se va dovedi neautentic, fragil, îndoielnic şi sfărîmicios. Iubirea lui e lipsită de veridicitate, ura lui e artificială, fiind mai degrabă un *tour de force,* o vanitate meschină, o exagerare neglijabilă. El se dovedeşte veridic numai în măsura în care i se îngăduie să fie obiectiv : seninul său totalism este singurul domeniu în care continuă să acţioneze conform „naturii" şi, anume, „natural". Sufletul său veşnic neted de oglindă nu se mai pricepe să afirme, şi nici să infirme ; el nici nu porunceşte, nici nu deranjează. *Je ne méprise presque rien* — spune el într-un glas cu Leibniz : nu treceţi cu vederea şi nu subestimaţi cuvîntul *presque* ! De asemenea, omul obiectiv nu constituie un model demn de urmat ; el nu este nici premergătorul, nici urmaşul cuiva ; el se situează în general mult prea la distanţă pentru a mai avea vreun motiv să ia poziţie de partea Binelui sau a Răului. Confundîndu-l multă vreme cu *filozoful,* cu educatorul cezarian, tiran al culturii, i s-a

acordat prin aceasta o cinstire nemeritată și nu s-a observat ceea ce are mai esențial, — faptul că el este o unealtă, un exemplar de sclav, firește nu unul oarecare, ci unul de cel mai ales soi, dar ca valoare în sine, o nulitate — *presque rien !* Omul obiectiv este un mecanism, un instrument de măsură prețios, ușor vulnerabil și dereglabil, o capodoperă a artei oglinzilor, care trebuie menajată și prețuită ; însă el nu reprezintă un țel, nu este o săvîrșire sau o deschidere, nici vreun individ complementar prin care se justifică *restul* existenței, el nu este un sfîrșit — și cu atît mai puțin un început, o zămislire și o cauză primă, în el nu există nimic vajnic, viguros, sigur de sine, dornic de dominație : el este mai degrabă un balon sensibil, umflat, fin și schimbător care trebuie să aștepte un conținut și o formă după care să se poată „modela", — de obicei, el este un om lipsit de formă și de conținut, un om „dezinteresat". *In parenthesi* fie spus, el este și pentru femei o cantitate neglijabilă.

208

Dacă în zilele noastre un filozof dă de înțeles că nu este un sceptic, — nădăjduiesc că din descrierea de mai sus a spiritului obiectiv a reieșit aceasta — nu va fi agreat de nimeni ; toți îl vor privi cu un fel de timiditate, vor dori să-i pună nenumărate întrebări... Pînă și cei mai temători ascultători, numeroși azi ca frunza și iarba, îl vor considera de acum înainte primejdios. Auzindu-l cum tăgăduiește scepticismul, ei se vor comporta de parcă la urechile lor ar fi ajuns din depărtări un zgomot amenințător, de parcă s-ar fi experimentat pe undeva un nou explozibil, de parcă s-ar experimenta vreo nouă dinamită a spiritului, poate un fel de nihilină rusească recent descoperită, un pesimism *bonae voluntatis* care nu se mulțumește să pronunțe Nu-ul, să-l voiască, ci — oribilă idee ! — îl și *înfăptuiește*. Împotriva acestui soi de „bunăvoință" — care este o vrere reală și efectivă de negare a vieții — se recomandă scepticismul, unanim recu-

noscut ca fiind cel mai bun somnifer și calmant din cîte există astăzi, dulcea, buna sămînță de mac a scepticismului cel adormitor de conștiință ; iar medicii timpurilor pe care le trăim nu se dau în lături să-l prescrie însuși pe Hamlet în rețetele lor, ca pe un remediu împotriva „spiritului" și a larmei sale subterane. „Nu-s oare îndeajuns de pline toate urechile de zgomote supărătoare ? spune scepticul, adept al liniștii și totodată, un fel de agent al ordinii publice : acest Nu care răzbate de sub pămînt e îngrozitor ! Tăceți odată, cîrtițe pesimiste !" Căci scepticul, creatură delicată, se înspăimîntă și de o adiere ; conștiința sa este învățată să tresară la fiecare Nu, și chiar un Da răspicat și dur îl face să tresalte ca mușcat. Da ! și Nu ! — acestea i se par potrivnice moralei ; lui îi place, dimpotrivă, să-și sărbătorească virtutea printr-o nobilă abstinență, zicînd bunăoară într-un glas cu Montaigne : „ce știu eu ?" Sau cu Socrate : „eu știu că nu știu nimic." Sau : „aici nu mă încumet să încerc, aici nici o poartă nu se deschide în fața-mi." Sau : „de vreme ce e deschisă, la ce bun să intru de îndată ?" Sau : „ce nevoie avem noi de toate aceste ipoteze pripite ? Se prea poate că renunțarea la toate ipotezele să fie o dovadă de bun-gust. Trebuie oare să îndreptați de îndată și cu orice preț toate cele încovoiate ? Toate găurile trebuie neapărat astupate cu ceva cîlți ? La ce bun graba asta ? Timpul n-are timp ? O, împielițaților, nu puteți *aștepta* un pic ? Chiar și incertitudinea își are farmecul ei, chiar și Sfinxul e o Circe, chiar și Circe a fost o filozoafă." — Astfel se consolează un sceptic ; și cu adevărat, el are trebuință de un pic de consolare. Căci scepticismul este expresia cea mai spirituală a unei anumite structuri fiziologice frecvente, denumită în limbaj comun debilitate nervoasă și maladivitate ; ea apare de fiece dată cînd între rase sau clase îndelung separate se produce o încrucișare decisivă și bruscă. În ființa noii generații, căreia prin sîngele moștenit i s-au transmis ereditar norme și valori diferite, totul este neliniște, dezordine, îndoială, experiment ; energiile cele mai puternice devin o frînă, virtuțile însele se împiedică reciproc în

procesul de creştere şi fortificare, trupului şi sufletului îi lipsesc echilibrul, centrul de greutate, siguranţa poziţiei perpendiculare. Dar lucrul care se îmbolnăveşte şi degenerează cel mai profund în cazul unor astfel de corciturі este *voinţa:* ei ignoră totalmente independenţa în luarea hotărîrilor, nu mai cunosc îndrăzneaţa plăcere de a voi, — chiar şi în visele lor, ei se îndoiesc de existenţa „liberului arbitru". Din această cauză, Europa de astăzi, scenă a unor tentative absurde şi bruşte de amestecare radicală a claselor şi *prin urmare* şi a raselor, este pătrunsă din cap pînă-n picioare de un scepticism cînd nerăbdător şi pofticios care zboară din floare în floare, cînd sumbru ca un nor saturat de semne de întrebare, — şi-i sătul adeseori de propria-i vrere, sătul de moarte ! Paralizarea voinţei : oriunde te uiţi, dai peste acest infirm ! Şi adeseori e şi sulemenit ! Şi încă ce ademenitor ! El are la îndemînă cele mai frumoase găteli şi costumaţii pentru a-şi ascunde boala ; de pildă, mai toate cele etalate în vitrine sub etichete ca „obiectivitate", „spirit ştiinţific", *„l'art pour l'art"*, „cunoaştere pură şi liberă", care nu sînt altceva decît scepticism împopoţonat şi paralizare a voinţei, — acesta e diagnosticul pe care l-am stabilit eu maladiei europene. — Maladia voinţei s-a răspîndit în mod inegal pe teritoriul Europei : manifestîndu-se cel mai virulent şi mai multiplu în ţările cu cea mai veche cultură, ea dispare pe măsură ce „barbarul" îşi revendică încă — sau iarăşi — drepturile, ascuns sub veşmintele şlampete ale civilizaţiei occidentale. Aşadar Franţa de astăzi e ţara în care voinţa este cel mai grav bolnavă, fapt la fel de lesne de dedus ca şi de constatat ; Franţa, care a dat dovadă întotdeauna de o magistrală dexteritate în a-şi preschimba pînă şi funestele impasuri spirituale în farmec şi seducţie, îşi exercită astăzi asupra Europei dominaţia culturală în chip de şcoală şi expoziţie a tuturor vrăjitoriilor scepticismului. În Germania tăria de a voi şi vrerea exercitării unei voinţe îndelungate este oarecum mai puternică, iar în nordul Germaniei şi mai puternică decît în centru ; considerabil mai puternică în Anglia, Spania şi Corsica, însoţită fie de

flegmă, fie de îndărătnicie, — fără a mai pomeni de Italia care e prea tînără ca să știe ce vrea, și care trebuie să dovedească mai întîi că este capabilă să vrea —, această energie este însă cea mai puternică și uimitoare în acel imens Imperiu de mijloc unde Europa este oarecum resorbită de Asia, și anume în Rusia. Acolo s-a agonisit și s-a acumulat de multă vreme tăria de a voi, acolo vrerea așteaptă — nu se știe de-i vrere de negare sau de afirmare —, așteaptă amenințătoare să fie eliberată, ca să împrumutăm de la fizicienii zilelor noastre expresia lor predilectă. Pentru ca Europa să scape de cea mai mare primejdie a sa nu ar fi suficiente doar niște războaie în India și conflicte în Asia, ci ar fi nevoie și de revoluții interne, de fărîmițarea Imperiului în mici teritorii și, mai ales, de introducerea imbecilității parlamentare, laolaltă cu obligația valabilă pentru fiecare de a-și citi ziarul la micul dejun. Nu spun că acestea ar fi de dorit: mi-ar fi pe plac mai degrabă contrariul lor, — mă gîndesc la o sporire a primejdiei din partea Rusiei care să determine Europa de a deveni la rîndul ei la fel de amenințătoare, și anume de *a-și dobîndi o voință unică* cu ajutorul unei noi caste care să domine Europa, o voință îndelungă, teribilă, proprie, care să-și poată fixa țeluri peste milenii: — o dată cu aceasta s-ar încheia în sfîrșit îndelung urzita comédie a fărîmițării ei statale și, totodată, împestrițarea sa de dinastii și democrații. S-a dus vremea politicii mărunte: secolul viitor aduce cu sine lupta pentru dominația mondială, — *obligativitatea* marii politici.

209

În ce măsură noua eră războinică în care noi, europenii, am intrat în chip vădit va favoriza poate și dezvoltarea unui nou fel de scepticism, mai viguros, iată o problemă asupra căreia aș vrea să mă pronunț deocamdată doar printr-o pildă, pe care cunoscătorii istoriei germane o vor înțelege de îndată. Fanaticul admirator al grenadierilor chipeși și înalți, cel care,

fiind rege al Prusiei, a dat viață unui geniu militar și sceptic — și, prin aceasta, în fond, germanului de tip nou care se afla tocmai într-o victorioasă ascensiune — discutabilul și trăsnitul părinte al lui Frederic cel Mare poseda pe undeva el însuși gheara și grifura norocoasă a geniului : el știa de ce anume ducea lipsă Germania pe vremea aceea, lipsă de o sută de ori mai neliniștitoare și mai presantă decît cea a culturii și a formelor sociale, — aversiunea lui față de tînărul Frederic provenea dintr-o profundă teamă instinctivă. *Lipseau bărbații :* iar el bănuia, necăjindu-se amarnic, că propriu-i fiu nu era îndeajuns de viril. S-a înșelat în această privință : dar cine oare nu s-ar fi înșelat în locul lui ? Își vedea fiul căzînd în mrejele ateismului, *esprit*-ului și frivolității voluptuoase a francezilor spirituali : ghici îndărătul acestora pe marele vampir, păianjenul scepticismului ; bănuia starea jalnică și incurabilă a unei inimi care nu mai e îndeajuns de dură nici pentru Rău și nici pentru Bine, a unei voințe zdrobite care nu mai poruncește, nu mai *poate* porunci. Între timp însă în fiul său se înfiripa noul scepticism, unul mai primejdios și mai dur — favorizat, cine știe *în ce măsură,* tocmai de ura paternă și de melancolia glacială a unei voințe solitare ? —, scepticismul virilității temerare, îndeaproape înrudit cu geniul războiului și al cuceririi, care și-a făcut cea dintîi apariție în Germania în persoana lui Frederic cel Mare. Acest scepticism disprețuiește și, cu toate acestea, acaparează ; el subminează și ia în posesie ; nu crede, dar nu-și pierde credința în sine ; acordă spiritului o libertate primejdioasă, dar își înfrînează inima cu severitate ; aceasta este forma *germană* a scepticismului care, sub înfățișarea unui fredericianism permanent, intensificat și spiritualizat, a ținut Europa o bună bucată de vreme sub dominația spiritului german și a suspiciunii sale critice și istorice. Mulțumită caracterului viril, invincibil și tenace al marilor filologi și istorici germani (care, dacă examinăm lucrurile cu luare-aminte, au fost totodată și artiști ai distrugerii și dezintegrării, fără excepție), în muzică și în filozofie s-a consolidat treptat, în ciuda oricărui

romantism, o concepție *nouă* despre spiritul german, concepție în care trăsăturile scepticismului viril se reliefau în mod evident : aceasta bunăoară sub forma unei îndrăzneli a privirii, a cutezanței și durității mîinii care disecă, a voinței perseverente de a întreprinde călătorii primejdioase de descoperire, expediții spirituale în regiuni polare vegheate de ceruri pustii și amenințătoare. Probabil că au motive întemeiate cei care, fiind oameni de omenie cu inima caldă și spiritul superficial, își fac cruce tocmai în fața acestui spirit : *cet esprit fataliste, ironique, méphistophélique* îl numește, nu fără înfiorare, Michelet. Însă dacă vrem să resimțim cît de mult ne onorează această teamă de „virilitate" în spiritul german, prin care Europa a fost trezită din a sa „toropeală dogmatică", să ne aducem aminte de concepția precedentă care trebuia depășită cu ajutorul celei noi, — să ne amintim că n-a trecut prea multă vreme de cînd, cu o aroganță dezlănțuită, o femeie masculinizată îndrăznea să-i recomande pe germani simpatiei Europei, prezentîndu-i în chip de poetași prostănaci, blînzi, cu inima de aur și voința de cîrpă. Să înțelegem în sfîrșit pe de-a-ntregul uimirea lui Napoleon în momentul în care l-a întîlnit pe Goethe : ea oglindește ideea pe care și-o făcuse lumea secole de-a rîndul în privința „spiritului german". *„Voilà un homme !"* — cu alte cuvinte : „iată un *bărbat* în carne și oase ! Și eu care mă așteptam să văd doar un neamț !" —

210

Presupunînd așadar că imaginea filozofilor viitorului conține vreo trăsătură care să indice posibilitatea ca aceștia să fie sceptici în sensul arătat mai sus, prin aceasta ar fi desemnată doar o anumită particularitate a lor — și *nu* ei înșiși. La fel de îndreptățit ei s-ar putea să-și zică critici ; și cu siguranță că vor fi experimentatori. Prin numele cu care am îndrăznit să-i botez am subliniat deja categoric vocația pentru experiment și plăcerea pe care o află în el acești fi-

lozofi : să fie oare aceasta din cauză că, fiind critici din cap pînă-n picioare, ei vor dori să se slujească de experiment într-un sens nou, poate mai larg sau mai primejdios ? Trebui-vor ei, posedați de pasiunea cunoașterii, să depășească cu cutezătoarele și dureroasele lor experiențe limitele încuviințate de gustul milos și moleșit al unui secol democratic ? — Nu încape nici o îndoială : acești oameni ai viitorului se vor putea dispensa mai puțin decît oricine altcineva de calitățile serioase și într-un fel neliniștitoare care îl deosebesc pe critic de sceptic, mă refer la siguranța evaluărilor, la mînuirea conștientă a unei metode unice, la curajul rafinat necesar solitudinii și responsabilității de sine ; mai mult, ei își vor mărturisi gustul pentru negație și disecție, precum și o anumită cruzime chibzuită ce se pricepe să mînuiască bisturiul cu siguranță și precizie, chiar dacă inima sîngerează. Ei vor fi *mai duri* (și poate că nu numai față de ei înșiși) decît ar dori-o oamenii de omenie, iar dacă vor intra în relații cu „Adevărul", o vor face nu din pricină că acesta le-ar „place" sau i-ar „înălța" și i-ar „entuziasma" : — dimpotrivă, departe de ei fi-va credința că *adevărul* ar purta în sine asemenea desfătări ale simțurilor. Ei, spirite severe, ar zîmbi dacă vreunul ar spune : „cugetarea aceasta mă înalță : cum ar putea să nu fie adevărată ?" sau : „opera aceasta mă încîntă : cum ar putea să nu fie frumoasă ?" sau : „artistul acesta mă face mai mare : cum ar putea el să nu fie mare ?" — și poate că, în fața tuturor acestor deformații exaltate, idealiste, efeminate, hermafrodite, surîsului lor i s-ar adăuga și un veritabil dezgust, iar cel care ar ști să pătrundă în tăinuitele străfunduri ale inimii lor, cu greu ar putea da acolo peste intenția de a împăca „sentimentele creștine" cu „gustul antic" și, cu atît mai puțin, cu „parlamentarismul modern" (împăciuitorism întîlnit, se pare, chiar și la filozofi, în acest secol plin de incertitudine și, prin urmare, deosebit de conciliant). Disciplina critică și obișnuința care duce la curățenie și rigoare în domeniul spiritului, iată calități pe care acești filozofi ai viitorului le vor pretinde nu numai de la ei înșiși : și

chiar de se vor mîndri cu ele, purtîndu-le ca pe o podoabă, — cu toate acestea, nu vor dori să fie numiți critici din pricina acestora. Ei vor considera ca o gravă ofensă la adresa filozofiei decretarea, atît de frecventă în zilele noastre : „Filozofia însăși este critică și o știință critică — atît și nimic mai mult !“ În ciuda ovațiilor pe care le-a repurtat această evaluare a filozofiei din partea tuturor pozitiviștilor din Franța și Germania (și nu-i exclus ca ea să fi flatat chiar inima și gustul lui *Kant :* să ne amintim de titlurile principalelor sale lucrări) : noii noștri filozofi vor spune totuși : criticii sînt unelte ale filozofilor și, tocmai din această cauză, fiind niște unelte, ei nu sînt nici pe departe filozofi ! Chiar și marele Chinez din Königsberg n-a fost decît un mare critic. —

211

Cer insistent să se risipească în sfîrșit confuzia prin care lucrătorii în filozofie și oamenii de știință în general sînt identificați cu filozofii, — cer ca tocmai în acest domeniu să se aplice cu strășnicie legea „fiecăruia partea sa“, să nu se dea mult prea mult unuia și mult prea puțin celuilalt. Se prea poate că pentru educația adevăratului filozof este necesar ca el să fi urcat toate aceste trepte pe care servitorii săi, lucrătorii științifici ai filozofiei, s-au oprit — *a trebuit* să se oprească ; poate că adevăratul filozof trebuie să fi fost cîndva el însuși critic și sceptic și dogmatic și istoric, ba chiar și poet și colecționar și călător și dezlegător de enigme și moralist și vizionar și „spirit liber“ și aproape totul pe lume, pentru a parcurge întreaga circumferință a valorilor și sentimentelor umane și pentru ca, înzestrat cu o multitudine de ochi și conștiințe, să *poată* scruta cu privirea din înaltul piscurilor toate zările îndepărtate, din străfundul abisului toate înălțimile, din tainița ungherului toate întinderile. Însă toate acestea nu sînt decît condiții prealabile ale îndatoririi sale : îndatorirea, ea însăși, vrea altceva, — ea îi pretinde ca el să *creeze valori.* Lu-

crătorii în filozofie, croiți după nobilul tipar al lui Kant și Hegel, vor avea de cercetat și formulat o cantitate uriașă de evaluări — adică *sedimentele* de valori, creațiile valorice de odinioară care au ajuns la dominație și au fost denumite „adevăruri" — aceasta în domeniul *logicii* sau al *politicii* (al moralei) sau în cel *artistic*. Acestor cercetători le va reveni sarcina de a clarifica și cumpăni, de a face comprehensibile și maniabile toate cele întîmplate și evaluate pînă acum, de a prescurta îndelungul și însuși „timpul", de a *triumfa* asupra întregului trecut : iată o sarcină uriașă și minunată a cărei îndeplinire poate satisface cu siguranță chiar și cele mai sensibile orgolii, cele mai perseverente voințe. *Însă adevărații filozofi sînt poruncitori și legiuitori :* ei sînt cei care spun „astfel *trebuie* să fie !", ei sînt cei care determină pentru întîia oară încotro ?-ul și pentru ce ?-ul omenirii, dispunînd în acest scop de lucrările preliminare ale tuturor lucrătorilor în filozofie, de toți cei care au triumfat asupra trecutului, — ei apucă cu o mînă creatoare viitorul, și în mîinile lor toate cele ce există și au existat vreodată devin un mijloc, o unealtă, un baros. „Cunoașterea" lor e *creație*, creația lor e legiferare, vrerea lor de adevăr este — *voință de putere*. — Există în zilele noastre asemenea filozofi ? Existat-au vreodată asemenea filozofi ? Nu *trebuie* oare să existe asemenea filozofi ?...

212

Am din ce în ce mai mult impresia că filozoful, fiind omul *necesar* al zilei de mîine și poimîine, s-a aflat, *a trebuit* să se afle dintotdeauna în contradicție cu prezentul său : de fiecare dată, inamicul său era idealul Azi-ului. Toți acești extraordinari promotori ai omenirii numiți filozofi, care arareori s-au simțit ei înșiși prieteni ai înțelepciunii, ci mai curînd nebuni dezagreabili, primejdioase semne de întrebare —, și-au găsit o îndatorire dură, involuntară și imperioasă, o îndatorire a cărei măreție au descoperit-o în cele din

urmă în rolul de conştiinţe neîmpăcate ale vremii lor. Mînuindu-şi bisturiul vivisecţional tocmai în *virtuţile vremii,* ei şi-au trădat propriul secret : ei cunoşteau o *nouă* măreţie a omului, o cale nouă şi neumblată spre augmentarea acestuia. Ei descopereau de fiece dată cîtă ipocrizie, lenevie, indiferenţă şi indolenţă, cîtă minciună se ascunde îndărătul mult-slăvitului ideal al moralităţii contemporane lor, cîtă virtute *perimată ;* de fiecare dată ei spuneau : „noi trebuie să ne îndreptăm într-afară, într-acolo unde *voi,* cei de azi, vă veţi simţi mai cu osebire dezrădăcinaţi". Într-o lume a „ideilor moderne" care ar dori să-l proscrie pe fiecare în colţul şi „specialitatea" sa, filozoful, presupunînd că mai pot exista filozofi în zilele noastre, s-ar simţi constrîns să deducă mărimea omului şi însăşi noţiunea de „mărime" de-a dreptul din voluminozitatea şi multiplicitatea sa, din totalitatea sa în diversitate : el ar determina chiar valoarea şi rangul fiecăruia în funcţie de cantitatea şi varietatea pe care o poate purta şi prelua, în funcţie de *amploarea* pe care o poate da responsabilităţii sale. Astăzi gustul şi virtutea epocii slăbesc şi diluează voinţa, nimic nu e mai la modă decît slăbiciunea voinţei : deci în idealul filozofului noţiunea „mărimii" trebuie să cuprindă tocmai tăria voinţei, duritatea şi aptitudinea deciziilor de lungă durată, ideal la fel de îndreptăţit precum doctrina şi idealul inversat al unei umanităţi sfioase, renunţătoare, smerite şi altruiste, croite pe măsura unei epoci inversate, care, asemenea secolului al XVI-lea, a suferit din pricina acumulării energiei de voinţă şi a celor mai furtunoase torente şi maree ale egoismului său. În vremea lui Socrate, printre oameni cu instinctele ostenite, printre vechii atenieni conservatori care se abandonau — în braţele „fericirii", după cum spuneau ei, în braţele plăcerii de fapt — oameni care continuau să mestece fără încetare vechile vorbe pompoase la care felul lor de viaţă nu le mai dădea de mult vreun drept, se prea poate că *ironia* era necesară grandorii sufleteşti, certitudinea aceea socratică maliţioasă proprie bătrînului doctor şi

plebeu care, cu o privire ce spunea pe înțelesul tuturor : „ce vă tot prefaceți în fața mea ! aici — noi sîntem egali !", tăia la fel de necruțător în propria-i carne precum și în carnea și inima „aristocratului". Astăzi, dimpotrivă, în Europa în care animalul de turmă este singurul căruia i se acordă cinstire, singurul care distribuie onoruri, în care „egalitatea drepturilor" s-ar putea mult prea lesne preschimba în egalitatea întru nedreptate : vreau să spun, în condițiile unui război general îndreptat împotriva a tot ceea ce este rar, necunoscut, privilegiat, împotriva omului superior, a sufletului superior, a datoriei superioare, a responsabilității superioare, a abundenței de potență creatoare și a autorității dominatoare — astăzi noțiunea „mărimii" conține calitățile de a fi distins, de a trăi numai pentru tine, de a putea fi deosebit și izolat de ceilalți, de a fi nevoit să trăiești pe cont propriu ; iar filozoful își va destăinui cîte ceva din propriul său ideal afirmînd : „cel mai mare este omul cel mai solitar, cel mai tăinuit, cel mai deosebit, omul aflat dincolo de Bine și de Rău, stăpînul virtuților sale, cel plin de voință ; iar *măreția* să însemne : a putea fi deopotrivă multiplu și unitar, amplu și complet". Și vă întreb iarăși : măreția, în zilele noastre — e ea oare *cu putință ?*

213

E greu să înveți ce este un filozof, căci e un lucru imposibil de explicat : trebuie să o „știi" din experiență, — sau să fii îndeajuns de mîndru ca să *nu* o știi. Dar în ziua de azi toată lumea vorbește despre lucruri de care nu *poate* avea nici cea mai mică idee, și aceasta se întîmplă mai des și mai grav în legătură cu filozoful și cu condițiile filozofice : — deosebit de puțini sînt cei care le cunosc, care sînt îndreptățiți să le cunoască, iar toate părerile populare în privința lor sînt false. Astfel se petrec lucrurile de pildă în cazul acelei convietuiri pur filozofice între o spiritualitate îndrăzneață și exuberantă, care aleargă

presto, şi o severitate şi necesitate dialectică ce nu se poticneşte vreodată, convieţuire necunoscută din experienţă de majoritatea gînditorilor şi savanţilor, şi pe care, de aceea, ar califica-o drept neplauzibilă de îndată ce vreunul ar încerca să le vorbească despre ea. Ei îşi imaginează orice necesitate ca pe o nenorocire, ca o obligaţie neplăcută de a te supune şi de a fi constrîns ; iar gîndirea însăşi trece pentru ei drept o activitate înceată, şovăitoare, un fel de trudă adeseori „vrednică de *sudoarea* nobililor" — şi nicidecum ceva uşor, divin, strîns înrudit cu dansul şi cu zburdălnicia ! „A gîndi" şi a lua un lucru „în serios", a-l privi „cu gravitate" — pentru ei, acestea sînt noţiuni de nedespărţit : de altele n-au avut „parte". Din acest punct de vedere artiştii au un fler mai rafinat : ei sînt cei care ştiu că sentimentul lor de libertate, de subtilitate, de plenipotenţă, de rînduire, dispunere şi modelare creatoare ajunge la apogeu tocmai în momentele cînd ei îşi subordonează toate acţiunile unei necesităţi, nelăsînd nimic la voia „arbitrariului", — pe scurt, în ei se realizează atunci unitatea dintre necesitate şi „liberul arbitru". Există în sfîrşit o ierarhie a stărilor sufleteşti care se află în raport cu ierarhia problemelor ; iar problemele supreme îi resping cu neîndurare pe toţi cei care cutează să se apropie de ele fără a fi predestinaţi prin elevaţia şi forţa spiritualităţii să le rezolve. Ce-are a face că în jurul lor se îmbulzesc flexibile capete cosmopolite sau bravi mecanici şi empirici neîndemînatici, după cum se poate vedea adeseori în zilele noastre, toţi dînd să se apropie şi chiar să pătrundă, cu ambiţia lor plebeiană, în acest „Lăcaş al lăcaşurilor" ! Însă pe aceste covoare picioare de neciopliţi nu vor păşi în vecii vecilor : legea străbună a lucrurilor s-a îngrijit de aceasta ; în faţa acestor nedoriţi, porţile rămîn închise, chiar de se vor năpusti în ele cu capetele, zdrobindu-şi-le ! Trebuie să fii născut pentru a avea acces la o lume superioară ; sau, ca s-o spunem mai limpede, trebuie să fi fost *ales* pentru ea : dreptul la filozofie — în sensul general al cuvîntului — poate fi obţinut numai

pe baza originii, chiar și în acest domeniu strămoșii, „viţa“ sînt factori decisivi. Pentru apariţia filozofului este necesară munca preliminară a numeroase generaţii ; fiecare din virtuţile sale trebuie să fi fost dobîndită, cultivată, moștenită, încarnată una cîte una, nu numai mersul și zborul îndrăzneţ, ușor și subtil al gîndirii ci, înainte de toate, promptitudinea asumării unor responsabilităţi prea mari, măreţia privirii dominatoare ce se înalță și se scoboară, sentimentul detașării de vulg și de ale sale îndatoriri și virtuţi, binevoitoarea ocrotire și apărare acordată tuturor celor neînţeleși și calomniaţi, fie că-i Dumnezeu sau diavolul — bucuria și exerciţiul marii justiţii, arta de a porunci, amploarea voinţei, privirea calmă ce arareori se înduplecă să admire, să se înalţe, să iubească...

Partea a şaptea
VIRTUŢILE NOASTR E

214

Virtuţile noastre ? — Probabil că şi noi le mai avem, chiar dacă, ce-i drept, ele nu sînt acele virtuţi naive şi neîndemînatice pe care le respectăm la strămoşii noştri, ţinîndu-i totodată la distanţă. Noi, europenii de poimîine, primii născuţi ai secolului al XX-lea, — cu întreaga noastră curiozitate primejdioasă, cu multiplicitatea noastră, cu meşteşugitul nostru travesti, cu cruzimea fragilă şi oarecum edulcorată a spiritului şi simţurilor noastre, — *dacă* e să avem virtuţi, pesemne că acestea nu pot fi decît dintr-acelea care s-au deprins cel mai bine să se acomodeze cu cele mai intime şi mai dragi înclinaţii ale noastre, cu nevoile noastre cele mai arzătoare : ei bine, să pornim dar în căutarea lor prin labirinturile noastre ! — în care, după cum se ştie, multe lucruri se rătăcesc, iar cîte unele se pierd fără urmă. Şi există oare ceva mai frumos pe lume decît să-ţi *cauţi* propriile virtuţi ? Nu e oare aceasta aproape sinonim cu *a crede* în propriile virtuţi ? Dar acest „a crede în virtuţile tale“ nu este în fond echivalentul „conştiinţei curate“ de altădată, acea venerabilă şi stufoasă cosiţă de noţiuni pe care bunicii noştri o atîrnau îndărătul creştetului şi, de multe ori, chiar îndărătul raţiunii lor ? Aşadar, se pare că, oricît de puţin ne-am considera demodaţi, venerabili şi bătrînicioşi, dintr-*un* anumit punct de vedere noi sîntem totuşi nepoţi demni de astfel de bunici, noi, cei din urmă europeni cu conştiinţa curată :

noi mai purtăm, ca şi ei, aceeaşi cosiţă. — Ah ! De-aţi şti că în curînd, foarte curînd — se vor schimba multe ! —

215

Precum în împărăţia stelelor se întîmplă uneori ca doi sori să determine orbita uneia şi *aceleiaşi* planete, în anumite cazuri, sorii de culori diferite ce luminează cîteodată o singură planetă, revărsînd asupră-i o lumină cînd roşie, cînd verde, prinzînd-o apoi simultan în razele lor şi inundînd-o cu lumină multicoloră : tot astfel, noi, oamenii moderni, datorită mecanismului complicat al „cerului nostru astral" — sîntem determinaţi de morale *felurite ;* acţiunile noastre se ilumineză rînd pe rînd în culori diferite şi arareori sînt univoce, — şi nu de puţine ori se întîmplă ca faptele noastre să fie *bălţate.*

216

Să-ţi iubeşti duşmanii ? Cred că s-a deprins straşnic acest precept : căci el se aplică astăzi în mii de cazuri, atît în particular cît şi în general ; cîteodată se întîmplă chiar un lucru şi mai elevat, mai sublim — şi anume, ne deprindem să *dispreţuim* ceea ce iubim, şi de-a dreptul ceea ce iubim mai profund : — dar toate acestea se petrec inconştient, fără zarvă, fără fast, cu acea pudoare şi discreţie a bunătăţii care îngheaţă pe buze cuvintele solemne şi formulele virtuoase. Morala în chip de atitudine — iată ceva ce nu este azi pe gustul nostru. Şi acesta-i un progres : la fel precum progres a fost şi cel realizat de taţii noştri în momentul în care religia în chip de atitudine a ajuns să le fie potrivnică gustului, laolaltă cu ostilitatea şi amărăciunea voltairiană îndreptată împotriva religiei (şi toate maimuţărelile liber-cugetătoare de odinioară). Oricît s-ar strădui toate litaniile

puritanilor, toate predicile moraliștilor și oamenilor „de treabă", ele nu reușesc să acompanieze cîntul conștiințelor noastre, dansul spiritelor noastre.

217

Feriți-vă de cei care pun mare preț pe faptul de a li se recunoaște tactul și finețea în discernămîntul moral : ei nu ne vor ierta în veci dacă au dat greș *în prezența* noastră (sau, mai ales, *în privința* noastră) — inevitabil, ei devin instinctiv defăimătorii și dăunătorii noștri, chiar și atunci cînd continuă să ne fie „prieteni". — Fericiți cei uituci : căci ei își uită și propriile nerozii.

218

Psihologii francezi — și unde s-ar mai putea găsi azi psihologi în altă parte decît în Franța ? — nu se mai satură să savureze plăcerea amară și multiplă pe care o află în *bêtise bourgeoise*, de parcă — — în fine, prin aceasta ei se dau oarecum de gol. Flaubert de pildă, burghezul cumsecade din Rouen, a ajuns în cele din urmă să nu mai vadă, să nu mai audă și să nu mai guste nimic altceva : — era felul său de a practica un masochism de o rafinată cruzime. Și acum, pentru variație, — căci acest subiect devine cu timpul anost —, v-aș oferi un alt prilej de desfătare : este vorba de perfidia inconștientă pe care o dovedesc toate bunele, bondoacele, bravele spirite mediocre în raporturile lor cu spiritele superioare și cu misiunea acestora, perfidie iezuită lucrată în broderie fină, de o mie de ori mai fină decît a fost vreodată inteligența și gustul acestei burghezii, chiar și în momentele ei de apogeu — mai fină chiar decît inteligența victimelor sale — : aceasta, ca un argument în plus întru dovedirea faptului că, dintre toate varietățile de inteligență din cîte au fost descoperite pînă în prezent,

„instinctul" este cel mai inteligent. Pe scurt, psihologilor, studiați filozofia „regulei" în lupta cu „excepția" ; veți avea prilejul să asistați la un spectacol care i-ar îmbucura pînă și pe zei și a lor maliției-zitate ! Sau, ca s-o spunem și mai lămurit : aplicați vivisecția asupra „omului cumsecade", pe *homo bonae voluntatis*... pe *voi înșivă !*

219

Sentințele și condamnările morale constituie răzbunarea preferată pe care cei spiritualmente mărginiți o aplică împotriva celor mai puțin mărginiți decît ei, ele sînt totodată un fel de despăgubire pentru faptul de a fi fost dezmoșteniți de natură și, în sfîrșit, un prilej de a dobîndi spirit și de *a deveni* rafinați : — răutatea spiritualizează. Inima le e îmbucurată pînă-n străfunduri de faptul că există un criteriu prin care se pot măsura de la egal la egal cu cei copleșiți cu darurile și privilegiile spiritului : — ei luptă pentru „egalitatea tuturor în fața lui Dumnezeu" și, pentru aceasta, ei au *nevoie* de credința în Dumnezeu. În rîndurile lor pot fi găsiți cei mai înverșunați adversari ai ateismului. Dacă vreunul le-ar spune că „o spiritualitate elevată nu suferă comparație cu onorabilitatea și cumințenia unui ins de rînd care nu are alte calități în afara moralității sale", i-ar face să turbeze de furie : — de aceea mă voi feri s-o fac. Aș vrea mai degrabă să-i flatez, spunîndu-le că nici spiritualitatea elevată nu poate lua naștere decît în chip de produs final al calităților morale : că ea este o sinteză a tuturor calităților atribuite omului „moral pur și simplu", calități dobîndite, una cîte una, printr-o disciplină susținută, în urma unui exercițiu îndelungat și de-a lungul poate al unui șir întreg de generații ; că spiritualitatea elevată nu este altceva decît forma spiritualizată a justiției și a acelei severități binevoitoare care se simte menită să mențină *ierarhia* în lume, pînă și între lucruri — și nu numai între oameni.

La auzul elogiilor atît de populare aduse în prezent omului „dezinteresat", trebuie să luăm cunoştinţă, expunîndu-ne poate unor oarecari primejdii, *încotro* se îndreaptă în fond interesele mulţimii şi care sînt în general lucrurile care îl preocupă temeinic şi profund pe omul obişnuit — din categoria acestuia făcînd parte şi oamenii instruiţi, chiar şi savanţii şi, după toate aparenţele, şi filozofii. Rezultatul care se desprinde din această cercetare ne arată că marea majoritate a lucrurilor de care se interesează şi care îi atrag pe toţi cei cu gusturi mai delicate şi răsfăţate, pe toate fiinţele superioare, omului obişnuit îi apar ca fiind totalmente „lipsite de interes" : — constatînd că cineva se consacră totuşi acestor lucruri, el califică acţiunea *désintéressé* şi se minunează că este cu putinţă să acţionezi „dezinteresat". S-au găsit şi filozofi care se pricepură să confere acestei uimiri plebeiene şi o expresie ademenitoare, mistico-transcendentală (— poate din pricină că nu cunoşteau din experienţă firea superioară ?) —, în loc să constate adevărul golgoluţ, banal, că acţiunea „dezinteresată" este de fapt o acţiune *deosebit* de interesantă şi interesată, cu condiţia ca — — „Dar dragostea ?" — Cum ? După părerea voastră o acţiune care are ca mobil dragostea, tocmai ea, poate fi o acţiune „lipsită de egoism" ? Dar, neghiobilor — ! „Dar elogierea celui care se sacrifică ?" — Cel care a făcut cu adevărat un sacrificiu ştie că pentru aceasta el a cerut şi a primit ceva în schimb — renunţînd poate la ceva din sine în folosul unei alte părţi a sinelui —, că a sacrificat dincoace pentru a dobîndi în schimb mai mult dincolo, poate pentru a deveni în general mai mare sau, cel puţin, pentru a se simţi „mai mare". Ne aflăm aici însă într-un domeniu al întrebărilor şi răspunsurilor în care un spirit mai răsfăţat zăboveşte fără plăcere : căci aici adevărul abia îşi mai poate înăbuşi căscatul pentru a putea răspunde. La urma urmei, adevărul e o femeie : ea nu trebuie siluită.

Se întîmplă — spunea un pedant moralist, un chițibușar al moralei — să-l respect și să-l prețuiesc cu osebire pe un om dezinteresat : și nu din pricină că e dezinteresat, ci pentru că îmi pare că el este îndreptățit să-i fie de folos unui alt om pe propria-i cheltuială. În cele din urmă, se pune mereu aceeași întrebare, și anume, care dintre cei doi trage foloasele și care ponoasele. Bunăoară, în cazul unui om predestinat și născut pentru a porunci, lepădarea de sine și modesta retragere în lături ar constitui nu o virtute, ci irosirea acesteia : așa văd eu lucrurile. Orice morală altruistă care se dă drept absolută și se adresează tuturor, păcătuiește nu numai față de bunul gust : ea constituie o incitare la vicii de omisiune, o ispitire *în plus* disimulată sub masca umanitarismului — și de-a dreptul o ademenire și păgubire a celor superiori, mai rari, privilegiați. Moralele trebuie constrînse să se încline înainte de toate în fața *ierarhiei*, să-și asume greutatea propriilor pretenții arogante, — pînă ce toate își vor da seama în cele din urmă că e un lucru *imoral* să spui : „ceea ce îi convine unuia trebuie să-i convină și celuilalt". — Astfel grăi pedantul și bonomul meu moralist : merita el să fie zeflemisit pentru felul în care îndemna astfel moralele la moralitate ? Dacă vrei să-i ai pe cei ce rîd de partea *ta*, trebuie să te ferești să ai prea multă dreptate ; bunul gust conține chiar și un grăunte de injustiție.

222

La auzul predicilor care propovăduiesc în zilele noastre compătimirea — iar cel care știe să asculte cum trebuie își va da seama că în momentul de față nici nu se mai propovăduiește vreo altă religie în afara acesteia —, psihologul să facă bine și să-și ciulească urechile : din toată vanitatea și zarva caracteristică

acestor predicatori, (ca și tuturor predicatorilor de altfel) el va auzi răzbătînd un sunet răgușit, un geamăt, adevărata voce a *disprețului de sine*. Acest dispreț face parte integrantă dintr-un proces aflat de un secol încoace într-o continuă intensificare, procesul de întunecare și urîțire a Europei (cele dintîi simptome ale sale fiind deja atestate printr-o melancolică scrisoare a lui Galiani către Madame d'Épinay) : *dar nu-i exclus ca disprețul să stea de-a dreptul la originea procesului !* Omul „ideilor moderne", acest maimuțoi orgolios, este stăpînit de o teribilă nemulțumire de sine : acesta e un fapt de necontestat. El pătimește, în vreme ce vanitatea îi impune ca el doar să „compătimească" — —

223

Corcitura europeană — un plebeian îndestul de urît, dacă te uiți bine — are neapărat nevoie de un travesti : pentru el istoria este un fel de depozit doldora de costume. Firește, el constată că nici un costum nu i se potrivește, — și atunci le schimbă necontenit. Luați aminte la trecerea acestui vîrtej schimbător de mode și mascarade stilistice prin secolul al XIX-lea ; și nu-mi treceți cu vederea nici clipele de deznădejde în care ne dăm seama că „nimic nu ni se potrivește" —. N-are nici un rost să ne fîțîim împopoțonați *in moribus et artibus* cu veșminte în stil romantic sau clasic sau creștin sau florentin sau barocco sau „național" : nimic nu ne „vine bine" ! Însă „spiritul", și mai cu seamă „spiritul istoric" reușește să se aleagă cu un profit pînă și din această deznădejde : fără încetare cîte un nou eșantion de trecut și de străinătate este încercat, retușat, dat la reformă, reambalat și, mai ales, *studiat :* — sîntem cel dintîi secol erudit *in puncto* „costume", vreau să spun în materie de morale, profesiuni de credință, gusturi artistice și religii, fiind pregătiți temeinic, cum n-a mai fost secol vreodată, pentru un bal mascat în stil mare,

pentru cea mai spirituală exuberanță și veselie carnavalescă, pentru culmile transcendentale ale supremei imbecilități și ale persiflării aristofanice. Se prea poate că tocmai aici vom descoperi domeniul hărăzit *inventivității* noastre, domeniu în care chiar și noi vom mai putea da dovadă de originalitate, de pildă în chip de parodiști ai istoriei universale și măscărici ai lui Dumnezeu, — și chiar dacă nimic din cele ale prezentului nu are viitor, s-ar putea ca *rîsul* nostru, tocmai el, să mai aibă un viitor !

224

Simțul istoric (cu alte cuvinte aptitudinea de a desluși cu rapiditate ierarhia evaluărilor potrivit cărora a trăit un popor, o societate, un om, „instinctul divinatoriu" pentru relațiile dintre aceste evaluări, precum și pentru raportul dintre autoritatea valorilor și autoritatea forțelor active) : acest simț istoric, asupra căruia noi europenii ridicăm pretenții de proprietate, l-am dobîndit ca urmare a stării fermecătoare și smintite de *semibarbarie* în care a fost aruncată Europa prin amestecarea democratică a claselor și raselor, — secolul al XIX-lea a fost cel dintîi care l-a cunoscut, în chip de al șaselea simț al său. Datorită acestui amestec, sufletele noastre „moderne" sînt invadate de toate formele și modalitățile de viață ale civilizațiilor trecutului care au coexistat și s-au suprapus anevoie odinioară, de acum înainte instinctele noastre se reîntorc, răspîndindu-se care încotro, noi înșine fiind un fel de haos — : în cele din urmă, după cum am spus, „spiritul" își dobîndește din aceasta un profit. Semibarbaria trupurilor și dorințelor noastre ne înlesnește pretutindeni intrări tainice pe care un oareeare secol aristocratic nu le-ar fi putut găsi niciodată, intrări ce ne conduc mai ales în labirintul culturilor nedesăvîrșite și înspre toate semibarbariile cîte au existat vreodată pe pămînt ; și, avînd în vedere că cea mai considerabilă parte a civilizației umane

de pînă acum n-a fost decît o semibarbarie, „simțul istoric" nu înseamnă altceva decît simțul și instinctul pentru toate lucrurile, gustul și limbajul pentru toate lucrurile : iar prin aceasta el se dovedește pe dată un simț *nearistocratic*. De exemplu, noi ne-am deprins să-l gustăm din nou pe Homer : și se prea poate că acest lucru constituie progresul nostru cel mai de preț, căci oamenii unei culturi aristocratice (francezii din secolul al XVII-lea, ca Saint-Evremond de pildă care îi reproșează al său *esprit vaste*, sau însuși Voltaire, ecoul acestei culturi) nu s-au priceput și nu se pricep să-l asimileze, — nepermițîndu-și plăcerea de a se delecta cu el. Deosebit de categoricele acceptări și respingeri ale gustului lor, dezgustul lor întotdeauna gata să spună Nu, rezerva lor șovăitoare față de tot ceea ce e străin, teama de a se dovedi lipsiți de bun-gust chiar și atunci cînd sînt îmboldiți de o vie curiozitate, și în general reaua voință pe care o arată față de toate civilizațiile aristocratice și suficiente lor înșile cînd vor să-și mărturisească cîte-o nouă năzuință, nemulțumirea față de lucrurile care le sînt proprii, admirația față de bunurile străinătății : toate acestea îi dispun și îi orientează pe aristocrați să se pronunțe defavorabil chiar și în privința celor mai bune lucruri din lume, dar care nu sînt proprietatea lor și nu *vor putea* deveni prada lor, — nici un alt simț al unor astfel de oameni nefiind mai inexplicabil decît simțul istoric și curiozitatea sa umilă și plebeiană. Același lucru îl putem spune și despre Shakespeare, această uimitoare sinteză de gusturi spaniole, maure, saxone care pe un locuitor al Atenei antice, prieten al lui Eschil, l-ar fi făcut să moară de rîs sau de supărare : însă noi — noi luăm de-a bună toată această împestrițeală cumplită, acest talmeș-balmeș de lucruri dintre cele mai delicate, grosolane, artificiale și, cu o familiaritate și cordialitate secretă, le savurăm în chip de rafinamente artistice ce ne-au fost hărăzite tocmai nouă, fără să ne lăsăm cîtuși de puțin tulburați de duhoarea și vecinătatea plebei engleze în care a viețuit arta și gustul lui Shakespeare, ca și

cînd ne-am preumbla pe *Chiaja* napolitană : cu toate simțurile stîrnite, vrăjiți și docili, ne urmăm drumul fără să ne sinchisim de miasmele haznalelor din cartierele plebeiene. Incontestabil, fiind oameni ai „simțului istoric", noi avem propriile noastre virtuți —, noi sîntem nepretențioși, altruiști, modești, îndrăzneți, deosebit de stăpîni pe sine, plini de devotament, de recunoștință, de răbdare, de amabilitate : — posedîndu-le, poate că nu dăm dovadă de prea mult „bun-gust". Să recunoaștem dar, în sfîrșit : pentru noi, oameni ai „simțului istoric", din trecut cele mai grele de priceput, de simțit, de gustat și de iubit și față de care nutrim idei preconcepute și aproape ostilitate, sînt tocmai momentele de perfecțiune și de finală maturitate ale tuturor civilizațiilor și artelor, adevărata noblețe a operelor și a oamenilor, clipa lor de autosuficiență alcyoniană, oglinda neînvolburată a mării lor, poleiala și răceala cu care ni se înfățișează toate lucrurile care au atins desăvîrșirea. Poate că marea noastră virtute, simțul istoric, se află într-un antagonism necesar cu *bunul*-gust, cel puțin cu cel mai bun gust, poate că ne vine greu, ezităm, și reușim să reproducem în noi doar sub constrîngere acele scurte, trecătoare și supreme împrejurări ferice, transfigurări ale vieții omenești, care apar pe neașteptate risipindu-și pe alocuri razele sclipitoare : clipele miraculoase în care o forță puternică adastă de bunăvoie în fața incomensurabilului și nemărginitului, — clipe în care ea resimte un adaos de plăcere rafinată în a se îmblînzi și a încremeni pe neașteptate, oprindu-se locului, în nemișcare, pe un sol ce încă mai trepidează. *Măsura* ne este străină, s-o recunoaștem ; ceea ce ne atîță simțurile este tocmai atracția infinitului, a nelimitatului. Asemeni călărețului care se avîntă înainte pe bidiviul său înspumat, noi, oamenii moderni, noi, semibarbarii, lăsăm hățurile din mîini — și gustăm clipa supremei *noastre* fericiri tocmai în cea mai mare *primejdie*.

Hedonism, pesimism, utilitarism, eudemonism: toate aceste modalităţi de gîndire care măsoară valoarea lucrurilor în funcţie de gradul de *plăcere* şi de *durere,* adică în funcţie de stările şi faptele secundare care le însoţesc, sînt nişte concepţii superficiale, naivităţi pe care orice om conştient de puterile sale *constructive* şi de conştiinţa sa artistică le poate privi doar de sus, cu ironie şi compătimire. Compătimirea cu *voi!* desigur, nu e vorba despre compătimire aşa cum o înţelegeţi voi: ea nu are nimic de-a face cu compătimirea faţă de „sărăcia socială", faţă de „societatea" cu ai săi bolnavi şi schilozi, cu vicioşii şi infirmii din născare care zac pe pămînt jur-împrejurul nostru; cu atît mai puţin e vorba de compătimirea faţă de păturile de sclavi nemulţumiţi, oprimaţi, agitaţi care năzuiesc la dominaţie — sau, după cum o numesc ei, la „libertate". Compătimirea *noastră* este o compătimire mai elevată, mai departe-văzătoare; — noi vedem în ce fel se micşorează *omul,* în ce fel îl micşoraţi *voi!* — şi sînt momente în care compătimirea *voastră* ne provoacă o angoasă de nedescris şi ne împotrivim ei, — momente în care seriozitatea voastră ne pare mai primejdioasă decît toate frivolităţile. Voi aţi vrea, dacă s-ar putea — şi nu există vreun „dacă s-ar putea" mai nebunesc ca acesta — să *desfiinţaţi suferinţa;* iar noi? — *noi* vrem mai degrabă să trăim mai elevat şi mai greu decît am trăit vreodată! Bunăstarea, în felul în care o înţelegeţi voi — nu constituie un scop, nouă ea ne pare a fi un *sfîrşit!* O stare prin care omul devine pe dată ridicol şi detestabil, — şi care ne face să-i *dorim* dispariţia! Disciplina suferinţei, a *marii* suferinţe — ştiţi oare că *această* disciplină a fost singura care a înfăptuit toate înălţările de pînă acum ale omului? Tensiunea sufletului în nefericire, care îi inoculează vigoare, fiorul pe care îl resimte la vederea marii pieiri, inventivitatea şi îndrăzneala de care dă dovadă în purtarea, răbdarea, tălmăcirea, exploatarea nefericirii, şi toate cele ce i-au fost dăruite din domeniul profunzimii, misterului, măştii, spiritu-

lui, vicleniei, măreției : — n-au fost oare toate acestea obținute prin suferință, prin disciplina marii suferințe ? În om se află îmbinate *creatura* și *creatorul :* în om se află materie, fragment, prisos, lut, noroi, nebunie, haos ; dar în el sălășluiește și un creator, un sculptor, duritatea barosului, contemplația divină și ziua a șaptea — pricepeți voi această contradicție ? Și că a *voastră* compătimire se adresează „creaturii din om", celei care va trebui modelată, zdrobită, forjată, dăltuită, arsă, topită, purificată, — celei care *trebuie să sufere* și care, inevitabil, *va suferi ?* Iar compătimirea *noastră* — înțelegeți dar către cine se îndreaptă compătimirea noastră *inversată,* de vreme ce ea se împotrivește compătimirii voastre, ca celei mai rele dintre toate moleșirile și slăbiciunile ? — Așadar, compătimire *împotriva* compătimirii ! — Însă, s-o spunem încă o dată, există alte chestiuni, superioare tuturor acestor probleme ale plăcerii, durerii și compătimirii ; și orice filozofie care se reduce la acestea din urmă rămîne o naivitate. —

226

Noi, imoraliștii ! Această lume a *noastră,* în care *noi* sîntem cei cărora le e dat să se teamă și să iubească, această lume aproape invizibilă și inaudibilă a subtilelor porunci, a subtilelor supuneri, o lume a „Aproximativ"-ului din toate punctele de vedere, lume țepoasă, amăgitoare, tăioasă, afectuoasă : cu adevărat, lumea aceasta e strașnic protejată împotriva spectatorilor grosolani și a curiozității indiscrete ! Strîns în juru-ne s-a țesut plasa și cămașa deasă a îndatoririlor, și noi nu ne *putem* elibera din ea —, tocmai prin aceasta sîntem, și noi, „oameni ai datoriei !" E adevărat, dănțuim uneori în „lanțurile" noastre și printre „paloșele" noastre ; mai adeseori, nu-i mai puțin adevărat, scrîșnim din dinți din pricina lor, exasperați de duritatea tăinuită a soartei noastre. Dar orice am face, e-n zadar : prostănacii și aparența ni se opun, spunînd

despre noi că am fi „oameni *lipsiți* de îndatoriri“ — prostănacii și aparența vor fi întotdeauna împotriva noastră !

227

Onestitatea — presupunînd că ea e virtutea noastră, de care noi, spirite libere, nu ne putem descotorosi — ei bine, vom porni de-acum s-o dezvoltăm cu întreaga noastră maliție și iubire și nu vom osteni vreodată în a ne „desăvîrși“ întru onestitate, singura virtute care ne-a mai rămas : fie ca odată strălucirea ei să adaste precum un ironic crepuscul auriu, azuriu peste această civilizație îmbătrînindă și gravitatea ei înăbușitoare, posomorită ! Și dacă totuși într-o bună zi onestitatea ne va osteni și va suspina și se va tolăni și îi vom părea mult prea duri și și-ar dori o viață mai bună, mai ușoară, mai delicată, asemenea unui viciu agreabil : să rămînem *duri,* noi, cei din urmă stoici ! și să-i trimitem într-ajutor toate cele diabolice din lăuntrul nostru — dezgustul față de grosolănie și aproximație, *nitimur in vetitum*-ul nostru, aventuroasa îndrăzneală, curiozitatea noastră șireată și alintată, cea mai subtilă, cea mai camuflată, cea mai spirituală voință a noastră de putere și de biruință universală, cea care, plină de dor, dă tîrcoale și forfotește în jurul tuturor împărățiilor viitorului, — să-i venim într-ajutor „Dumnezeului“ nostru cu toți „diavolii“ noștri ! Pesemne că din pricina asta vom fi confundați cu alții — ce-are a face ! Se va spune : „»onestitatea« lor — e de fapt diabolismul lor și nimic mai mult“ — ce-are a face ! Și chiar de-ar avea dreptate ! N-au fost oare toți zeii de pînă acum diavoli sanctificați și rebotezați ? Și, la urma urmei, ce știm noi despre propria noastră ființă ? Și ce *nume* binevoiește să poarte spiritul care ne călăuzește (e o chestiune de denumire) ? Cîte spirite sălășluiesc oare în noi ? Onestitatea noastră, — să luăm aminte, noi, spirite libere, ca nu cumva ea să devină vanitatea noastră, găteala și trufia noastră, mărginirea noastră,

nerozia noastră ! Toate virtuțile înclină spre nerozie, toate neroziile înspre virtute ; „ca sfîntul de prost", se spune în Rusia, — să luăm aminte să nu devenim pînă la urmă, din pricina onestității, niște sfinți plicticoși ! Nu-i oare viața însutit de prea scurtă ca să ne mai putem — și plictisi ? Ar trebui să credem de-a dreptul în viața veșnică, pentru a — — —

228

Fie-mi iertată descoperirea că întreaga filozofie morală de pînă acum a fost plicticoasă și a făcut parte dintre somnifere — și că prin nimic „virtutea" n-a fost mai compromisă în ochii mei decît prin această *plicticoșenie* a avocaților ei : ceea ce nu înseamnă că aș nesocoti utilitatea generală a acestui caracter plictisitor. Este important ca oamenii care meditează asupra moralei să fie cît se poate mai puțini, — prin urmare, este *deosebit* de important ca morala să nu devină cumva, într-o bună zi, interesantă ! Dar fiți fără grijă ! Situația de astăzi este la fel precum a fost dintotdeauna : nu văd pe nimeni în Europa care ar putea nutri (sau *sugera*) ideea că meditația asupra moralei ar putea deveni primejdioasă, riscantă, ademenitoare, — că în ea ar putea exista vreun dram de *fatalitate* ! Cercetați-i bunăoară pe neobositii și inevitabilii utilitariști englezi, priviți-i cum umblă ei de colo-colo, greoi și respectabili, pășind pe urmele lui Bentham (o parabolă homerică ar spune-o mai lămurit), precum a pășit el însuși, la rîndul lui, pe urmele respectabilului Helvétius (nu, acest Helvétius, *ce sénateur Pococurante* [1] nu era un om primejdios, ca să ne exprimăm ca Galiani —). Nici o idee nouă, nimic care să semene cît de cît cu o întorsătură și încreștitură mai subtilă a vreunei idei vechi, nici măcar o istorie efectivă a celor gîndite anterior : în general, o literatură *imposibilă*, în caz că nu te pricepi s-o condimentezi cu o picătură de maliționzitate. De fapt, chiar și în

[1] Personaj din *Candide* de Voltaire (n. trad.).

acești moraliști (care trebuie citiți cu gînduri ascunse, dacă *trebuie* citiți cu tot dinadinsul —) s-a strecurat vechiul viciu englez ce se numește *cant,* tartuferia morală disimulată de această dată sub forma nouă a spiritului științific ; nu lipsesc nici respingerile secrete ale remușcărilor de care o rasă de foști puritani va suferi de bună-seamă, în pofida oricăror îndeletniciri științifice cu morala. (Nu e oare moralistul opusul puritanului ? Și anume, un gînditor care consideră morala discutabilă, plasată sub semnul întrebării, pe scurt, o problemă ? A te îndeletnici în acest chip cu morala nu e așadar — imoral ?) La urma urmei, cu toții ei nu doresc decît să îndreptățească moralitatea *engleză :* căci prin ea va fi slujită cel mai bine umanitatea, sau „interesul general", sau „fericirea celor mulți", ba nu ! fericirea *Angliei ;* din toate puterile ei dau să se convingă că năzuința după fericirea *englezească,* vreau să spun, după *comfort* și *fashion* (și pe deasupra, un fotoliu în Parlament) ar fi totodată calea cea mai bună a virtuții, mai mult, că tot ceea ce a existat pînă acum în lume în materie de virtute a constat tocmai dintr-o asemenea năzuință. Nici una dintre aceste greoaie animale de turmă cu conștiința neliniștită (care pledează cauza egoismului întocmai ca și pe aceea a bunăstării generale —) nu vrea să știe și nici să audă că „bunăstarea generală" nu este un ideal, un țel, o noțiune cît de cît sesizabilă, ci doar un vomitiv, — că ceea ce îi convine unuia nu-i *poate* conveni nici pe departe celuilalt, că revendicarea unei morale valabile pentru toată lumea nu constituie altceva decît prejudicierea oamenilor superiori, pe scurt, că între oameni, și, prin urmare, și între morale există o *ierarhie.* Acești utilitariști englezi sînt un soi de oameni modești și mediocri din cap pînă-n picioare și, precum am mai spus : în măsura în care ei sînt plictisitori, nu găsim cuvinte suficiente de laudă pentru a le prețui marea utilitate. Ei ar trebui *stimulați :* oarecum în felul în care se încearcă aceasta în poezioara care urmează :

Cinste vouă, bravi hamali de ricșă,
Cu cît mai mult durează, cu-atît vă-i mai pe plac,

Capul și genunchii mereu mai țepeni vi se fac,
Lipsiți de zel și fără haz.
Incurabili mediocri,
Sans génie et sans esprit !

229

În secolele tîrzii care se mîndresc pe bună dreptate cu umanitatea lor, persistă încă o teamă atît de mare și de *superstițioasă* față de „animalele sălbatice fioroase", (tocmai dominația asupra lor constituind mîndria acelor secole mai umanitare) încît pînă și adevărurile evidente au fost trecute sub tăcere, rămînînd, oarecum printr-o înțelegere tacită, inexprimate secole la rînd, deoarece ele aveau aerul că trezesc la viață acele fiare în sfîrșit ucise. Poate că mă expun la anumite riscuri lăsînd să-mi scape un astfel de adevăr : n-au decît să-l captureze alții și să-i dea de băut „laptele gîndirii blajine", pînă ce se va reîntoarce, liniștit și uitat, în cușca în care dormita. — Trebuie să ne revizuim ideile privitoare la cruzime și să deschidem bine ochii ; trebuie să ne deprindem cu nerăbdarea, pentru ca astfel de erori arogante și grosolane să înceteze o dată pentru totdeauna să se mai fîțîie virtuoase și impertinente în fața-ne, cum sînt de pildă erorile întreținute de către vechii și noii filozofi în privința tragediei. Aproape tot ceea ce numim noi „civilizație superioară" are la bază spiritualizarea și aprofundarea *cruzimii* — aceasta e convingerea mea ; „fiara sălbatică" n-a fost nicidecum ucisă, ea trăiește, freamătă, numai că — s-a zeificat. Cruzimea este cea care produce voluptatea dureroasă a tragediei ; senzațiile plăcute în savurarea așa-numitei compasiuni tragice și, de fapt, în toate cele sublime, pînă la culmile celor mai subtile fioruri ale metafizicii, își datorează dulceața numai și numai grăuntelui de cruzime amestecat în ele. Ce îl atrage pe roman în arenă, pe creștin în extazul crucii, pe spaniol în fața rugurilor sau la luptele de tauri, pe japonezul zilelor noastre care dă năvală la tragedii, pe lucrătorul suburbiilor pariziene

care duce dorul revoluțiilor sîngeroase, pe wagneriana care cu voința inhibată se lasă „copleșită" de Tristan și Isolda ? Cu toții, ei savurează și năzuiesc să soarbă în ei cu o ardoare misterioasă tocmai licorile aromate ale marii Circe pe nume „Cruzimea". Firește că trebuie izgonită totodată și neghioaba psihologie de odinioară care știe să ne învețe doar că cruzimea ia naștere la vederea suferinței *altcuiva :* se poate afla plăcere, o plăcere cît se poate de mare, chiar și în propria-ți suferință, în a-ți-provoca-suferință, — și ori de cîte ori omul se lasă înduplecat la lepădarea de sine, în sensul religios al cuvîntului, sau la automutilare, precum o practicau fenicienii și asceții sau, în general, la renunțarea la nevoile simțurilor și ale cărnii, la umilință, la convulsii puritanice de pocăință, la vivisecția conștiinței și la pascaliana *sacrifizio dell'inteletto,* cruzimea sa este aceea care în taină îl ademenește și îl îmboldește, fiorul cel primejdios al cruzimii îndreptate *împotriva lui însuși.* În fine, luați în considerație și recunoașteți faptul că însuși cunoscătorul, aplicînd constrîngerea asupra spiritului său, *potrivnic* înclinației acestuia și adeseori împotriva dorințelor inimii sale — și anume, spunînd Nu atunci cînd ar dori să aprobe, să iubească, să adore —, acționează în chip de artist și adept al cruzimii : orice coborîre spre profunzimile și temeliile lucrurilor constituie prin ea însăși o siluire, o vrere de îndurerare a voinței fundamentale a spiritului, care se avîntă fără încetare spre aparență și suprafață, — în orice vrere de cunoaștere se află și cîte o picătură de cruzime.

230

Probabil că nu se va putea înțelege prea mult din cîte am spus pînă acum despre o „voință fundamentală a spiritului" : fie-mi îngăduită o explicație. — Acel lucru poruncitor, pe care norodul îl numește „spirit", vrea să fie și să se simtă stăpîn peste cele ce sălășluiesc înlăuntrul și în jurul său : el nutrește vrerea de

a preschimba multiplicitatea în simplicitate, o vrere ce îmbină, subjugă, domină, o vrere cu adevărat suverană. În această privință, necesitățile și posibilitățile sale sînt identice cu cele pe care fiziologii le constată în cazul tuturor celor ce viețuiesc, cresc și se înmulțesc. Aptitudinea spiritului de a-și apropria cele ce-i sînt străine se manifestă printr-o puternică înclinație de a asimila noul vechiului, de a simplifica complexul, de a neglija sau de a îndepărta de la sine cele absolut contradictorii : de asemenea, el accentuează arbitrar anumite trăsături și linii ale fragmentului de „lume exterioară" străin de el, scoțîndu-le în evidență, falsificîndu-le potrivit nevoilor sale. În afară de acestea, în vederile sale intră asimilarea de noi „experiențe", rînduirea lucrurilor noi în serii vechi, — așadar, creșterea ; mai precis, *sentimentul* creșterii, sentimentul puterii sporite. Tot acestei vreri îi slujește și un instinct al spiritului în aparență opus, o hotărîre bruscă și eruptivă de a ignora, de a se izola de bunăvoie, de a-și zăvorî ferestrele, un refuz intim adresat unuia sau altuia dintre lucruri, o respingere a oricărei apropieri, o atitudine de defensivă față de multe lucruri ce ar putea fi cunoscute, o stare de mulțumire cu obscuritatea, cu orizontul ce se limitează, o acceptare și încuviințare a ignoranței : toate acestea îi sînt necesare în funcție de gradul pe care l-a atins puterea sa de asimilație, „capacitatea sa de digestie", ca să ne exprimăm în pilde — și, într-adevăr, „spiritul" se aseamănă cel mai mult cu un stomac. Tot aici trebuie amintită și voința ocazională a spiritului de a se lăsa înșelat, poate cu șăgalnica bănuială că lucrurile stau altfel și *nu* astfel, prefăcîndu-se că nu bagă de seamă înșelăciunea, bucuria pe care i-o provoacă orice incertitudine și orice echivoc, plăcerea triumfătoare de a se retrage de bunăvoie în strîmtorarea și tainița unui ungher, de a privi lucrurile din imediata lor apropiere, cercetîndu-le doar la suprafață, de a le vedea mărite, micșorate, dislocate, înfrumusețate, plăcerea secretă pe care i-o provoacă arbitrarul tuturor acestor manifestări ale puterii. În sfîrșit, e vorba aici de acea predispoziție nu lipsită de inconveniente a spiritului de a

induce în eroare celelalte spirite și de a se preface în fața lor, acea permanentă presiune și constrîngere a unei forțe creatoare modelatoare și fluctuantă : prin aceasta, spiritul își savurează multitudinea măștilor, șiretenia și, de asemenea, sentimentul său de siguranță, — tocmai arta sa proteică este cea care îl protejează și îl disimulează cu adevărat ! — *Această* vrere de aparență, de simplificare, de mască, de mantie, pe scurt, de superficiu — căci toate cele superficiale sînt o mantie — acționează *împotriva* sublimei porniri a cunoașterii care îl face pe om să vadă, să *vrea* să vadă lucrurile în profunzimea, în complexitatea, în esența lor : este vorba aici de un fel de cruzime a conștiinței și gustului intelectual pe care orice gînditor curajos îl va recunoaște în el însuși, presupunînd că și-a ascuțit și și-a întărit suficient privirea, pentru a se putea scruta pe sine, presupunînd că s-a deprins cu disciplina strictă și, de asemenea, cu cuvintele aspre. El va spune „există o anumită cruzime în pornirile spiritului meu" : — virtuoșii și amabilii n-au decît să încerce să-l dezbare de ea ! De fapt, s-ar da dovadă de mai multă amabilitate dacă, în locul cruzimii, s-ar bîrfi, s-ar șușoti, s-ar lăuda un fel de „onestitate excesivă", — a noastră, a spiritelor libere, *foarte* libere : — și oare chiar *astfel* va fi formulat într-o bună zi — panegiricul nostru ? Deocamdată — căci mai e vreme pînă atunci — sîntem cei din urmă care dorim să ne împopoțonăm cu astfel de zorzoane și franjuri de cuvinte morale : întreaga noastră trudă de pînă acum ne-a dezgustat tocmai de acest gust și de vesela lui opulență. Ce vorbe alese, sclipitoare, zornăitoare, solemne : onestitate, dragoste de adevăr, dragoste de înțelepciune, jertfire pe altarul cunoașterii, eroismul veridicității, — ele îl pot face pe fitecine să nu-și mai încapă în piele de mîndrie. Însă noi, pustnici și marmote, noi ne-am convins de mult, în taina conștiințelor noastre sihastre, că această venerabilă pompă verbală aparține și ea vechilor găteli și boarfe și poleieli înșelătoare ale inconștientei vanități umane, că sub astfel de zugrăveli și retușuri măgulitoare trebuie să fie deslușit și recunoscut același înspăimîntător text

primordial *homo natura*. A-l reintegra pe om în natură ; a te înstăpîni peste numeroasele, deșartele și exaltatele interpretări și sensuri secundare care au fost scrijelite și mîzgălite pînă acum peste acel text original *homo natura ;* a face ca de acum înainte omul să adopte față de om aceeași atitudine pe care, călit prin disciplina științei, a adoptat-o deja față de *cealaltă natură,* a-l face să reziste cu ochi neînfricați de Oedip și cu urechi astupate de Odiseu la cîntecele ademenitoare ale bătrînilor păsărari metafizicieni care prea îndelung i-au murmurat în urechi : „tu ești mai mult ! tu ești mai mare ! tu ești de o altă origine !“ — se prea poate că aceasta e o misiune bizară și nebunească, dar ea este *o misiune* — cine ar putea s-o nege ! De ce ne-am ales noi această misiune nebunească ? Sau, cu alte cuvinte : „de ce tocmai cunoașterea ?“ — Toată lumea ne va pune această întrebare. Iar noi, încolțiți fiind astfel, noi, cei care ne-am pus deja de nenumărate ori aceeași întrebare, n-am găsit și nu găsim răspuns mai bun decît...

231

Învățătura ne transformă, precum se întîmplă în cazul tuturor alimentelor care nu se limitează nici ele doar la a „întreține“ organismul — : fiziologii o știu asta. Însă în străfundul nostru, în „străfunduri“ există firește ceva cu neputință de instruit, un granit de fatum spiritual alcătuit din hotărîri prealabile și răspunsuri la întrebări prealabile, selecționate. Orice problemă cardinală se izbește de un nestrămutat „așa sînt eu“ : în legătură cu bărbatul și femeia, de pildă, un gînditor nu-și poate schimba părerea, el poate doar să și-o definitiveze, — să descopere pînă la capăt acele lucruri asupra cărora își „consolidase“ în prealabil concepția. Pentru moment se găsesc soluționări care mai ales *nouă* ne inspiră o mare încredere ; de acum înainte ele vor fi numite poate „convingerile“ noastre. Mai tîrziu — vom vedea în ele doar niște urme pe calea ce duce spre cunoașterea de sine, indicatoare ce

ne ghidează înspre problema care *sîntem* noi înșine, — sau, mai bine zis, înspre marea neghiobie care sîntem noi înșine, înspre fatumul nostru spiritual, înspre acel lucru *ineducabil* de acolo, din „străfunduri". — După aceste amabilități pe care mi le-am adresat din plin mie însumi, îmi va fi poate îngăduit să spun pe șleau cîteva adevăruri despre „femeia în sine" : presupunînd că se mai poate ști de acum înainte în ce măsură sînt ele — adevărurile *mele*.

232

Femeia dorește să-și cucerească independența : pentru aceasta, ea se pornește să-i lămurească pe bărbați în privința „femeii în sine" — iată unul dintre cele mai funeste progrese pe calea *urîțirii* generale a Europei. Cîte și mai cîte nu vor să scoată la iveală aceste neîndemînatice încercări de științificitate și exhibiționism feminin ! Femeia are atîtea temeiuri pentru a se rușina ! În ea e atîta pedanterie, superficialitate, sîcîială școlărească, îngîmfare meschină, desfrînare meschină și lipsă de modestie meschină — uitați-vă numai la comportamentul ei față de copii —, toate acestea fiind de fapt înăbușite și înfrînate pînă acum mai ales prin *teama* față de bărbat. Vai de noi dacă într-o bună zi „eternul plictis feminin" — și se găsește din belșug ! — se va încumeta să iasă la iveală ! Vai, dacă femeia va începe să se dezvețe radical și principial de subtilitatea și arta ei, arta grației, a jocului, a alungării grijilor, a alinării, a nepăsării, cînd își va uita delicata disponibilitate de a răspunde plăcutelor dorințe ! Se fac de pe-acum auzite voci feminine care, pe sfîntul Aristofan ! ne umplu de spaimă ; pe un ton amenințător și cu o franchețe medicală, ni se aduce la cunoștință ce anume *pretinde* înainte de toate și la urma urmei femeia din partea bărbatului. Nu-i oare aceasta dovada celui mai prost gust, că femeia se pregătește astfel să se inițieze în știință ? Pînă în prezent, din fericire, astfel de clarificări erau treburi bărbătești, privilegii ale bărbaților — ele se discutau „între

noi, bărbaţii" ; citind toate cele scrise de femei despre „femeie", ne putem întreba în cele din urmă, cu o doză bună de neîncredere, dacă femeia *vrea* oare într-adevăr să se clarifice asupra ei însăşi — şi dacă o *poate* voi... În cazul în care femeia nu-şi caută prin aceasta o nouă *gătealâ* — căci găteala face parte, nu-i aşa, din eternul feminin ? — ei bine, înseamnă că ea vrea să inspire teamă : — sau să obţină poate dominaţia. Dar nu încape nici o îndoială, ea nu *vrea* adevărul : ce-i pasă femeii de adevăr ! Nu există nimic mai străin, mai potrivnic, mai ostil naturii feminine decît adevărul, — marea ei artă e minciuna, suprema ei îndeletnicire e aparenţa şi frumuseţea. S-o recunoaştem, bărbaţilor : în femeie noi preţuim şi iubim tocmai *această* artă, tocmai *acest* instinct : noi, cei care o ducem greu şi care ne găsim alinarea lîngă aceste fiinţe ale căror mîini, priviri şi gingaşe nebunii fac ca seriozitatea, gravitatea şi profunzimea noastră să ne pară tot pe atîtea rătăciri. În sfîrşit, mă întreb : a recunoscut vreodată o femeie profunzimea unei inteligenţe feminine, justeţea unui sentiment feminin ? Şi nu-i oare adevărat că, privind lucrurile în mare, „femeia" a fost mai cu osebire desconsiderată tocmai de către femei — şi nici pe departe de către noi ? — În ceea ce ne priveşte, noi bărbaţii am dori ca femeia să înceteze de a se mai compromite prin clarificarea ei : din grijă faţă de bărbaţi şi din cruţare faţă de femei s-a întîmplat că biserica a decretat : *mulier taceat in ecclesia !* În folosul femeii s-a întîmplat că Napoleon a dat de înţeles mult-prea elocventei Madame de Staël : *mulier taceat in politicis !* — iar eu îl consider un adevărat feminist pe cel care le strigă astăzi femeilor : *mulier taceat de muliere !*

233

E un indiciu al corupţiei instinctelor — nemaivorbind despre faptul că este şi un indiciu al prostului gust —, cînd o femeie o invocă tocmai pe Madame Roland sau pe Madame de Staël sau pe Monsieur

George Sand, de parcă ele ar constitui un argument *în favoarea* „femeii în sine". În ochii bărbaților, mai sus amintitele sînt trei femei *comice* în sine — nimic mai mult ! — ele fiind de-a dreptul cele mai bune *contraargumente* involuntare împotriva emancipării și suveranității feminine.

234

Prostia în bucătărie ; femeia în chip de bucătăreasă ; îngrozitoarea nechibzuință cu care se asigură hrănirea familiei și a capului ei ! Femeia nu cunoaște *importanța* mîncării : și vrea să fie bucătăreasă ! Dacă femeia ar fi fost o creatură gînditoare, ar fi descoperit în decursul practicii milenare a gătitului marile legi fiziologice, și ar fi anexat arsenalului ei și arta tămăduirii ! Bucătăreasa lipsită de har — absența totală a rațiunii în bucătărie a fost cea care a întîrziat și a prejudiciat cel mai mult evoluția omului : nici în zilele noastre situația nu e mai bună. — Aviz fetelor mari.

235

Există întorsături de frază și sclipiri ale spiritului, există sentințe în care, prin intermediul cîtorva cuvinte puține la număr, se cristalizează pe neașteptate o întreagă civilizație, o întreagă societate. Astfel sînt bunăoară cuvintele spuse întîmplător de Madame de Lambert fiului ei : ***„mon ami, ne vous permettez jamais que des folies, qui vous feront grand plaisir !"*** — în treacăt fie zis, iată vorba cea mai maternă și mai înțeleaptă din cîte au fost adresate vreodată unui fiu.

236

Felul în care Dante și Goethe au gîndit în privința femeilor — unul cîntînd ***ella guardava suso, ed io***

in lei, celălalt traducînd acest vers prin *das Ewig-Weibliche zieht uns hinan*[1]: nu mă îndoiesc că această credință stîrnește protestele tuturor femeilor de origine aleasă, căci ele gîndesc așijderea în privința Eternului — masculin...

237

Șapte panseuri de femeie

De pregeți mult la a lui dorință, îl vezi tîrîș, în suferință!

*

E vîrsta, vai! dar ale științei brațe dau puteri virtuții slabe.

*

Scumpetea-n vorbă, negre veșminte — dau femeii multă minte.

*

Că-s fericită, mulțumesc, dar cui? Lui Dumnezeu — și croitorului.

*

Tînăr: o peșteră-nflorată. Bătrîn: un balaur sea-rată.

*

Glezne fine, nume de neam, și chiar bărbat — ce-aș vrea să-l am!

---

[1] Dante, *Divina Comedie* și Goethe, *Faust* (Eternul feminin ne-nalță-n tării). *(n. trad.)*

*

Vorbă scurtă, sens profund — măgăriţa cade-n fund !

Femeile au fost tratate pînă acum de bărbaţi ca nişte păsări rătăcite din drum, care au coborît din înalturi pînă la ei : ele treceau drept fiinţe mai delicate, mai vulnerabile, mai sălbatice, mai ciudate, mai fermecătoare, mai inimoase decît bărbaţii —, dar care trebuie închise în colivii pentru a nu-şi lua zborul.

238

A da greş în privinţa problemei fundamentale a „bărbatului şi a femeii", a tăgădui antagonismul abisal şi necesitatea unor relaţii veşnic încordate între ei, a visa că bărbatul şi femeia ar putea avea vreodată drepturi egale, educaţie nediferenţiată, pretenţii şi obligaţii similare : iată un semn *tipic* de obtuzitate, iar un gînditor care se arată obtuz tocmai în acest domeniu primejdios — obtuzitate a instinctelor ! — poate fi considerat suspect din toate celelalte puncte de vedere, ba mai mult decît atît, prin aceasta el s-a trădat, s-a dat de gol : probabil că, pus în faţa tuturor problemelor fundamentale ale vieţii, chiar şi ale vieţii viitoare, el se va dovedi la fel de „miop", nefiind în stare să aprofundeze *nici una* din ele. Dimpotrivă, un bărbat care posedă o anumită profunzime a spiritului şi a dorinţelor sale, şi totodată bunăvoinţa capabilă de severitate şi de duritate, care se confundă lesne cu acestea, nu poate gîndi în privinţa femeii decît într-un mod *oriental :* — şi anume, el *trebuie* să considere femeia o proprietate, un bun ce poate fi zăvorît, o fiinţă hărăzită servituţii, condiţie în care ea se poate desăvîrşi, — el trebuie să se situeze pe poziţiile imensei înţelepciuni asiatice, a superiorităţii instinctuale a Asiei, la fel precum au făcut-o odinioară grecii, cei mai buni urmaşi şi învăţăcei ai Asiei, — grecii care, după cum se ştie, de la Homer şi pînă în vremea lui

Pericle, pe măsură ce făceau *progrese* mai mari pe calea civilizației și a forței, au devenit din ce în ce *mai severi,* pe scurt din ce în ce mai orientali în privința femeii. *Cît* de necesară, *cît* de logică și chiar omenesc dezirabilă era această atitudine : iată o problemă asupra căreia am face bine să meditäm !

239

În nici un alt secol sexul slab nu a fost tratat de către bărbați cu atîta considerație ca în secolul nostru — aceasta face parte din tendințele și gusturile democratice, laolaltă cu lipsa de respect față de cei vîrstnici — : ce-i de mirare dacă se și abuzează numaidecît de această considerație ? Femeia vrea și mai mult, se învață să revendice, ajunge să vadă în acest tribut de considerație ce i se acordă aproape o ofensă, ar prefera concurența și chiar lupta pentru drepturi : pe scurt, femeia își pierde din pudoare. Să adăugăm pe dată că ea își pierde și din bunul ei gust. Ea se dezvață să se *teamă* de bărbat : însă femeia care „s-a dezvățat de teamă" își abandonează prin aceasta și cele mai feminine instincte ale ei. Faptul că femeia prinde curaj de îndată ce calitățile inspiratoare de teamă ale bărbatului, s-o spunem pe șleau, cînd *virilitatea* lui nu mai este voită și cultivată, acesta e un lucru normal și chiar destul de ușor de înțeles ; ceea ce-i mai greu de priceput este faptul că, totodată — femeia degenerează. Or tocmai aceasta se întîmplă în zilele noastre : să nu ne ascundem după degete ! Pretutindeni unde spiritul industrial a ieșit biruitor din lupta cu spiritul militar și aristocratic, femeia năzuiește să cucerească independența economică și juridică a unui comis : „femeia-comis" ne așteaptă la porțile societății moderne în curs de formare. În vreme ce ea cucerește astfel drepturi noi, aspiră la dominație și își înscrie pe steagurile și steguleţele ei lozinca „Progresul femeilor", vedem cu o cumplită claritate că se petrece de-a dreptul contrariul : *femeia regresează.* De la Revoluția franceză încoace influența femeii în

Europa a *descrescut* pe măsură ce drepturile și revendicările ei sporeau ; iar „emanciparea femeii", în cazul în care este dorită și cerută înseși de femei (și nu numai de către capete seci bărbătești) se dovedește a fi un simptom ciudat al slăbirii și fărîmițării progresive a principalelor instincte feminine. În această mișcare se află o doză de *prostie,* o prostie aproape masculină, de care o femeie normală — așadar, inteligentă — s-ar rușina profund. A nu mai poseda flerul care îți arată terenul pe care ai cele mai mari șanse de izbîndă ; a neglija antrenamentul în mînuirea armelor care îți sînt proprii ; a te arăta lipsită de scrupule în fața bărbatului, mergînd chiar pînă la „a scrie cărți" în locul bunei-creșteri și modestiei distinse, rafinate de odinioară ; a te strădui cu o nerușinare virtuoasă să distrugi credința bărbatului într-un ideal fundamental diferit ce s-ar *ascunde* în ființa femeii, credința într-un inefabil Etern-feminin, Inevitabil-feminin ; a alunga cu o insistență limbută din capul bărbatului ideea că femeia trebuie întreținută, îngrijită, protejată, cruțată asemenea unui animal domestic delicat, ciudat de sălbatic și adeseori agreabil ; neîndemînatica și indignata cotrobăire pentru a depista toate aspectele sclavagiste și iobăgiste pe care le-a avut și le mai are poziția femeii în ierarhia socială (de parcă sclavagismul ar constitui un contraargument și nu, mai degrabă, o condiție a tuturor civilizațiilor superioare, a tuturor progreselor culturale) : — ce altceva înseamnă toate acestea decît fărîmițarea instinctelor feminine, renunțarea la feminitate ? Firește, în rîndul măgarilor instruiți de sex masculin se găsesc destui prieteni ai femeilor, corupătorii lor, care le sfătuiesc să renunțe la feminitate și să maimuțărească toate neroziile de care suferă ca de o boală „bărbatul" european „virilitatea" europeană, — imbecili care ar dori să coboare femeia la nivelul „culturii generale", al cititului ziarelor și al practicării politicii. Se găsesc chiar unii care ar vrea să facă din femei liber-cugetătoare și literate : de parcă o femeie lipsită de cucernicie n-ar constitui în ochii unui bărbat profund și ateu o ființă absolut respingătoare și ridicolă — ;

aproape pretutindeni, nervii le sînt distruși prin cea mai morbidă și cea mai primejdioasă muzică din cîte există (ultimul strigăt al muzicii noastre germane), pe zi ce trece ele sînt făcute mai isterice și mai inapte pentru a-și îndeplini cea dintîi și cea din urmă chemare a lor, anume aceea de a da naștere unor copii viguroși. Se încearcă mai cu seamă „instruirea" lor și, după cum se spune, *întărirea* „sexului slab" cu ajutorul culturii : de parcă istoria nu ne-ar fi învățat îndeajuns de insistent că „instruirea" omului a mers întotdeauna braț la braț cu debilitarea lui — respectiv cu debilitarea, irosirea, îmbolnăvirea *voinței*, și că femeile cu cea mai mare putere și influență din lume (chiar mama lui Napoleon bunăoară) și-au datorat puterea și autoritatea asupra bărbaților tocmai puterii voinței lor — și nu dascălilor ! Lucrul care inspiră respectul și adeseori chiar teama față de femeie este *natura* ei, care e mai „naturală" decît aceea a bărbatului, supleţea ei pură, șireată, felină, gheara ei de tigru ascunsă în mănușă, naivitatea egoismului ei, ineducabilitatea ei, sălbăticia ei interioară ; caracterul de neînțeles, amplu și schimbător al dorințelor și virtuților ei... Ceea ce inspiră milă, în ciuda fricii, față de pisica primejdioasă și frumoasă care e „femeia" este că ea pare mai suferindă, mai vulnerabilă, mai dornică de mîngîieri și mai osîndită la decepții decît oricare alt animal. Teamă și milă : iată sentimentele cu care a stat pînă acum bărbatul în fața femeii, mereu cu un picior alunecînd în groapa tragediei, cea care te sfîșie, desfătîndu-te. — Cum ? De-acum s-a sfîrșit cu asta ? Se lucrează la *eliberarea femeii din vrajă ?* Încetul cu încetul, ea va deveni mereu mai plictisitoare ? O, Europa ! Europa ! Cunoaștem animalul încornorat, cel pentru care ai simțit dintotdeauna cea mai mare atracție, cel din partea căruia te amenințau mereu primejdiile ! Vechea-ți fabulă s-ar putea preface iarăși în „istorie", — o enormă nerozie amenință iarăși să se înstăpînească asupra ta și să te răpească ! Și sub această nerozie nu-i ascuns vreun zeu, nu ! doar o „idee", o „idee modernă" ! — —

Partea a opta
POPOARE ŞI PATRII

240

Am ascultat deunăzi — şi parcă era din nou ca pentru întîia oară — uvertura la *Maeştrii cîntăreţi* de Richard Wagner : aceasta e o artă pompoasă, supraîncărcată, greoaie şi tîrzie care are orgoliul de a presupune pentru înţelegerea ei două secole de muzică încă în viaţă : — îi cinsteşte pe germani faptul că un astfel de orgoliu şi-a găsit justificarea ! Ce de seve şi forţe, cîte anotimpuri şi climate se amestecă de-a valma în această muzică ! Ea ne pare cînd învechită şi străină, cînd aspră şi juvenilă, la fel de capricioasă uneori pe cît de fastuoasă şi tradiţională alteori, nu arareori poznaşă, dar mai deseori dură şi brutală, — ea are înflăcărare şi îndrăzneală, înfăţişîndu-se totodată în coaja moale şi îngălbenită a fructelor care n-au mai apucat să se coacă la vreme. Ea se revarsă largă şi plină : şi apoi, pe neaşteptate, apare un moment de ezitare inexplicabilă, asemenea unei lacune ce se interpune între cauză şi efect, o apăsare ce ne incită la visare, apăsarea unui coşmar parcă —, dar se şi revarsă şi se lărgeşte iarăşi vechiul fluviu al plăcerii, al plăcerilor multiple, al vechilor şi noilor bucurii, laolaltă *mai ales* cu bucuria pe care o află artistul în a se asculta pe sine, bucurie pe care nici nu încearcă să o ascundă, uimita încîntare pe care i-o dă conştiinţa înaltului grad de măiestrie al mijloacelor întrebuinţate, mijloace artistice noi dobîndite recent şi încercate pentru întîia oară aici, după cum pare să ne destăinuiască el. Muzica aceasta, în sfîrşit, nu are în ea nimic frumos, nimic sudic, nici urmă din delicata

seninătate a cerului meridional, nici un dram de grație sau de dans și cu atît mai puțin vreo voință de logică ; se simte chiar o anumită neîndemînare, care mai este și accentuată, de parcă artistul voia să ne spună : „ea este intenționată, eu am vrut-o astfel" ; o înveșmîntare greoaie, ceva barbar și solemn cu bunăștiință, o scînteiere de savante și venerabile giuvaere și dantele ; ceva german, în sensul cel mai bun și cel mai rău al cuvîntului, adică multiplu, inform și inepuizabil ; o anumită vigoare germană, o abundență sufletească ce se ascunde fără teamă sub rafinamentele decadenței, — de-abia acolo simțindu-se poate cel mai în largul ei ; o emblemă veritabilă și autentică a sufletului german, suflet tînăr și în același timp îmbătrînit, răscopt și totodată prea-bogat în viitor. Acest gen de muzică exprimă de minune părerea mea în privința germanilor : ei sînt de alaltăieri și de poimîine, — *ei n-au încă un Azi.*

241

Noi, „bunii europeni" : avem și noi ceasuri în care ne permitem cîte o doză bună de naționalism, cîte o recădere și recidivă în brațele vechilor noastre iubiri și mărginiri — v-am dat adineaori un exemplu de acest gen —, ceasuri de efervescență națională, de angoase patriotice, ceasuri inundate de valurile tuturor celorlalte sentimente arhaice. Se prea poate că spirite mai greoaie decît ale noastre ar avea nevoie de mai mult timp pentru a parcurge pînă la capăt evenimentele care în cazul nostru se desfășoară și se consumă în cîteva ore ; unora le-ar trebui o jumătate de an, altora o jumătate de viață, potrivit rapidității și capacității de digestie și „metabolism" a fiecăruia. Îmi pot chiar imagina rase confuze și șovăitoare care, în Europa noastră cea grăbită, să aibă nevoie de cîte o jumătate de veac pentru a reuși să biruiască astfel de accese atavice de patriotardism mărginit la glia strămoșească și să se reîntoarcă la rațiune, vreau să spun, la „bunul europeanism". Iar în vreme ce gîndul mă

ducea la toate aceste posibilităţi, s-a întîmplat să fiu martorul unei discuţii între doi „patrioţi“ bătrîni — amîndoi erau fără îndoială cam tari de urechi, căci nu vorbeau în şoaptă. „Ăla n-are mai mult respect şi habar de filozofie decît un ţăran sau un studenţaş oarecare — spunea unul din ei — : nu se pricepe deloc, e neştiutor. Dar ce-are a face asta în ziua de azi ! Secolul acesta este secolul maselor : ele se gudură în faţa tuturor celor masive. *In politicis* aşijderea. De se găseşte un om de stat care să le înalţe un nou turn Babel, un imperiu enorm cu o putere monstruoasă, ele îl vor numi «mare» : ce-are a face că noi, mai prudenţi şi mai rezervaţi, n-am renunţat încă la vechea noastră credinţă potrivit căreia marea idee, numai ea, poate conferi măreţie unei fapte şi unei cauze. Presupunînd că un om de stat şi-ar pune poporul în situaţia de a fi silit să practice de acum înainte o «politică mare» pentru care are prea puţină aplicaţie şi pregătire : astfel că ar trebui să-şi sacrifice virtuţile sale vechi şi neîndoielnice de dragul unei noi şi îndoielnice mediocrităţi, — presupunînd că un om de stat şi-ar osîndi poporul la «a face politică» pur şi simplu, în vreme ce acesta s-a îndeletnicit şi a cugetat pînă acum la alte lucruri, mai bune, şi în străfundul sufletului n-a reuşit deocamdată să se elibereze de un anumit dezgust prudent faţă de agitaţia, goliciunea şi ciorovăiala infernală a popoarelor care s-au închinat cu adevărat politicii : — presupunînd că un asemenea om de stat ar aţîţa pasiunile şi dorinţele adormite ale poporului său, că i-ar înfiera timiditatea de pînă acum şi plăcerea de a se ţine la distanţă în chip de stigmate, că l-ar învinovăţi pentru admiraţia faţă de cele străine, pentru nemărginitul pe care îl poartă în sine, că i-ar deprecia pornirile cele mai dragi, că i-ar întoarce conştiinţa pe dos, că i-ar strîmtora spiritul, că i-ar impune un gust «naţional», — cum ! un om de stat care le-ar înfăptui pe toate acestea, care ar ispăşi întreg viitorul poporului său, presupunînd că acesta are într-adevăr un viitor, un asemenea om de stat ar fi oare *mare* ?“ „Fără îndoială ! îi răspunse înfocat celălalt bătrîn patriot : altminteri nici n-ar fi *putut* să izbu-

tească ! A fost o nebunie să dorească una ca asta ? Dar poate că la obîrşie toate cele măreţe au fost nebuneşti !" — „Abuz de expresie ! strigă interlocutorul său : — puternic ! puternic ! puternic şi nebun ! Dar *nu mare* !" — Bătrînii se înfierbîntaseră vizibil, în vreme ce-şi azvîrleau astfel adevărurile unul în obrazul celuilalt ; însă eu, pierdut în a mea fericire de pe altă lume, măsuram timpul ce trebuie să se scurgă pînă ce peste cel puternic se va înstăpîni un altul şi mai puternic, şi îmi spuneam că în vreme ce spiritul unui popor se aplatizează, spiritul altuia, prin compensaţie, cîştigă în profunzime.

242

Fie că se foloseşte noţiunea de „civilizaţie" sau de „umanizare" sau de „progres" în încercarea de a-l eticheta pe europeanul de astăzi, şi chiar dacă se foloseşte o formulare simplă, lipsită de laudă sau dojană, bunăoară expresia politică mişcare *democratică* europeană : îndărătul întregului decor moral şi politic care se manifestă prin astfel de formulări se desfăşoară un monstruos proces *fiziologic* aflat într-o continuă amplificare, — europenii sfîrşesc prin a se asemăna între ei, detaşîndu-se din ce în ce mai mult de condiţiile în care iau naştere rase legate de climă şi de clase sociale, ei se eliberează din ce în ce mai mult de orice *milieu* determinat care în decursul secolelor putea să-şi lase amprenta, prin necesităţi comune, asupra sufletelor şi trupurilor, — se desfăşoară aşadar procesul lent al apariţiei unei umanităţi fundamental supranaţionale şi nomade care, din punct de vedere fiziologic, posedă ca trăsătură distinctivă un maximum de adaptabilitate. Acest proces al *europeanului în devenire*, proces al cărui *tempo* poate fi încetinit prin recidive apreciabile, dar care devine mai vehement şi se adînceşte poate tocmai datorită acestora — una din recăderi fiind turbatul *Sturm und Drang* al „sentimentului naţional" aflat încă în plină dezlănţuire, laolaltă cu anarhismul în ascensiune — : pesemne că acest pro-

ces va duce la rezultate pe care naivii săi promotori și elogiatori, apostolii „ideilor moderne" au scontat cel mai puțin. Noile condiții, proprii în general dezvoltării unei umanități egalitare și mediocre — a unui animal de turmă util, harnic, bun la toate și descurcăreț — sînt cu toate acestea deosebit de propice să dea naștere unor oameni ai excepției de cel mai primejdios și seducător soi. În vreme ce pe de o parte această forță de adaptabilitate, pusă neîncetat în fața unor condiții de existență mereu noi și luînd-o de la capăt o dată cu fiecare generație, aproape cu fiecare deceniu, face imposibilă afirmarea *viguroasă* a tipului uman; în vreme ce impresia generală pe care o vor face acești europeni ai viitorului va fi probabil aceea a unor muncitori multilaterali, flecari, slabi de vrere și deosebit de adaptabili, care vor avea *nevoie* de un stăpîn, de un comandant ca de pîinea lor cea de toate zilele; în vreme ce așadar procesul de democratizare a Europei tinde să producă un tip uman pregătit pentru *sclavie* în cel mai subtil sens al cuvîntului: pe de altă parte, în cazuri izolate și excepționale, omul *puternic* nu va putea decît să devină și mai puternic, și mai înzestrat decît a fost vreodată, — aceasta datorită educației sale lipsite de prejudecăți, uriașei diversități a deprinderilor, talentelor și măștilor sale. Ceea ce vreau să spun este că procesul de democratizare a Europei constituie totodată una din cauzele care duc involuntar la formarea *tiranilor*, — cuvîntul luat în toate sensurile posibile, chiar și în cel spiritual.

243

Mi-a făcut plăcere să aflu că soarele nostru se deplasează cu rapiditate în direcția constelației *Hercule*: mi-e îngăduit să sper că omul de pe acest pămînt va face așijderea? Cu noi în frunte, noi, bunii europeni! —

A existat o vreme în care se obișnuia să li se acorde germanilor epitetul măgulitor de „profunzi“ : însă astăzi, cînd tipul cel mai eficient al noului germanism aspiră la cu totul alte onoruri, regretînd poate lipsa de „tupeu“ a tuturor celor profunde, este actuală și totodată patriotică bănuiala că elogiile de odinioară n-au fost decît niște amăgiri : pe scurt, nu-i exclus ca profunzimea germană să fie de fapt un lucru completamente diferit, mai rău, — un lucru de care, slavă Domnului, sîntem pe cale să ne descotorosim cu succes. Să încercăm așadar să ne revizuim concepția despre profunzimea germană : pentru aceasta avem nevoie doar de un pic de vivisecție a sufletului german. — Sufletul german este înainte de toate multiplu, eterogen, fiind mai degrabă o combinație și o suprapunere decît o construcție veritabilă : aceasta din pricina originii sale. Un german care s-ar încumeta să afirme „o, vai, în pieptu-mi două suflete eu port“ ar păcătui față de adevăr, mai bine zis, ar rămîne dator față de acesta cu o mulțime de suflete. Fiind un popor alcătuit din cea mai extraordinară amestecare și corcire a raselor, poate chiar cu o preponderență a elementelor prerieme, „popor de mijloc“ în toate sensurile cuvîntului, germanii sînt din această cauză mai incomprehensibili, mai cuprinzători, mai contradictorii, mai necunoscuți, mai imprevizibili, mai surprinzători și chiar mai înspăimîntători decît își închipuie a fi celelalte popoare : — ei scapă oricărei *definiții,* acest lucru fiind suficient pentru a provoca disperarea francezilor. Pe germani îi caracterizează faptul că la ei întrebarea „în ce constă germanismul ?“ nu încetează să-și facă apariția. Kotzebue îi cunoștea destul de bine pe germanii săi : „sîntem recunoscuți“, spuneau ei, aplaudîndu-l, — dar și Sand își închipuia că îi cunoaște. Jean Paul știa ce face atunci cînd protesta furios împotriva lingușelilor și exagerărilor ipocrite dar patriotice ale lui Fichte — dar pesemne că Goethe avea o altă părere despre germani decît Jean Paul, chiar

dacă i-a dat acestuia dreptate în privința lui Fichte. Care a fost de fapt părerea lui Goethe despre germani ? — Au fost destule lucruri în jurul său asupra cărora el nu s-a pronunțat niciodată lămurit, dînd dovadă de-a lungul întregii sale vieți că stăpînește meșteșugul tăcerii delicate : — pesemne că a avut motive întemeiate pentru aceasta. Cert este că nici „războaiele de eliberare" și nici Revoluția franceză n-au reușit să-i insufle o veselie cît de cît admirativă, — evenimentul care l-a făcut să-și *regîndească* Faust-ul și, mai mult decît atît, întreaga problemă a „Omului" l-a constituit apariția lui Napoleon. Există cuvinte ale lui Goethe în care el se exprimă cu o duritate nerăbdătoare, de parcă ar fi un străin, în privința lucrurilor pe care germanii le consideră mîndria lor : într-un rînd el definește renumitul *Gemüt* german ca fiind „toleranța față de slăbiciunile proprii și cele ale altora". A greșit el oare ? — pe germani îi caracterizează faptul că în privința lor arareori poți greși pe de-a-ntregul, orice ai spune despre ei. Sufletul german are în el culoare și galerii, peșteri, tainițe, temnițe ; neorînduiala sa conține multă atracție a misterului ; germanul se pricepe să găsească drumurile ascunse ce duc spre haos. Și așa cum orice ființă își iubește simbolul, germanului îi sînt dragi norii și toate cele nebuloase, mișcătoare, fumegoase, jilave și învăluite : tot ceea ce este nesigur, neisprăvit, pe cale de dizlocare sau dezvoltare este resimțit de către german ca fiind „profund". Germanul, el însuși, nu *este,* el *devine,* „evoluează". Iată de ce „evoluția" este adevărata găselniță și ispravă ce aparține germanilor în vastul domeniu al formulelor filozofice : — o noțiune stăpînitoare care, braț la braț cu berea germană și cu muzica germană, lucrează pentru germanizarea întregii Europe. Străinii rămîn uimiți și cuceriți în fața enigmelor pe care le pune natura contradictorie a sufletului german (pe care Hegel a încorporat-o într-un sistem, iar Richard Wagner, recent, și în muzică). „Blajin și perfid" — o astfel de alăturare de cuvinte, absurdă în raport cu oricare alt popor, își găsește justificarea

din păcate mult prea des în Germania : n-aveți decît să zăboviți o vreme între șvabi pentru a vă convinge de aceasta ! Rigiditatea savantului german, lipsa lui de gust în societate se împacă înspăimîntător de bine cu o echilibristică interioară și cu o cutezanță dezinvoltă de care toți zeii s-au deprins deja să se teamă. Pentru a avea o demonstrație *ad oculos* a ceea ce este „sufletul german" e suficient să arunci o privire asupra gustului german, asupra artelor și moravurilor germane : cîtă nepăsare țărănească în privința „gustului" ! Cum se împacă laolaltă ceea ce e nobil cu ceea ce e comun ! Cît de dezordonată și îmbelșugată este întreaga gospodărie a acestui suflet ! Germanul își *tîrîie* sufletul : el tîrîie după sine toate evenimentele pe care le trăiește. Își digeră cu dificultate întîmplările, neajungînd niciodată la „capătul" acestora ; adeseori profunzimea germană nu este decît o „digestie" greoaie și șovăitoare. Și, asemenea tuturor bolnavilor cronici și tuturor dispepticilor predispuși la comoditate, germanului îi place „francheța" și „bonomia" : cît e de *comod* să fii franc și bonom ! — Probabil că, dintre toate deghizările la care se pricepe germanul, aceasta din zilele noastre este cea mai primejdioasă și mai reușită, *onestitatea* aceasta germană care îți vine în întîmpinare încrezătoare și jucînd cu cărțile pe față : iată adevăratul său talent mefistofelic, cu el poate „ajunge departe" ! Germanul nu-și face prea multe probleme, el privește în juru-i cu ochii săi sinceri, albaștri, goi de german — și pe dată străinătatea îl și confundă cu halatul său de casă ! — Iată ce vreau să spun : indiferent care ar fi adevărul în privința „profunzimii germane", — între patru ochi ne putem permite poate să rîdem de ea ? — am face bine să continuăm a-i onora aparența și bunul renume, fără să ne grăbim să vindem vechea noastră reputație de popor profund în schimbul „tupeului" prusac și a hazului și nisipului berlinez. E o dovadă de prudență din partea unui popor să se *lase* considerat drept profund, neîndemînatic, blajin, onest, imprudent : aceasta ar putea fi chiar o dovadă de — profunzime ! În fine :

poporul german trebuie să-şi onoreze renumele pe care îl are, — nu degeaba este el numit poporul înşelător, *das tiusche Volk.* [1]

245

S-au dus vremurile „bune, de altădată", ele şi-au cîntat cîntecul de lebădă prin muzica lui Mozart; — ferice de *noi,* cei cărora rococoul său le mai spune ceva, că tonul său de „bună societate", delicatul său entuziasm, plăcerea copilărească aflată în ornamentaţiile chinezeşti, politeţea inimii sale, năzuinţa lui spre toate cele graţioase, înamorate, dănţuitoare, înlăcrimate, credinţa lui meridională mai pot isca un ecou în vreo *părticică* din noi! Dar vai, într-o bună zi, mai curînd sau mai tîrziu, se va sfîrşi cu asta; — însă cine ar putea pune la îndoială faptul că, şi mai curînd, Beethoven va înceta să fie înţeles şi gustat! — el, cel care a fost doar acordul final al unei tranziţii stilistice, al unei rupturi stilistice şi *nu,* precum Mozart, acordul final al unui mare stil european care a dominat timp de secole. Beethoven este locul de întîlnire dintre un suflet îmbătrînit şi vlăguit care se zdrobeşte neîncetat şi un suflet viitor, mult-prea tînăr, aflat mereu pe punctul de a *sosi;* muzica lui se scaldă în clar-obscurul unei pierzanii veşnice şi al unei speranţe eterne şi extravagante, — aceeaşi *lumină* în care se scălda Europa pe vremea cînd visa împreună cu Rousseau dănţuia în jurul arborelui libertăţii revoluţionare şi aproape că se închina în faţa lui Napoleon. Dar cît de repede păleşte tocmai *acest* sentiment, cît de greu ne vine să *ştim* măcar cîte-ceva despre el, — cît de străin răsună în urechile noastre limbajul unui Rousseau, Schiller, Shelley, Byron, limbaj prin care şi-a găsit exprimarea în cuvinte acelaşi destin european cîntat de Beethoven! — Muzica germană care a urmat aparţine romantismului, adică unei mişcări care

[1] Cuvînt creat de Nietzsche din *deutsch*=german şi *täuschen* = a înşela, a amăgi. *(n. trad.)*

din punct de vedere istoric a fost și mai scurtă, și mai trecătoare, și mai superficială decît marele antract pe care l-a constituit trecerea Europei de la Rousseau la Napoleon și apoi la apariția democrației. Weber : ce mai înseamnă astăzi pentru *noi Freischütz* și *Oberon ?* Sau *Hans Heiling* și *Vampirul* lui Marschner ! Sau chiar *Tannhäuser* de Wagner ! Aceasta e o muzică răsuflată, dacă nu chiar uitată. De altfel, toată această muzică romantică nici nu era îndeajuns de aristocratică, ea nu conținea suficientă muzică pentru a-și putea justifica existența în altă parte decît în teatru și în fața vulgului ; de la bun început, era o muzică de rangul al doilea, neluată prea mult în seamă de adevărații muzicieni. Cu totul altfel au stat lucrurile în cazul lui Felix Mendelssohn, maestrul alcyonian care și-a dobîndit repede celebritatea și a căzut la fel de repede în uitare, din pricina sufletului său mai ușor, mai pur, mai radios : în muzica germană el constituie un *incident* fericit. În ceea ce îl privește însă pe Robert Schumann, cel care a luat muzica în serios și a fost luat din capul locului el însuși în serios — fiind cel din urmă care a pus bazele unei școli — : nu e oare pentru noi o fericire, un fel de ușurare, un fel de eliberare faptul că astăzi acest romantism schumanian este depășit ? Schumann, refugiat în „Elveția saxonă" a sufletului său, pe jumătate Werther, pe jumătate Jean Paul, în mod cert lipsit de orice trăsătură beethoveniană ! de orice byronianism ! — muzica sa din *Manfred* este o nereușită de o ininteligență ce merge pînă la injustiție —, Schumann, cu gustul său care era în fond un gust *meschin* (și anume, o înclinație primejdioasă, îndoit de primejdioasă în cazul unui german, spre lirismul potolit și spre o anumită beție sentimentală), retrăgîndu-se mereu în lături, ținîndu-se timid la distanță, nobil răsfățat care se complăcea numai în savurarea bucuriilor și durerilor anonime, un fel de fecioară, un *noli me tangere* dintotdeauna : în muzică acest Schumann nu constituie decît un eveniment *german,* nu unul european ca Beethoven sau, într-o măsură și mai mare, Mozart, — prin el muzica germană era amenințată de cea mai

mare primejdie a sa, aceea de a nu-şi mai putea adresa *cuvîntul sufletului Europei,* de a degenera într-un şovinism ordinar.

246

— Cîtă cazną presupune citirea cărţilor germane pentru cel care posedă o a *treia* ureche ! Cu cîtă silă zăboveşte el la marginea mlaştinii ce se răscoleşte cu încetineală, scoţînd la iveală sunete făr-de sonoritate, ritmuri ce nu se pricep să dănţuiască, mlaştină numită de germani o „carte" ! Şi ce să mai spunem de germanul care *citeşte* cărţi ! Cît de leneş, cît de scîrbit, cît de rău citeşte el ! Oare cîţi germani au habar şi au pretenţia să aibă habar de faptul că în orice frază bine construită se află un grăunte de *artă,* — artă ce trebuie ghicită de vrei să-i pătrunzi înţelesul ? E suficient să te înşeli bunăoară în privinţa tempoului ei, şi pe dată fraza însăşi ajunge să fie înţeleasă greşit ! A fi pe de-a-ntregul convins de importanţa ritmului silabelor, a resimţi farmecul rupturii intenţionate a unei simetrii mult-prea stricte, a îndrepta o ureche subtilă şi răbdătoare înspre orişice staccato, orişice rubato, a ghici sensul succesiunii vocalelor şi diftongilor, a şti să le vezi cît de delicat şi de abundent se pot colora şi iriza, înşiruindu-se una în urma celeilalte : există oare cititor german care să fie îndeajuns de dispus să-şi asume astfel de îndatoriri, să se supună unor astfel de exigenţe, să-şi plece urechea la întreaga artă şi intenţie ce sălăşluieşte în limbaj ? Adevărul este că, pentru aceasta, ei n-au „urechi de auzit" : astfel că cele mai puternice antagonisme de stil trec neobservate, iar măiestria cea mai subtilă este *irosită,* fiind predicată surzilor. — Acestea fost-au gîndurile mele în ziua în care am observat cu cîtă grosolănie şi lipsă de pricepere erau confundaţi doi maeştri ai prozei, unul care, şovăitor şi distant, lasă să-i cadă cuvintele ca nişte picături ce se preling de pe bolta unei peşteri umede — bizuindu-se tocmai pe înăbuşitul lor sunet şi răsunet —, şi un altul care

își mînuiește limbajul ca pe o spadă flexibilă, simțind din braț pînă-n vîrful picioarelor primejdioasa plăcere a lamei vibrînde și ascuțite care dă să împungă, să șuiere, să spintece...

247

Cît de puțin are de-a face stilul german cu sonoritatea și cu urechile ni-l arată faptul că tocmai cei mai buni muzicieni ai noștri scriu prost. Germanul nu citește cu voce tare, pentru urechi, ci doar cu ochii : el și-a vîrît urechile în sertar. Anticii, cînd citeau — și aceasta nu se întîmpla prea des —, recitau cu voce tare ; de-l vedeau pe vreunul citind în șoaptă, se minunau și se întrebau pe ascuns de temeiurile acestuia. Cu voce tare : aceasta înseamnă cu toate umflăturile, inflexiunile, schimbările de ton și de tempo care îmbucurau *publicul* antic. Pe vremea aceea regulile stilului scris erau aceleași cu cele ale stilului oral ; iar aceste reguli depindeau pe de o parte de uimitoarea cultură, de exigențele rafinate ale urechii și laringelui, iar, pe de altă parte, de puterea, rezistența și vigoarea plămînilor antici. În concepția anticilor o frază este înainte de toate o totalitate fiziologică, în măsura în care ea poate fi cuprinsă printr-o singură respirație. Fraze ca cele întîlnite la Demostene sau la Cicero, fraze ce se umflă de două ori și recad de două ori în decursul unei singure respirații : iată plăceri hărăzite *anticilor,* unor oameni care mulțumită propriei lor educații erau în stare să prețuiască virtutea, raritatea, dificultatea pe care o incumbă declamarea unei astfel de fraze : — dar noi, modernii, cei care avem respirația scurtă atît la propriu cît și la figurat, *noi* nu avem dreptul la *marile* fraze ! Acești antici erau ei înșiși mai mult sau mai puțin diletanți în ale oratoriei, deci erau cunoscători, critici, — prin aceasta ei își stimulau la maximum oratorii ; la fel precum s-a întîmplat în secolul trecut cînd, datorită faptului că toți italienii și toate italiencele se pricepeau să cînte, virtuozitatea cantou-

lui (și împreună cu ea și arta melodiei —) ajunse pe culmile ei în Italia. În Germania însă n-a existat de fapt pînă mai ieri (de cînd un fel de elocvență de tribună își încearcă cu timiditate și destulă stîngăcie aripile-i fragede) decît un soi de discurs public ce se conforma *aproximativ* regulilor artistice : graiul amvonului. Predicatorul era singurul din Germania care cunoștea greutatea unei silabe, a unui cuvînt, el știa cum trebuie mînuită o frază pentru ca aceasta să lovească, să țîșnească, să se prăvălească, să curgă, să se reverse, el era singurul care poseda o anumită conștiință auditivă, o conștiință adeseori necurată : căci nu este lipsit de temei faptul că un german devine arareori, și aproape întotdeauna prea tîrziu, un orator iscusit. Iată de ce capodopera prozei germane este totodată, și pe bună dreptate, capodopera celui mai mare predicator al nostru : pînă în prezent *Biblia* rămîne cea mai bună carte germană. În comparație cu *Biblia* lui Luther, aproape toate celelalte cărți sînt doar „literatură" — și anume, o plantă care nu a crescut în Germania și care, din această cauză, nu a putut prinde rădăcini și n-a izbutit să orească în inimile germane, așa cum a făcut-o *Biblia*.

248

Există două feluri de genii : unul care înainte de toate creează și vrea să procreeze, și un altul căruia îi place să se lase fecundat și să zămislească. La fel, printre popoarele geniale există dintr-acelea cărora le-a revenit partea feminină a graviditații și tainica îndatorire a modelării, a coacerii, a desăvîrșirii — grecii bunăoară au fost un astfel de popor, francezii de asemenea — ; și altele care se simt sortite să fecundeze și să se instituie în origini ale unor noi rînduieli ale vieții, — astfel sînt evreii, romanii și, mă întreb cu toată modestia, poate și germanii ? — popoare torturate și extaziate de febre necunoscute, irezistibil constrînse să-și părăsească propria matcă, înamorate și dornice de rase străine (dintr-acelea care „se lasă

fecundate" —) şi totodată avide de dominaţie, ca toţi cei care se simt în plină potenţă creatoare şi, prin urmare, înzestraţi cu „harul divin". Aceste două feluri de genii se caută reciproc, la fel precum o fac bărbatul şi femeia ; dar nici ele nu se înţeleg una pe cealaltă, — asemeni bărbatului şi femeii.

249

Fiecare popor posedă o anumită tartuferie care îi este proprie şi pe care o numeşte „virtuţile sale". — Cel mai bun-ul nostru nu-l cunoaştem, — nu-l putem cunoaşte.

250

Ce anume datorează Europa evreilor ? — Multe lucruri, bune şi rele, dar mai ales unul care este cel mai bun şi totodată cel mai rău dintre toate : stilul măreţ al moralei, caracterul înspăimîntător şi maiestuos al exigenţelor nemărginite, al semnificaţiei nemărginite, romantismul sublim al problemelor morale — tocmai aceasta fiind partea cea mai atrăgătoare, cea mai înşelătoare, cea mai delicioasă a acelui joc de culori, ispite ale vieţii, ale cărui reflexe dogoresc astăzi pe cerul culturii noastre europene, un cer de amurg, — ce precede poate bezna. Dintre spectatori, noi, artiştii şi filozofii, le datorăm pentru aceasta evreilor — recunoştinţă.

251

Există anumite condiţii care trebuie acceptate în cazul unui popor care suferă şi *vrea* să sufere de febra nervoasă a naţionalismului şi a ambiţiilor politice —, spiritul său va fi umbrit de nori şi perturbaţii de tot felul, pe scurt, de accese trecătoare de nerozie : ca de pildă germanii zilelor noastre, care sînt sur-

prinși cînd de absurdul acces de galofobie, cînd de antisemitism, cînd de antipolonezism, sau de creștinismul romantic, sau de wagnerianism, sau de teutomanie, sau de prusianism (priviți-i pe acești Sybel și Treitschke, bieți istorici cu capetele umflate de enorme bandaje —) și de toate celelalte pîcle trecătoare care, oricum s-ar numi, înnegurează spiritul și conștiința germanilor. Fie-mi cu iertare dacă, îndrăznind să zăbovesc pentru scurt timp în acest ținut deosebit de infectat, n-am fost nici eu scutit pe de-a-ntregul de primejdia contagiunii și am început să chibzuiesc, ca toată lumea, asupra unor lucruri cu care n-am nici în clin, nici în mînecă : cel dintîi simptom al infecției politice. Problema evreiască bunăoară : ascultați-mă. — N-am întîlnit nici măcar un singur german căruia să-i fie pe plac evreii ; și cît ar fi de categorică respingerea antisemitismului propriu-zis, respingere exprimată de unele capete politice prudente, totuși această prudență și această politică nu iau nicidecum poziție împotriva sentimentului în sine, ci numai împotriva exceselor sale primejdioase și mai ales împotriva expresiei dezgustătoare și abominabile a acestui sentiment necumpătat, — în această privință nu ne putem face iluzii. Că Germania e cît se poate de *sătulă* de evrei, că stomacului german, sîngelui german îi vine greu (și îi va veni greu încă multă vreme de acum înainte) să asimileze chiar și acest *cuantum* „evreiesc“ — în vreme ce italienii, francezii, englezii au reușit s-o facă, datorită unei capacități digestive mai viguroase — ; aceasta este afirmarea și expresia categorică a unui instinct general de care trebuie să se țină seama. „Nu mai lăsați alți evrei să intre în țară ! Închideți porțile în est, chiar și în Austria !“, iată ce prescrie instinctul unui popor al cărui soi, încă debil și nedeterminat, ar putea fi radiat și nimicit cu ușurință sub influența unei rase mai viguroase. Or evreii sînt fără doar și poate rasa cea mai viguroasă, cea mai rezistentă și cea mai pură dintre toate rasele cîte trăiesc azi în Europa ; ei se pricep să se impună chiar și în cele mai dezavantajoase condiții (chiar mai bine decît în cele favorabile), aceasta mulțumită unor

virtuți a căror stigmatizare în chip de vicii se încearcă în zilele noastre, — mulțumită mai ales unei credințe de neclintit care n-are de ce se rușina pusă față-n față cu „ideile moderne“ ; *dacă* se transformă, ei o fac mereu la fel precum își face Imperiul rus cuceririle sale, — ca un imperiu care are timp suficient, și nu-i de azi, de ieri — : și anume, potrivit principiului „cu cît mai încet, cu atît mai bine !“ Orice gînditor care simte o responsabilitate pentru viitorul Europei va trebui să țină seama în toate proiectele privitoare la acest viitor atît de evrei cît și de ruși, doi dintre factorii cei mai siguri și probabili din marele joc și conflict al puterilor. Lucrul numit azi în Europa o „națiune“ și care-i mai degrabă o *res facta* decît o *res nata* (iar uneori se aseamănă ca două picături de apă cu o *res ficta et picta* —), este doar o realitate aflată în devenire, tînără și deosebit de labilă, care încă nu este o rasă, și cu atît mai puțin un *aere perennius* ca în cazul rasei evreiești : aceste „națiuni“ ar trebui deci să se ferească cu grijă de orice concurență și ostilitate nechibzuită ! Este limpede că dacă ar vrea — sau dacă ar fi constrînși, cum par antisemiții că vor s-o facă —, evreii *ar putea* de pe acum să cucerească preponderența și literalmente dominația asupra întregii Europe ; este la fel de limpede că ei *nu* se străduiesc și *nu* fac planuri în acest sens. Deocamdată ei doresc și năzuiesc mai degrabă, chiar cu o anumită insistență, să fie absorbiți de Europa, să se dizolve în ea, ei sînt însetați să găsească în sfîrșit un loc stabil în care să fie recunoscuți și respectați, fixînd astfel un țel vieții lor nomade de „ovrei rătăcitori“ — ; acestei aspirații și tendințe (care exprimă poate o anumită atenuare a instinctelor evreiești) ar trebui să i se acorde atenție și să i se *vină* în întîmpinare : pentru aceasta ar fi poate utilă și legitimă expulzarea din țară a scandalagiilor antisemiți. Mă gîndesc la o favorizare a acestor tendințe cu toată prudența posibilă, la o selecționare, oarecum în genul celei întreprinse de nobilimea engleză. Este evident că indivizii cei mai puternici și cei mai marcanți ai Germaniei moderne sînt aceia care ar putea intra în relații cu ei fără inconveniente, de pildă

nobilii ofiţeri ai Mărcii : ar fi din mai multe puncte de vedere interesant de văzut dacă prin încrucişare nu s-ar putea cumva obţine îmbinarea artei ereditare a poruncii şi supunerii — ambele talente fiind astăzi clasice în ţinutul amintit — cu geniul banului şi al răbdării (şi, înainte de toate, cu un dram de spiritualitate, a cărei lipsă se resimte amarnic în acea regiune —). Însă acum se cuvine să-mi contenesc vesela pălăvrăgeală teutomană şi, o dată cu ea, această cuvîntare solemnă : căci tocmai am atins *cea mai gravă problemă* a mea, „problema europeană", în felul în care o înţeleg eu, şi anume selecţionarea unei caste noi care va trebui să cîrmuiască destinele Europei. —

252

Englezii aceştia — ce rasă lipsită de calităţi filozofice ! Bacon reprezintă un *atentat* la adresa spiritului filozofic în general, iar Hobbes, Hume şi Locke, o înjosire şi depreciere valorică a noţiunii de „filozof" pentru mai mult de un secol. Hume a fost cel *împotriva* căruia s-a ridicat Kant, crescînd el însuşi prin aceasta ; despre Locke şi-a *îngăduit* Schelling să spună : *„je méprise Locke" ;* împotriva neroadei concepţii a mecaniciştilor englezi au luptat cot la cot Hegel şi Schopenhauer (laolaltă cu Goethe), cei doi inamici, fraţi de geniu ai filozofiei care, tinzînd spre poli opuşi ai spiritului german, au mers în direcţii diferite, neîndreptăţindu-se unul pe celălalt aşa cum numai fraţii ştiu să se neîndreptăţească. — Ce anume îi lipseşte şi i-a lipsit dintotdeauna Angliei îl ştia prea bine acel comediant de duzină, acel retor, nesăratul şi zăpăcitul Carlyle care încerca să ascundă sub schimonoselile-i pasionate ceea ce cunoştea despre sine însuşi : ştia care sînt calităţile care îi *lipsesc* — adevărata *putere* a spiritualităţii, adevărata *profunzime* a privirii intelectuale, pe scurt, filozofia. — E caracteristic pentru această rasă nefilozofică faptul că rămîne ataşată cu rigurozitate de creştinism : ea *are nevoie* de disciplina acestuia pentru a se „moraliza" şi umaniza. En-

glezul, mai morocănos, mai senzual, mai energic și mai brutal decît germanul, — fiind totodată și cel mai vulgar dintre cei doi — este tocmai din această cauză mai pios : lui, creștinismul îi este cu atît *mai necesar*. Adulmecînd acest creștinism englez, nările mai sensibile pot distinge și o mireasmă autentic britanică de spleen și alcoolism, împotriva căreia creștinismul servește drept antidot, — pe bună dreptate, ca otravă mai subtilă împotriva celei mai grosolane : de fapt, în cazul popoarelor necizelate o intoxicație mai subtilă constituie deja un progres, un pas înainte în direcția spiritualizării. Prin mimica creștină, prin rugăciuni și psalmodieri, țărănoasa bădărănie și gravitatea engleză dobîndesc totodată un deghizament care le face mai suportabile, mai bine zis, le ornamentează și le răstălmăcește ; iar pentru această turmă de beți vi desfrînați care odinioară s-au învățat să grohăie moralicește sub chinga metodismului și o fac acum în rîndurile „Armatei Salvării", convulsiile de pocăință reprezintă într-adevăr cea mai înaltă treaptă a „umanității" la care se pot înălța : atîta lucru se cuvine să recunoaștem. Însă ceea ce ne displace chiar și la cei mai civilizați englezi este lipsa lor de muzică, la figurat vorbind (dar și la propriu —) : în mișcările sufletului și corpului lor nu găsești nici un dram de ritm și de dans și nici măcar nevoia de ritm, de dans, de „muzică". Ascultați-i vorbind ; priviți-le pe cele mai frumoase englezoaice *mergînd* — nici o țară din lume nu are porumbei și lebede mai frumoase, — în fine : ascultați-i cîntînd ! Dar asta ar fi prea mult — —

253

Există adevăruri pentru a căror descoperire cele mai apte sînt capetele mediocre, căci ele sînt cel mai bine croite pe măsura acestora, există adevăruri care farmecă și seduc doar spiritele mediocre : — ne-am pornit să formulăm această idee supărătoare tocmai acum, cînd spiritul anumitor englezi remarcabili, dar mediocri — îi numesc pe Darwin, John Stuart Mill și

Herbert Spencer — încearcă să se impună în zonele medii ale gustului european. De fapt, cine ar putea contesta utilitatea unei dominații temporare a unor *astfel* de spirite ? Ar fi o greșeală să ne închipuim că spiritele superioare aflate în înalturi ar fi cele mai potrivite pentru a constata, aduna și formula în concluzii o multitudine de fapte mărunte și comune : — dimpotrivă, fiind niște excepții, ele se află de la bun început într-o poziție defavorizată în raport cu „regula". În fine, ele trebuie să realizeze ceva mai mult decît o simplă cunoaștere — ele trebuie să *fie* ceva nou, să *însemne* ceva nou, să *reprezinte* valori noi ! Prăpastia dintre știință și putință este poate mai mare și totodată mai neliniștitoare decît se crede în general : cel înzestrat cu puteri uriașe, creatorul, trebuie să fie pesemne un neștiutor, — în vreme ce o anumită mărginire, o anumită ariditate și harnică scrupulozitate, pe scurt un anumit englezism te pot predispune destul de bine la descoperiri științifice de genul celor făcute de Darwin. — Să nu se uite în sfîrșit că, prin profunda lor mediocritate, englezii au cauzat deja într-un rînd o scădere generală a nivelului spiritual european : faptul că așa-numitele idei „moderne" sau „ideile secolului al XVIII-lea" sau „ideile franceze" — așadar ideile împotriva cărora s-a ridicat cu profund dezgust spiritul *german* — au fost de origine engleză este un lucru incontestabil. Francezii au fost doar imitatorii și comedianții acestor idei, cei mai buni soldați ai acestora și totodată, din păcate, cele dintîi și cele mai grave *victime* ale lor : căci sub influența blestematei anglomanii a „ideilor moderne" *l'âme française* a devenit într-atît de diluat și de sleit încît în zilele noastre aproape că nu-ți mai vine să-ți amintești de înfățișarea sa din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, de puterea sa profundă și pasionată, de noblețea sa inventivă. Însă trebuie să ținem cu dinții de echitatea istorică a acestei teze, trebuie s-o apărăm împotriva clipei și aparenței : întreaga *noblesse* europeană — cea a sentimentului, a gustului, a moravurilor, pe scurt noblețea luată în toate sensurile

elevate ale cuvintului — este opera și plăsmuirea *Franței*, iar vulgaritatea europeană, plebeismul ideilor moderne — aceea a *Angliei*.

254

Chiar și astăzi Franța continuă să fie sediul celei mai spirituale și celei mai rafinate culturi din Europa, o înaltă școală a gustului : dar trebuie să știi s-o găsești, această „Franță a bunului gust". Reprezentanții ei se ascund cu dibăcie : — pesemne că ei se încarnează și trăiesc într-un număr redus de indivizi care se pare că nici măcar nu se țin prea bine pe picioare, unii dintre ei fiind fataliști, pesimiști, bolnavi, iar alții niște răsfățați și afectați al căror *orgoliu* constă în a sta ascunși. O trăsătură le e comună tuturora : ei își astupă urechile la auzul neroziei turbate și a pălăvrăgelii zgomotoase a democraților *bourgeois*. Ceea ce se vîntură în prim-plan este de fapt o Franță prostită și abrutizată, — deunăzi, cu ocazia funeraliilor lui Victor Hugo ea s-a dedat la o adevărată orgie de prost gust și de autoadulare. Ei mai au încă ceva în comun : dorința lăudabilă de a se opune germanizării spiritului francez — împreună cu și mai lăudabila incapacitate de a reuși s-o facă ! Se poate spune deja că în momentul de față Schopenhauer este mai aclimatizat și mai naturalizat în această Franță a spiritului, care e și o Franță a pesimismului, decît a fost vreodată în Germania ; nemaivorbind de Heinrich Heine, de care liricii parizieni mai subtili și mai exigenți s-au pătruns deja de mult din cap pînă-n picioare, sau de Hegel, care în persoana lui Taine — adică în persoana *primului* istoric în viață — exercită astăzi în Franța o influență aproape tiranică. În ceea ce îl privește pe Richard Wagner : cu cît muzica franceză se va deprinde mai bine să se modeleze pe potriva cerințelor reale ale acelui *âme moderne*, cu atît se va „wagneriza" mai mult, aceasta putem s-o prezicem, — căci ea o și face deja ! Cu toate acestea există trei lucruri cu care francezii se mai pot încă

mîndri în chip de moştenire şi particularitate care le aparţine, indiciu intact al unei vechi superiorităţi culturale asupra Europei, în pofida germanizării şi plebeizării voluntare sau involuntare a gustului lor : în primul rînd, aptitudinea de a se deda pasiunilor de ordin artistic, de a se dărui pe altarul „formei", pasiune pentru care a fost născocită, printre alte mii, expresia *l'art pour l'art* : — de trei secole încoace Franţa n-a dus niciodată lipsă de astfel de născociri care, datorită respectului ce i s-a acordat „minorităţii", au înlesnit apariţia în literatură a unui gen de muzică de cameră pe care zadarnic l-am căuta în restul Europei. Al doilea lucru pe care îşi pot întemeia francezii superioritatea asupra Europei este vechea şi multipla lor cultură *moralistică*, graţie căreia chiar şi mărunţii *romanciers* ai ziarelor şi ocazionalii *boulevardiers de Paris* dau dovadă de o anumită sensibilitate şi curiozitate psihologică de care Germania de pildă nici măcar nu are habar (darmite s-o posede !). Germanilor le lipsesc pentru aceasta cîteva secole de travaliu moralistic de care, după cum am spus, Franţa nu s-a cruţat defel ; cel care din această cauză îi numeşte pe germani „naivi", le elogiază un defect. (În chip de contrast cu inexperienţa şi inocenţa germanilor *in voluptate psychologica*, calităţi destul de strîns înrudite cu anostitatea vieţii de societate germane, — şi, totodată, în chip de cea mai fericită expresie a unei curiozităţi şi ingeniozităţi autentic franceze în acest domeniu al fiorurilor delicate, poate fi citat Henri Beyle, acest om uimitor, anticipator şi premergător care, într-un tempo napoleonian, a cutreierat în lung şi lat ţara sa Europa şi numeroasele secole ale sufletului european, ca un adevărat explorator şi descoperitor al acestui suflet : — au fost necesare două generaţii pentru *a-l ajunge* oarecum *din urmă*, pentru a dezlega o mică parte a enigmelor care l-au torturat şi extaziat pe acest straniu şi enigmatic epicurian, cel din urmă dintre marii psihologi ai Franţei —). Mai există şi un al treilea motiv care justifică pretenţia la superioritate : în caracterul francezilor se realizează o sinteză destul de reuşită între Nord şi

Sud, ceea ce le dă posibilitatea să înțeleagă multe lucruri și îi îndeamnă la înfăptuirea multor altora, lucruri pe care un englez nu va fi în stare să le priceapă vreodată ; temperamentul lor, orientat periodic în direcția Sudului, în care se revarsă în răstimpuri clocotul sîngelui provensal și liguric, îi ocrotește de oribilul orizont searbăd-cenușiu al Nordului, de fantomaticele noțiuni lipsite de soare și de sînge, — boala noastră *germană,* maladia gustului, împotriva crizelor căreia am prescris pentru moment și cu cea mai mare fermitate o cură de sînge și de fier, vreau să spun : „marea politică" (conform unei terapeutici periculoase care m-a deprins cu așteptarea îndelungă, dar nu încă și cu speranța —). Chiar și acum în Franța mai pot găsi înțelegere și ecou acei oameni rari și arareori satisfăcuți al căror spirit e mult-prea cuprinzător pentru a se mulțumi cu un patriotism oarecare, oameni care știu să îndrăgească Sudul atunci cînd sînt în nord, știu să iubească Nordul aflîndu-se în sud, — mediteranienii înnăscuți, „buni europeni". — Lor le-a închinat muzica *Bizet,* acest ultim geniu care a întrezărit o frumusețe nouă, o seducție nouă, — cel care a descoperit un crîmpei de *Sud al muzicii.*

255

Cred că e nimerit ca muzicii germane să i se opună o doză bună de prudență. Un om care iubește Sudul precum îl iubesc eu, ca pe o mare școală a vindecării, atît a spiritului cît și a simțurilor, ca pe o imensă abundență și transfigurație solară ce se așterne asupra unei existențe suverane și încrezătoare în sine : ei bine, un astfel de om se va feri oarecum de muzica germană, căci ea, pervertindu-i din nou gustul, amenință să-i distrugă o dată cu acesta și sănătatea abia dobîndită. Un astfel de meridional de *credință* și nu de obîrșie, visînd la viitorul muzicii, va trebui să viseze implicit și la eliberarea ei de sub influența Nordului, el va auzi răsunînd în ființa sa preludiul unei muzici mai profunde, mai puternice,

poate mai crude şi mai misterioase, a unei muzici supragermane care să nu se stingă, să nu se ofilească, să nu pălească, ca întreaga muzică germană, în faţa mării albastre şi voluptuoase şi a seninătăţii cerului mediteranean, o muzică supraeuropeană care îşi va păstra frumuseţile chiar şi în faţa asfinţitului ruginiu al deşertului, o muzică al cărei suflet e înrudit cu palmierul şi care se va simţi ca acasă printre marile, frumoasele şi solitarele animale de pradă, şi va cutreiera pustiul alături de ele — — Îmi pot imagina o muzică al cărei farmec rar ar fi acela de a nu mai şti nimic despre Bine şi Rău, poate cel mult un soi de dor de casă, vagi umbre aurii şi slăbiciuni gingaşe adiind deasupră-i : o artă care, scrutînd zările îndepărtate, ar vedea venind spre ea culorile unei lumi *morale* aproape ininteligibile aflate pe pragul declinului, o muzică îndeajuns de ospitalieră şi de profundă pentru primirea acestor fugari întîrziaţi.

256

Din cauza înstrăinării bolnăvicioase dintre popoarele Europei pe care a provocat-o şi o provoacă şi în zilele noastre delirul naţional, din cauza politicienilor miopi, dar îndemînatici care au parvenit cu ajutorul ei pe culmi fără să bănuiască cît de lipsită de durabilitate este politica de diviziune pe care o practică, — din cauza acestor lucruri şi a altor cîteva care azi mai sînt încă absolut inexprimabile, se întîmplă că semnele prevestitoare cele mai univoce cu putinţă sînt trecute cu vederea sau sînt răstălmăcite într-un mod samavolnic şi eronat, semne care prevestesc *dorinţa de unificare a Europei.* Adevărata direcţie generală spre care tindea tainicul travaliu sufletesc al tuturor oamenilor profunzi şi cuprinzători din secolul acesta a fost aceea de a deschide drumul ce duce spre această nouă *sinteză* şi de a-l anticipa, cu titlu de experienţă, pe europeanul viitorului : dacă acei oameni s-au raliat vreodată unei „patrii", aceasta s-a întîmplat doar într-un mod superficial, sau în mo-

mentele lor de slăbiciune, sau poate la bătrînețe, — deveneau „patrioți" doar pentru a se deconecta de ei înșiși. Mă refer la oameni ca Napoleon, Goethe, Beethoven, Stendhal, Heinrich Heine, Schopenhauer; sper că nu-mi va fi luat în nume de rău dacă îl voi trece în rîndul lor și pe Richard Wagner, în privința căruia nu trebuie să ne lăsăm înșelați de confuzia pe care a făcut-o cu propria-i persoană, — geniilor de felul său arareori le e dat dreptul să se înțeleagă pe sine. Cu atît mai puțin trebuie să ne lăsăm induși în eroare de zarva necuviincioasă prin care se încearcă stăvilirea influenței lui Richard Wagner în Franța: — orice s-ar întîmpla, e un fapt de netăgăduit că între *romantismul tîrziu francez* al anilor '40 și Richard Wagner există o înrudire dintre cele mai strînse și mai intime. Ei sînt înrudiți fundamental prin întreaga elevație și profunzime a aspirațiilor lor: Europa, unica Europă e cea al cărei suflet se avîntă și năzuiește spre înalturi în arta lor complexă și tumultuoasă — încotro? spre o nouă lumină? Spre un soare nou? Dar cine poate formula cu exactitate ideea pe care acești maeștri ai noilor mijloace de expresie n-au știut s-o rostească lămurit? Cert este că ei, acești ultimi mari exploratori, au fost zguduiți de aceleași vijelii și imbolduri revoluționare, că și-au îndreptat *căutările* în aceleași direcții! Cu toții, posedați ai literaturii pînă-n măduva oaselor — cei dintîi artiști cu o cultură literară universală —, adeseori ei înșiși scriitori, inovatori, mediatori și mozaicari ai artelor și simțurilor (Wagner trebuie considerat un muzician printre pictori, un poet printre muzicieni, în general un artist printre actori); cu toții, fanatici ai *expresiei* „cu orice preț" — l-aș aminti în special pe Delacroix, artistul cel mai îndeaproape înrudit cu Wagner —, cu toții, mari descoperitori în domeniul sublimului, dar și în cel al urîtului și al oribilului, și mai mari inventatori în materie de efecte, de mizanscenă, în arta expunerii, cu toții artiști al căror talent le întrece cu mult geniul —, virtuoși din cap pînă-n picioare, posedînd o dibăcie înspăimîntătoare de a folosi toate mijloacele menite să seducă, să ademenească,

să constrîngă, să zguduie, inamici înnăscuți ai logicii și ai liniei drepte, ahtiați de tot ceea ce e străin, exotic, monstruos, întortocheat, contradictoriu ; ca oameni, tantali ai voinței, plebei parveniți care atît în viață cît și în creație se simt incapabili de un tempo aristocratic, de un *lento* — gîndiți-vă, de pildă, la Balzac, — lucrători înverșunați ajungînd prin muncă aproape pînă la autodistrugere ; antinomiști și rebeli în materie de moravuri, ambițioși și nesățioși lipsiți de echilibru și de bucurii ; cu toții sfîrșind prin a se zdrobi și prăbuși la picioarele crucii (și pe bună dreptate : căci care dintre ei ar fi putut fi îndeajuns de profund și de original pentru a zămisli o filozofie de *Antichrist* ?) —, în general, un soi de oameni superiori, îndrăzneți și temerari, splendizi și violenți, oameni ai marilor înălțimi și ai înălțărilor năvalnice, care au propovăduit pentru întîia oară secolului lor — secolul *mulțimii* ! — noțiunea de „om superior"... Să binevoiască prietenii germani ai lui Richard Wagner să-și pună întrebarea dacă există oare în arta wagneriană vreun grăunte cît de mic de germanism, sau dacă nu cumva distincția ei constă tocmai în faptul că ea își are obîrșia în izvoare și impulsuri *supragermane :* nu trebuie să uităm nici cît de indispensabil i-a fost Parisul lui Wagner pentru a-și desăvîrși caracterul, tocmai Parisul la care, prin instinctele sale profunde, tînjea în perioada sa cea mai decisivă ; să nu uităm de asemenea că întreaga sa atitudine, apostolatul pentru propriile-i idei n-ar fi putut atinge perfecțiunea dacă el n-ar fi avut în fața ochilor exemplul socialiștilor francezi. Se prea poate ca pe baza unei comparații mai subtile să se descopere, în favoarea temperamentului german al lui Richard Wagner, că în tot ceea ce a înfăptuit, el s-a dovedit mai puternic, mai cutezător, mai dur și mai mare decît ar fi putut fi un francez din secolul al XIX-lea, — aceasta din cauză că noi germanii sîntem mai apropiați de barbarie decît francezii — ; poate că cea mai uimitoare creație a lui Richard Wagner va rămîne de-a pururi inaccesibilă, străină, inimitabilă pentru întreaga rasă latină pe cale de decădere : e vorba de personajul lui

Siegfried, al acelui om *deosebit de liber*, probabil mult prea liber, prea dur, prea jovial, prea sănătos, prea *anticatolic* ca să fie pe gustul bătrînelor și slăbitelor popoare civilizate. Se prea poate ca acest Siegfried antiromanic să constituie de-a dreptul un sacrilegiu față de romantism : ei bine, Wagner și-a răscumpărat din plin acest păcat în zilele sumbre ale bătrîneții cînd — anticipînd un gust care a devenit între timp o politică — cu vehemența ce îi era proprie s-a pornit să predice, dacă nu chiar să urmeze *drumul spre Roma* — Pentru ca aceste ultime cuvinte să nu-mi fie înțelese greșit, aș vrea să iau într-ajutor cîteva versuri viguroase care vor lămuri chiar și urechilor mai puțin subtile ceea ce vreau să spun, — ceea ce vreau să-i reproșez lui „Wagner cel din ultimii ani" și muzicii Parsifalului său :

— Mai e ceva german aici ?
Germană-i inima ce plînge-n sumbru scrîșnet ?
German să fie trupul ce singur se sfîșie ?
Germane, aceste blagosloviri popești,
Această tămîiere de simțuri atîtate ?
Aceste lînceziri, căderi și amețeli
Și-a clopotelor dulci bălăngăneli ?
Aceste ochiade monahale, cest dangăt chemînd la rugăciune,
Extazurile măsluite cu ochii-n ceruri, peste ceruri ?...

Mai e ceva german aici ?
Chibzuiți dar fără grabă ! Stați în prag, luați aminte...
E-al Romei glas ce auziți — *credința ei, fără cuvinte !*

Partea a noua
CE ESTE ARISTOCRAȚIA?

257

Toate înălțările tipului „Om" au fost și vor fi și de acum înainte opera unei societăți aristocratice, a unei societăți care crede într-o lungă scară a ierarhiei și a diferențelor valorice dintre un om și celălalt și care, într-un sens sau altul, are nevoie de sclavagism. Fără *patosul distanței* care ia naștere din deosebirile înrădăcinate dintre clasele sociale, din necontenita privire de sus în jos pe care casta stăpînitoare o îndreaptă asupra supușilor și uneltelor, din exercitarea neîncetată a supunerii și poruncirii, a menținerii la distanță și în subordine, fără patosul acesta n-ar putea lua naștere nici celălalt patos, mai tainic, dorința de a realiza noi și noi distanțări în interiorul sufletului însuși, de a produce stări din ce în ce mai elevate, mai rare, mai îndepărtate, mai ample, mai cuprinzătoare, adică tocmai înălțarea tipului „Om", permanenta „depășire de sine a omului", ca să dăm unei formule morale un sens supramoral. Desigur, nu trebuie să ne facem iluzii umanitariste cu privire la istoricul apariției unei societăți aristocratice (așadar a condițiilor necesare înălțării tipului „Om") : adevărul e crud. Să recunoaștem dar fără menajamente care au fost pînă acum *începuturile* oricărei civilizații superioare ! Oameni cu o fire care era încă naturală, barbari în toate sensurile înspăimîntătoare ale cuvîntului, oameni de pradă posesori încă ai unei vreri și ai unor dorinți de putere intacte s-au aruncat asupra unor rase mai slabe, mai șlefuite, mai pașnice, rase de negustori sau de crescători de animale de pildă, sau

asupra unor civilizații bătrîne și epuizate care își risipeau ultimele forțe vitale în sclipitoare jocuri de artificii ale spiritului și corupției. Dintotdeauna casta aristocratică a fost la începuturi o castă a barbarilor : superioritatea lor consta în primul rînd în forța psihică, și nu în cea fizică, — ei erau oameni mai *complești* (ceea ce însemna și „brute mai desăvîrșite" din toate punctele de vedere) decît ceilalți.

258

Corupția, ca expresie a faptului că înlăuntrul instinctelor domnește o stare de amenințătoare anarhie și că edificiul pasiunilor numit „viață" este zdruncinat : această corupție apare în ipostaze fundamental diferite, în funcție de ființele la care se manifestă. Astfel de pildă, în cazul unei aristocrații ca aceea a Franței la începutul Revoluției, care își azvîrle cu un dezgust sublim privilegiile, jertfindu-se pe sine de dragul unei extravaganțe a sentimentului său moral, este vorba de corupție : — căci ceea ce s-a întîmplat a fost în fond doar actul final al unei corupții seculare, în virtutea căreia aristocrația a renunțat una cîte una la prerogativele sale seniorale și a decăzut pînă la a fi doar o *funcție* (și în cele din urmă o podoabă și găteală) a monarhiei. Însă o aristocrație bună și sănătoasă dorește esențialmente să se considere *nu* o funcție — fie ea a monarhiei sau a comunității —, ci sensul și suprema lor justificare, acceptînd pentru aceasta cu conștiința curată sacrificarea a nenumărați oameni care *în interesul ei* vor trebui oprimați și reduși la o stare de mutilare, de sclavie, de simple unelte. Credința ei fundamentală trebuie să fie că societatea există *nu* de dragul societății, ci numai în chip de temelie și schelă care oferă posibilitatea unei elite să se înalțe spre misiunea sa superioară și, în general, spre o *existență* superioară : asemenea acelor plante agățătoare avide de soare ce cresc în Java — li se spune Sipo Matador —, care înlănțuie un stejar cu brațele lor, pînă cînd, în cele din urmă, rezemate

de el, dar înălțate mult deasupră-i, ajung să-și deschidă în plină lumină corolele, mîndrindu-se de a lor fericire. —

259

A te abține reciproc de la practicarea ofensei, a violenței, a jafului, a recunoaște voința semenului ca fiind egală cu a ta : acestea pot deveni într-un sens general reguli de bună-cuviință între indivizi, în caz că există condițiile necesare pentru aceasta (și anume, o reală asemănare a puterilor și criteriilor indivizilor, precum și apartenența lor comună la unul și același corp social). Însă din momentul în care s-ar încerca extinderea acestui principiu, mergîndu-se chiar pînă la considerarea ei ca *principiu fundamental al societății,* ea s-ar arăta pe dată în adevărata ei lumină : aceea de voință de *negare* a vieții, de principiu al descompunerii și decăderii. În acest domeniu trebuie să pătrundem temeinic pînă în străfunduri și să ne stăvilim toate slăbiciunile sentimentale : viața însăși este *în esență* sustragere, rănire, biruință asupra celui străin și asupra celui mai slab, oprimare, duritate, impunerea cu forța a formelor proprii, asimilare sau, cel puțin și în cel mai blînd caz, exploatare, — dar la ce bun să întrebuințăm mereu aceste cuvinte în care s-a întipărit din vremuri străvechi un sens defăimător ? Chiar și corpul în interiorul căruia, după cum s-a presupus mai sus, indivizii se tratează ca egali — aceasta se întîmplă în toate aristocrațiile sănătoase —, acest corp este obligat el însuși, în caz că e un corp viu și nu unul muribund, să întreprindă împotriva celorlalte corpuri fapte de la care indivizii care îl alcătuiesc se abțin reciproc : el va trebui să fie întruchiparea voinței de putere, el va dori să crească, să se extindă, să acapareze, să dobîndească preponderența, — și aceasta nu pe temeiul vreunei moralități sau imoralități oarecare, ci din cauză că el *trăiește,* și pentru că viața *este* tocmai voință de putere. Însă nu există chestiune în care conștiința comună a europenilor să nu fie mai re-

fractară sfaturilor decît în aceasta ; în prezent se visează pretutindeni, chiar și sub deghizamente științifice, la tot felul de organizări viitoare ale societății, care va trebui să-și piardă „caracterul exploatator" : — în urechile mele aceste cuvinte răsună de parcă prin ele s-ar făgădui inventarea unei vieți care să se abțină de la toate funcțiunile organice. „Exploatarea" aparține nu unei societăți corupte sau imperfecte și primitive : ea aparține *esenței* vieții, ca funcțiune organică fundamentală, ea este o consecință a voinței de putere propriu-zise, cea care e însăși voința de a trăi. — Presupunînd că în teorie acestea ar fi o inovație, — în realitate, ele constituie de fapt *factorul primordial* al întregii istorii : să fim măcar atît de cinstiți ca s-o recunoaștem ! —

260

În peregrinarea mea prin tot felul de morale, mai subtile și mai grosolane, care au stăpînit pînă acum sau mai stăpînesc încă pe pămînt, am găsit anumite trăsături care revin mereu împreună, conexate ; astfel că în cele din urmă mi s-au deslușit două tipuri de bază, iar în fața privirii mi-a apărut o deosebire fundamentală. Există *morale de stăpîni* și *morale de sclavi ;* — vreau să adaug îndată că și în toate civilizațiile superioare și neomogene se întîlnesc încercări de mediere între cele două morale, mai adeseori o amestecare haotică a acestora, neînțelegeri reciproce și uneori chiar conflicte puternice — aceasta în ființa unuia și aceluiași om, în cuprinsul unui singur suflet. Diferențierile dintre valorile morale au luat naștere fie în rîndul rasei dominante care se bucură din plin de conștiința deosebirii ei față de rasa dominată, — fie în rîndul celor dominați, al sclavilor, al celor subordonați din toate categoriile. În primul caz, în care stăpînitorii sînt cei care determină noțiunea „binelui", stările sufletești elevate și trufașe sînt resimțite ca distinctive, ele determinînd ierarhia. Aristocratul îndepărtează din fața lui ființele în care se manifestă

contrariul unor astfel de stări elevate și trufașe : el le disprețuiește. Să remarcăm pe dată că în cazul acestei prime varietăți de morală antagonismul „bun" și *„stricat"* echivalează cu „nobil" și „detestabil" : — antagonismul „bun" și *„rău"* are o altă origine. E disprețuit lașul, fricosul, meschinul, cel care se preocupă doar de stricta utilitate ; de asemenea, suspiciosul cu privirea-i strîmbă, cel care se umilește, omul de soi cîinesc care se lasă maltratat, lingăul milog, și mai ales mincinosul : — e o credință înrădăcinată a tuturor aristocraților că norodul e mincinos. „Noi, veridicii" — astfel își ziceau nobilii în Grecia antică. E evident faptul că pretutindeni calificativele morale au fost aplicate mai întîi asupra *oamenilor* și doar mai tîrziu, prin extindere, asupra *acțiunilor :* de aceea, istoricii moralei care iau drept punct de plecare întrebări de genul „din ce cauză acțiunea caritabilă a trecut drept lăudabilă ?" comit o gravă eroare. Aristocratul simte că *el* este cel care determină valorile, că pentru aceasta nu are nevoie să obțină încuviințarea cuiva, apreciind că „ceea ce îmi dăunează mie, este dăunător în sine", el fiind acela care conferă cel dintîi prestigiu lucrurilor, care *creează valori.* El prețuiește tot ceea ce îi este propriu : o astfel de morală constă în glorificarea sinelui. În prim-plan se află sentimentul belșugului, al puterii care dă să se reverse, fericirea unei înalte tensiuni, conștiența unei avuții dornice de a se dărui și cheltui : — și aristocratul vine într-ajutor nefericiților, dar aproape niciodată nu o face din milă, ci mai degrabă mînat de imboldul abundenței de putere. Aristocratul respectă în propria-i ființă pe omul puternic, stăpîn asupra lui însuși, pe cel care se pricepe să vorbească și să tacă, pe cel care uzează bucuros de severitate și duritate față de sine însuși și care se înclină cu venerație în fața tuturor celor severe și dure. „De piatră-i inima ce Wotan în pieptu-mi așează", se spune într-o veche *Saga* scandinavă : și pe bună dreptate, căci e o vorbă izvodită de sufletul unui viking mîndru. Un astfel de om se mîndrește tocmai cu faptul de a *nu* fi născut pentru compasiune : și de aceea eroul acestui *Saga* adaugă avertizînd : „cel că-

ruia inima nu-i e de tînăr dură, nu o va avea niciodată dură". Aristocraţii şi cutezătorii care gîndesc astfel se situează la antipodul moralei care vede tocmai în compătimire sau în acţiunea în folosul semenului sau în *désintéressement* simbolul moralităţii ; încrederea în sine, mîndria de sine, ostilitatea absolută şi ironia faţă de „altruism", acestea fac parte şi ele în mod categoric din morala aristocrată, laolaltă cu o uşoară desconsiderare şi prudenţă faţă de compasiune şi de „inimile calde". — Puternicii sînt acei care *se pricep* cu adevărat să venereze, aceasta-i arta lor, domeniul în care îşi exercită inventivitatea. Respectul profund acordat bătrîneţii şi tradiţiei — dreptul se bazează în întregime pe acest respect dublu —, credinţa şi prejudecata care acordă prioritate strămoşilor, în defavoarea generaţiei viitoare, iată trăsături tipice ale moralei celor puternici ; şi invers, faptul că oamenii „ideilor moderne" cred aproape instinctiv în „progres" şi în „viitor", neglijînd din ce în ce mai mult respectul faţă de bătrîneţe, e suficient pentru a ne dezvălui originea lipsită de noblete a acestor „idei". Însă, pentru gustul prezentului, lucrul cel mai străin şi mai dezagreabil din morala stăpînitorilor rămîne severitatea preceptului potrivit căruia aceştia din urmă au obligaţii doar faţă de cei de o seamă cu ei ; faţă de fiinţele de rang inferior şi faţă de străini ei pot acţiona după cum cred de cuviinţă sau „după voia inimii", în orice caz „dincolo de Bine şi de Rău" — : iată un domeniu în care se poate manifesta compătimirea şi alte sentimente asemănătoare. Aptitudinea şi obligaţia unei recunoştinţe îndelungi şi a unei răzbunări îndelungi — ambele numai faţă de cei de o seamă —, subtilitatea represaliilor, rafinamentul noţiunii de prietenie, o anumită nevoie de a avea duşmani (aceasta servind oarecum drept canalizare a sentimentelor de invidie, agresivitate, aroganţă, — şi înlesnind de fapt posibilitatea unei adevărate *prietenii*) : toate acestea sînt caracteristici tipice ale moralei aristocratice care, după cum am arătat, nu este identică cu morala propovăduită de „ideile moderne" şi pe care, din această cauză, nouă, celor din ziua de azi, ne vine greu s-o

resimțim și chiar s-o dezgropăm, s-o descoperim. — Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celui de al doilea tip de morală, *morala sclavilor*. Să presupunem că asupriții, oprimații, suferinzii, robii, și chiar cei nedecișii și istoviți de ei înșiși se îndeletnicesc cu morala : care va fi oare numitorul comun al evaluărilor lor morale ? Probabil că ele vor exprima o suspiciune pesimistă față de condiția umană în totalitatea ei, poate o condamnare a omului laolaltă cu condiția sa. Sclavul privește cu invidie virtuțile celor puternici : el este sceptic și suspicios, posedînd chiar un rafinament al bănuielii față de tot acel „bun" prețuit de cei puternici —, el încearcă să se convingă că nici măcar fericirea acestora nu este autentică. Dimpotrivă, calitățile menite să ușureze existența suferinzilor sînt evidențiate și scăldate în lumină : sclavul prețuiește compătimirea, mîna serviabilă și săritoare, inima caldă, răbdarea, hărnicia, modestia, amabilitatea —, căci acestea sînt calitățile cele mai utile, aproape singurele mijloace de a îndura povara existenței. Morala sclavilor este esențialmente o morală a utilității. Acesta-i locul de obîrșie al vestitului antagonism dintre „Bun" și „*Rău*" : — rău este considerat cel puternic și primejdios, cel care inspiră teama, cel care posedă subtilitate și vigoare, nelăsînd teren disprețului. Așadar, potrivit moralei sclavilor, „Răul" este cel care inspiră teamă ; în morala stăpînilor, dimpotrivă, cel care inspiră teamă și vrea să inspire teamă este de-a dreptul „Bunul", în vreme ce omul „stricat" este considerat demn de dispreț. Antagonismul atinge apogeul în momentul în care, conform logicii moralei sclavilor, se ajunge în cele din urmă pînă acolo încît chiar și noțiunii de om „bun" i se atașează un dram de desconsiderare — oricît de ușoară și binevoitoare ar fi aceasta —, căci cel bun, potrivit felului de a gîndi al sclavilor, este în orice caz un om *inofensiv* : el este blajin, ușor de păcălit, poate cam prostuț, într-un cuvînt *un bonhomme*. Pretutindeni unde morala sclavilor prevalează, limbajul prezintă tendința de a apropia sensurile cuvintelor „bun" și „prost". — În fine, o ultimă deosebire fundamentală : pe cît de inevitabil năzuința

de *libertate,* instinctul fericirii și varietatea rafinată a sentimentelor de libertate aparțin moralei și moralității sclavilor, la fel de simptomatic și regulat apar arta și exaltările în manifestarea respectului și a devotamentului în cadrul unui mod de a gîndi și de a prețui aristocratic. — De acum va fi lesne de înțeles de ce iubirea *în chip de pasiune* — specialitatea noastră europeană — este evident de origine aristocratică : după cum se știe, ea este invenția cavalerilor-poeți provensali, oameni minunați și ingenioși ai lui *gai saber,* cărora Europa le datorează atît de mult, poate chiar și propria-i existență. —

261

Printre lucrurile care pentru un aristocrat sînt poate cel mai greu de înțeles se numără și vanitatea : el va fi tentat să-i nege existența, chiar și atunci cînd alții sînt convinși că o ține strîns cu ambele mîini. Pentru el problema care se pune este aceea de a-și reprezenta ființe care încearcă să provoace în semeni o părere bună în privința lor, părere pe care nu o au despre sine — și deci nici nu o „merită" —, urmînd ca apoi să *creadă* ei înșiși în această părere bună. Aceasta îi va apărea aristocratului ca fiind o atitudine atît de lipsită de gust și de respect de sine, și de o absurditate atît de barocă, încît va avea tendința să considere vanitatea o excepție și s-o pună la îndoială în majoritatea cazurilor. El va spune bunăoară : „eu pot să mă înșel în privința propriei mele valori și să pretind totuși ca ea să-mi fie recunoscută de ceilalți așa cum o apreciez eu, — însă aceasta nu e vanitate (ci înfumurare sau, cum este numită adeseori, „umilință", „modestie"). Sau va spune : „mă pot bucura dintr-o mulțime de cauze de părerea bună pe care o au ceilalți despre mine, poate pentru că îi respect și îi iubesc, și bucuriile lor sînt și bucuriile mele, poate și pentru că buna lor părere îmi confirmă și îmi întărește propria părere bună despre mine însumi, poate pentru că părerea bună a altora, chiar dacă eu

nu o împărtășesc, îmi aduce totuși avantaje sau promite să mi le aducă, — dar toate acestea nu sînt vanitate." — Aristocratul izbutește doar prin constrîngere, respectiv cu ajutorul istoriei, să-și reprezinte faptul că din timpuri imemoriale, în toate păturile sociale cît de cît dependente, omul obișnuit n-a *avut* mai multă valoare decît aceea care i se *atribuia:* — nefiind obișnuit să-și acorde el însuși vreo valoare, nu și-a atribuit nici el vreo altă valoare în afară de aceea pe care i-o atribuiau stăpînii (a crea valori este un *drept eminamente seniorial).* Faptul că și în zilele noastre omul de rînd continuă *să aștepte* mai întîi părerea pe care ceilalți o au despre el și se supune apoi instinctiv acestei păreri, trebuie probabil considerat ca fiind rezultatul unui atavism monstruos : această părere nu trebuie să fie neapărat o părere „bună", ea poate fi chiar și una rea, nedreaptă (gîndiți-vă, de pildă, la majoritatea aprecierilor și subaprecierilor pe care femeile credincioase se învață să le gîndească prin duhovnicii lor despre ele însele, la fel precum o face creștinul în general prin biserica sa). Fapt este că în prezent, ca urmare a lentei înălțări a ordinii democratice (și a cauzei acesteia, amestecarea sîngelui stăpînilor cu cel al sclavilor), tendința inițial aristocratică și rară de a-ți atribui o anumită valoare și de „a gîndi de bine" despre tine este din ce în ce mai mult încurajată și răspîndită : însă acestei tendințe i s-a împotrivit din toate timpurile o înclinație mai veche, mai răspîndită și mai profund înrădăcinată, — iar în fenomenul „vanitate" această înclinație mai veche se înstăpînește asupra celei mai recente. Vanitosul se bucură de *orice* părere bună exprimată la adresa lui (făcînd cu totul abstracție de criteriile utilității acesteia, precum și de adevăr și falsitate) și suferă din pricina tuturor părerilor defavorabile : căci el se supune amîndurora, el *simte* că le este supus în virtutea acelui străvechi instinct de subordonare care se manifestă în ființa sa. — „Sclavul" din sîngele vanitosului, un rest din șiretenia sclavului — și cît de mult „sclav" a mai rămas în femeie, de pildă —, este cel care caută să ne *ispitească* să ne facem o părere

bună despre el : și tot sclavul este acela care se și prosternează în fața acestor păreri, de parcă nu el ar fi fost cel care le-a suscitat. — S-o spunem încă o dată : vanitatea este un atavism.

262

O *specie* ia ființă, un tip se consolidează și devine puternic în cursul îndelungatei lupte împotriva condițiilor *defavorabile* și constante în esență. Dimpotrivă, experiența crescătorilor ne arată că speciile cărora li se acordă o alimentație supraabundentă și un plus de protecție și îngrijire în general vor manifesta în curînd o puternică înclinație pentru variația tipului, dînd naștere la un mare procent de ciudățenii și monstruozități (și la vicii monstruoase, de asemenea). Să examinăm puțin o comunitate aristocratică, de pildă un Polis al Greciei antice sau Veneția — ca pe o organizație, voluntară sau involuntară, care are ca scop *selecția :* se află aici oameni, unul lîngă celălalt, depinzînd de ei înșiși, care caută să-și impună propria specie, pentru că ei *trebuie* să se impună cu orice preț, dacă nu doresc să se expună îngrozitoarei primejdii de a fi exterminați. Lipsește aici îngrijirea, belșugul, ocrotirea care favorizau variația ; trebuie să supraviețuiască specia în sine care, în lupta permanentă cu vecinii și cu asupriții răzvrătiți sau pe cale de răzvrătire, se poate impune și perpetua mulțumită duritații, uniformității, simplității formei sale. Experiența cea mai variată o învață care sînt principalele calități cărora le datorează supraviețuirea și triumful pînă acum, în pofida tuturor zeilor și oamenilor : va numi aceste calități virtuți, mărginindu-se să le cultive exclusiv pe ele. Și o va face cu duritate, o duritate intenționată ; orice morală aristocratică este intolerantă în privința educației tineretului, a condiției femeii, a moravurilor conjugale, a relațiilor dintre bătrîni și tineri, a legilor penale (acestea din urmă vizîndu-i doar pe cei care se îndepărtează de specie) : ea va clasifica pînă și intoleranța în rîndul virtuților, numind-o

„justiție". Un tip cu trăsături mai puțin numeroase, dar puternic accentuate, un soi de oameni severi, războinici, taciturni și precauți, închiși și rezervați (și în același timp deosebit de sensibili la farmecele și acele *nuances* ale vieții de societate) vor ajunge astfel să se consolideze, indiferent de succesiunea generațiilor ; lupta permanentă cu condițiile *defavorabile* mereu identice este, după cum am mai spus, obîrșia consolidării și întăririi unui anumit tip. Însă în cele din urmă apare pe neașteptate o situație favorabilă, tensiunea cumplită cedează ; poate că nu mai există dușmani printre vecini, iar mijloacele de existență și chiar plăcerile existenței se oferă din abundență. Dintr-o singură lovitură, lanțul și constrîngerea vechii discipline sînt rupte : ea nu se mai simte necesară, indispensabilă existenței, — chiar dacă ar dori să persiste, ar putea s-o facă doar sub forma unui *lux,* a unui *gust* arhaizant. Variația, fie în chip de distanțare de tipul original (spre un tip mai elevat, mai rafinat, mai rar), fie în chip de degenerare și monstruozitate, se etalează de îndată în cea mai mare opulență și splendoare, individul cutează să-și exprime individualitatea și să se detașeze. În acest moment crucial al istoriei apare o floră minunată, variată, adeseori încîlcită și bălțată, amintind de jungla virgină și înălțată înspre cer, un fel de tempo *tropical* al rivalității și zelului dezvoltării, iar concomitent cu aceasta, colosale pieiri și nimiciri ca urmare a egoismelor ce se opun cu violență, gata să explodeze în crîncena lor luptă „pentru soare și lumină", morala anterioară neimpunîndu-le vreo limită, vreo frînă, vreun menajament. Însăși această morală a fost cea care a produs imensa acumulare de energie, cea care a întins arcul într-un mod atît de amenințător : — de acum ea este, ea va fi „depășită". S-a atins punctul primejdios și neliniștitor în care viața, mai vastă, mai complexă, mai amplă, *depășește pragul* vechii morale ; „individul" se vede silit să-și promulge o legislație proprie, să-și născocească propriile sale meșteșuguri și vicleșuguri pentru a se conserva, înălța și elibera pe sine. Pretutindeni se fac auzite noi „De ce"-uri, noi „Cu ce"-

uri, nu mai există nici un fel de formule comune, neînțelegerea umblă braț la braț cu desconsiderarea, decadența, corupția, năzuințele cele mai sublime se încîlcesc într-un nod oribil, geniul rasei se revarsă din toate cornurile abundenței Binelui și Răului, primăvara și toamna apar într-o funestă simultaneitate, pline de noi farmece și văluri proprii unei depravări juvenile, inepuizate, neobosite. Și se arată iar primejdia, mama moralei, marea primejdie, strămutată de astă dată în ființa individului, în vecin și în prieten, pe stradă, în propriul copil, în propria inimă, în cele mai intime și mai tainice unghere ale dorinței și voinței : ce credeți că vor propovădui filozofii moralei care își fac apariția în această perioadă. Acești ageri observatori gură-cască vor descoperi apropierea sfîrșitului, și că toate lucrurile din jurul lor sînt corupătoare și corupte, că nimeni și nimic nu va mai apuca ziua de poimîine, cu excepția unui singur soi de oameni, incurabilii *mediocri*. Numai mediocrii au șanse de a se perpetua, de a se reproduce, — ei sînt oamenii viitorului, singurii supraviețuitori ; „fiți la fel ca ei ! deveniți mediocri !", iată unica morală care mai are vreun sens și mai găsește ascultare de acum înainte. — Însă această morală a mediocrității e greu de propovăduit ! — căci nu poate mărturisi niciodată ce este și ce dorește de fapt ! ea trebuie să vorbească despre măsură și demnitate și datorie și dragoste de semeni, — și-i va veni cam greu *să-și ascundă ironia !* —

263

Există un *instinct al rangului* care este deja, mai mult decît orice altceva, indiciul unui rang *înalt ;* există un *gust* al nuanțelor respectului care vădește o origine distinsă și tabieturi aristocratice. Finețea, bunătatea și elevația unui suflet sînt puse la grea încercare în momentul în care pe lîngă el trece ceva de prim rang, un lucru care n-a fost încă pus la adăpost prin grija autorităților de familiaritățile indiscrete și

neîndeminatice : ceva neconturat, nedescoperit, ispititor, învăluit și travestit de bunăvoie, un fel de piatră de încercare însuflețită care își urmează drumul. Cel care practică investigarea sufletelor, în chip de a sa îndatorire și îndemînare, se va folosi tocmai de acest meșteșug sub diversele ei forme pentru a determina valoarea ultimă a unui suflet, ierarhia imuabilă și înnăscută din care acesta face parte : el îi va pune la încercare *instinctul respectului. Différence engendre haine :* vulgaritatea cîte-unei naturi iese brusc la iveală, ca o țîșnitură de apă murdară, la trecerea convoiului purtînd în brațe vreun vas sfințit, vreun giuvaier scos din scrinuri ferecate, vreo carte însemnată cu pecetea marelui destin ; dimpotrivă, o amuțire involuntară, o șovăială a privirii, o domolire a tuturor gesturilor este însemnul unui suflet care *simte* apropierea celor mai venerabile lucruri din lume. Felul în care s-a menținut în Europa pînă în zilele noastre respectul față de *Biblie* este poate cel mai bun exemplu de disciplină și rafinament al moravurilor pe care Europa le datorează creștinismului ; astfel de cărți profunde, de o supremă importanță, necesită protecția unei autorități tiranice exterioare pentru a-și putea dobîndi acea *durabilitate* milenară trebuincioasă epuizării și dezlegării lor. Poate fi considerată o mare reușită dacă prin educație i s-au inoculat în sfîrșit marii mulțimi (superficialilor și intestinelor prea iuți la digestie) sentimentul că nu le e îngăduit să se atingă de orice ; că există simțăminte sacre în fața cărora ei trebuie să-și scoată încălțările și să-și țină la distanță mîinile murdare, — aceasta fiind oarecum cea mai înaltă treaptă a umanizării la care ei pot ajunge. Dimpotrivă, în cazul așa-numiților instruiți, adepții „ideilor moderne", nimic nu este poate mai dezgustător ca nerușinarea, neobrăzarea ochilor și mîinilor lor cu care ating, ling și pipăie toate lucrurile ; și se prea poate că în popor, mai ales printre țărani, găsești în zilele noastre mai multă distincție *relativă* a gustului și tactului în privința respectului decît în lumea galantă a spiritului, în rîndul cititorilor de gazete și al instruiților.

Din sufletul unui om nu pot fi șterse acele lucruri care au constituit obiectul celor mai dragi și mai constante preocupări ale strămoșilor săi : fie că aceștia au fost oameni harnici și strîngători, simple accesorii ale unei mese de scris sau ale unei case de bani, modești și burghezi în dorințele lor, și la fel de modești în virtuțile lor ; fie că erau dintr-acei care au trăit cu obișnuința de a porunci din zori și pînă-n noapte, amatori de plăceri brutale și, pe lîngă acestea, de îndatoriri și responsabilități poate și mai brutale ; fie că și-au sacrificat vreodată vechi privilegii bazate pe origine sau pe avere pentru a-și închina întreaga viață credinței lor, — „dumnezeului" lor — oameni cu o conștiință implacabilă și delicată, care roșește în fața oricărui compromis. În ciuda aparențelor, este cu desăvîrșire imposibil ca un om să *nu* își poarte în trup calitățile și preferințele părinților și străbunilor. Iată, aceasta e problema rasei. Cele cunoscute despre părinți ne îngăduie să tragem concluzii în privința copilului : o anumită necumpătare detestabilă, o invidie tăinuită, o manieră grosolană de autoîndreptățire — trei trăsături care laolaltă au caracterizat în toate timpurile tipul plebeian —, acestea se transmit cu siguranță copilului, precum sîngele stricat ; chiar și prin cea mai bună educație și cultură s-ar obține doar o *amăgire* în privința unei astfel de ereditați. — Și ce altceva își propune astăzi educația și cultura ? În epoca noastră deosebit de populară, vreau să spun deosebit de plebeiană, „educația" și „cultura" *trebuie* să fie esențialmente arta de a amăgi, — de a induce în eroare în privința originii, a moștenirii plebeiene transmise trupului și sufletului. Un educator care ar propovădui în zilele noastre veridicitatea înainte de toate, îndemnîndu-i necontenit pe elevii săi „fiți sinceri ! fiți naturali ! arătați-vă așa cum sînteți !" — mai devreme sau mai tîrziu, chiar și un astfel de măgar virtuos și candid s-ar vedea nevoit să recurgă la *furca* lui Horațiu, pentru ca *naturam expellere :* și care ar fi rezultatul ? „Plebea" *usque recurret.* —

Cu riscul de a indispune niște urechi inocente, vreau să arăt că egoismul aparține esenței sufletului aristocratic, și mă refer la credința de nezdruncinat potrivit căreia niște ființe „ca noi" au absolută trebuință de alte ființe care să li se supună și să se jertfească pentru ele. Sufletul aristocratic își acceptă egoismul ca pe o stare de fapt, fără să-și pună nici cea mai mică întrebare, fără să resimtă nici un sentiment de duritate, de constrîngere, de arbitrariu, ci mai degrabă ca pe un fenomen ale cărui temeiuri trebuie să se afle în legea primordială a lucrurilor : — dacă ar căuta să denumească într-un fel acest sentiment, ar spune că „este justețea însăși". În anumite situații, care îl fac la început să șovăie, își mărturisește că există oameni care au drepturi egale cu el ; din momentul în care s-a lămurit în privința acestei probleme a rangului, se mișcă neșovăielnic în cercul acestor semeni și egali, manifestînd față de ei aceeași pudoare și același respect delicat pe care și-l acordă sieși, — potrivit unei înnăscute mecanici celeste pe care o cunosc toate astrele. Această finețe, această reținere în relațiile cu cei de o seamă cu el este o *prelungire* a egoismului său — toate stelele sînt asemenea egoiste — : el își respectă *propria* persoană în ceilalți și în drepturile pe care le acordă lor, fără să se îndoiască de faptul că schimbul de onoruri și drepturi face parte și el din condiția firească a lucrurilor, în chip de *esență* a tuturor relațiilor. Sufletul aristocratic dă la fel precum ia, mînat de instinctul pasionat și susceptibil al răsplatei pe care îl poartă în străfundurile sale. Noțiunea de „îndurare" n-are nici sens, nici aromă *inter pares ;* se prea poate că există un chip sublim de a lăsa să se reverse asupră-ți daruri de sus, pentru a le sorbi apoi însetat strop cu strop : dar sufletul aristocratic nu e înzestrat pentru această artă și atitudine. Egoismul său este cel care îl împiedică : în general, lui nu-i place să privească în „sus", — ci drept *înainte,* orizontal, domol, sau în jos : — *căci el se știe în înalt.* —

266

„Poate fi stimat cu adevărat doar cel care nu se *caută* pe sine însuși" — Goethe către consilierul Schlosser.

267

Există o zicală pe care mamele chineze o repetă adesea copiilor lor : *siao-sin*, „fă-ți mică inimioara !" Aceasta e adevărata tendință fundamentală a civilizațiilor tîrzii : sînt convins că cel dintîi lucru după care ne-ar putea recunoaște un cetățean al Greciei antice, pe noi, europenii de astăzi, este autodiminuarea noastră, — atît doar, și ar fi îndeajuns pentru a nu fi „pe potriva gustului său". —

268

Ce este, în sfîrșit, vulgaritatea ? — Cuvintele sînt niște simboluri vizuale mai mult sau mai puțin exacte ale senzațiilor care revin frecvent și împreună, ale unor grupuri de senzații. Nu e suficient să folosești aceleași cuvinte pentru a te putea înțelege cu ceilalți ; mai e necesar să întrebuințezi aceleași cuvinte pentru desemnarea aceluiași fel de trăiri interioare, în fine, să posezi o experiență *în comun* cu ceilalți. Iată de ce oamenii aparținînd unuia și aceluiași popor se înțeleg între ei mai bine decît cei aparținînd unor popoare diferite, chiar dacă aceștia din urmă uzează de aceeași limbă ; sau, mai mult decît atît, atunci cînd oamenii au conviețuit îndelung în condiții identice (în aceeași climă, pe același sol, expuși acelorași primejdii, avînd aceleași necesități, îndeplinind aceeași muncă), din aceasta *ia naștere* o comunitate care „se înțelege", un popor. În suflete, un număr egal de experiențe ce reveneau frecvent a ieșit biruitor din lupta cu alte experiențe cu o apariție mai puțin frecventă : în privința lor se cade de acord

repede, și din ce în ce mai repede — istoria limbajului este istoria unui proces de abreviație — ; pe temeiul acestei înțelegeri rapide se creează o unitate strînsă, din ce în ce mai strînsă. Cu cît mai mare e primejdia, cu atît mai mare va fi și necesitatea de a cădea iute și lesne la înțelegere în privința celor de făcut ; a te putea înțelege bine în caz de primejdie, iată ceva de care oamenii nu se pot în nici un chip lipsi în relațiile dintre ei. În toate prieteniile, în toate iubirile se refăce această experiență : și toate încetează să mai dureze de îndată ce se descoperă că prin aceleași cuvinte unul din cei doi simte, gîndește, presimte, se teme, dorește altceva decît partenerul său. (Teama de „eterna neînțelegere" : iată geniul binevoitor care reține atît de des două persoane de sex diferit de la o uniune pripită la care îi îndeamnă simțurile și inima — și *nu* vreun „geniu al speciei" schopenhauerian — !) Care sînt primele grupuri de senzații ce se deșteaptă cel mai rapid în interiorul unui suflet, care iau cuvîntul, care dau porunci, iată criteriul care decide întreaga ierarhie, care își impune în cele din urmă tabla de valori. Evaluările valorice ale unui om ne trădează cîte ceva despre *structura* sufletului său, despre felul în care acesta își consideră condițiile de existență, propriile-i necesități. Presupunînd acum că dintotdeauna necesitatea i-a apropiat doar pe oamenii care puteau desemna prin semne identice trebuințe și experiențe identice, rezultă în fine că, dintre toate forțele de care au dispus vreodată oamenii, lesnicioasa *comunicabilitate* a nevoii, adică la urma urmei trăirea exclusivă a unor experiențe mediocre și *comune* trebuie să fi fost cea mai puternică. Oamenii mai asemănători între ei, mai comuni au fost și mai sînt și acum avantajați, iar cei aleși, mai delicați, mai rari, mai incomprehensibili ajung să fie lesne izolați, doborîți în solitudine de accidente și reușind arareori să se perpetueze prin urmași. Trebuie chemate într-ajutor uriașe forțe contrarii pentru a fi

opuse acestui natural, mult-prea natural *progresus in simile,* evoluției omului în direcția similitudinii, a obișnuitului, a mediocrității, a spiritului de turmă — *a vulgarității !*

269

Cu cît mai insistent se apleacă un psiholog — un psiholog înnăscut, predestinat, un ghicitor în suflete — asupra cazurilor excepționale și oamenilor de excepție, cu atît mai mare va fi primejdia la care se expune, aceea de a se sufoca din pricina compătimirii : el are *nevoie* mai mult decît oricine altcineva de duritate și de seninătate. Căci pieirea, eșuarea oamenilor superiori, a sufletelor de elită constituie o regulă : și e îngrozitor să ai neîncetat în fața ochilor o astfel de regulă. Martiriul mereu reînnoit al psihologului constă în a descoperi într-o bună zi această pieire și apoi de a regăsi, *aproape* mereu de-a lungul întregii istorii, cazul disperat și fără scăpare al omului superior, acest veșnic „Prea tîrziu !" în toate sensurile cuvîntului, — nefiind exclus ca acest martiriu să-l determine la un moment dat să se înverșuneze împotriva propriului său destin, să facă o încercare de a se distruge pe sine însuși, — de a „pieri" el însuși. La aproape toți psihologii se poate observa o predilecție manifestă, o înclinație semnificativă pentru relațiile cu oamenii banali și potoliți : prin aceasta ei își trădează nevoia continuă de a-și tămădui rănile, de a se refugia într-un fel de uitare, departe de toate cele ce li s-au revelat în căutările și vivisecțiile lor, pe scurt, departe de „meseria" care le apasă conștiința. Teama de propria memorie este o trăsătură caracteristică a psihologului. Judecățile de valoare ale altora îl reduc cu ușurință la tăcere : cu o mină impasibilă el ascultă felul în care se venerează, se admiră, se iubește, se transfigurează acolo unde el se mărginise să *privească* — sau își mai și disimulează tăcerea, raliindu-se formal unei oarecare opinii superficiale. Situația lui paradoxală poate ajunge de-a dreptul înspăimîntătoare

în momentul în care, tocmai acolo unde se deprinsese să nutrească marea compasiune îngemănată cu marele dispreț, mulțimea, oamenii instruiți, fanaticii se deprind la rîndul lor cu marea venerație, — venerația față de „oamenii mari", ființele-minune în persoana cărora este binecuvîntată și stimată însăși patria, lumea, demnitatea umană, oameni așezați ca model în fața tineretului și care servesc la educația acestuia... Și cine știe, poate că în toate cazurile memorabile s-a întîmplat pînă acum același lucru : mulțimea diviniza un zeu, — iar „zeul" nu era decît un biet animal de jertfă ! Succesul a fost dintotdeauna cel mai mare mincinos — iar „opera" însăși este un succes ; marele om de stat, cuceritorul, inventatorul sînt într-atît de deghizați în creațiile lor încît nu mai pot fi recunoscuți ; „opera", fie ea a artistului sau a filozofului, numai ea este aceea care îl inventează pe creatorul său, pe cel considerat a fi creatorul ; „oamenii mari", în felul în care sînt venerați, par niște lamentabile poezioare scrise ulterior ; în lumea valorilor istorice *domnește* moneda falsă. Marii poeți bunăoară, acești Byron, Musset, Poe, Leopardi, Kleist, Gogol (nu mă încumet să-i numesc pe cei mai mari, dar îi subînțeleg), — iată-i arătîndu-ni-se așa cum sînt, poate așa cum sînt obligați să fie : oameni ai clipei, entuziaști, senzuali, copilărești, ușuratici și pripiți cînd trebuie să-și manifeste încrederea sau neîncrederea ; cu suflete care au de obicei cîte o fisură de tăinuit ; răzbunîndu-și adeseori prin opere vreo terfelire intimă, căutîndu-și des uitarea în avînturi, urmăriți de o memorie prea fidelă, rătăciți între smîrcuri și aproape înamorați de nămolul lor, pînă ajung să se asemuie amăgitoarelor flăcărui ce pîlpîie în jurul mlaștinilor *dîndu-se drept* stele — probabil că norodul îi numește atunci idealiști —, luptîndu-se ades cu un îndelung dezgust, cu o fantomă a necredinței care reapare mereu înghețîndu-i și silindu-i să tînjească după *glorie* și să înfulece lacomi „încrederea în sine" din palmele lingușitorilor amețiți : — ce *martiriu* sînt acești mari artiști și oamenii superiori în general, pentru cel care i-a ghicit ! Cît de lesne de înțeles e faptul că tocmai

din partea femeii — cea atît de clarvăzătoare în materie de suferință și totodată avidă să ajute și să salveze, dorință ce îi depășește cu mult puterile, din păcate — ei se bucură de acele accese de *compasiune* nelimitată, de devotament absolut pe care mulțimea, mai ales mulțimea adoratoare nu o înțelege, răstălmăcind-o prin interpretări curioase și orgolioase. Această compasiune se amăgește mereu în privința puterilor sale ; femeia ar vrea să creadă că iubirii *totul* îi este cu putință, — aceasta-i *superstiția* ei. Dar vai, cunoscătorul inimii își dă seama cît de săracă, neajutorată, uzurpatoare, neîndemînatică și mai degrabă capabilă de distrugere decît de salvare este chiar și cea mai bună, cea mai profundă iubire ! — Se prea poate ca sfînta legendă și deghizamentul vieții lui Iisus să ascundă unul dintre cele mai dureroase cazuri de martiriu îndurat de omul care *cunoaște iubirea :* martiriul unei inimi preacurate și pline de un dor fără seamăn, nesățioasă de iubire omenească, o inimă care *cerea* să iubească și să fie iubită, atît și nimic mai mult, și o cerea cu duritate, cu furie, cu teribile izbucniri de mînie împotriva celor care îi refuzau iubirea ; povestea unui biet om însetat și nesățios de iubire care a trebuit să născocească iadul pentru a-i trimite acolo pe cei care *refuzau* să-l iubească, — și care, învățîndu-se în cele din urmă să cunoască iubirea omenească, a trebuit să inventeze un dumnezeu alcătuit din iubire pură, din *putință* de a iubi, — un dumnezeu căruia iubirea omenească, atît de nevolnică, atît de neștiutoare îi inspiră mila ! Cel care simte astfel, cel care se *pricepe* astfel la iubire, — acela *caută* moartea. — Dar la ce bun să ne lăsăm pradă unor astfel de gînduri dureroase ? Doar dacă am fi obligați —

270

Orgoliul și dezgustul intelectual al oricărui om care a suferit profund — *gradul* de profunzime al suferinței pe care îl pot atinge oamenii fiind aproape

suficient pentru a determina locul lor în ierarhie - , înspăimîntătoarea certitudine cu care este el impregnat și colorat din cap pînă-n picioare, certitudinea de *a ști mai mult,* datorită suferinței sale, decît pot ști cei mai inteligenți și cei mai înțelepți, explorarea multor lumi îndepărtate în care domnește oroarea, lumi în care a viețuit „ca la el acasă" și despre care „*voi* nu aveți habar !" — acest taciturn orgoliu intelectual al suferindului, această mîndrie a alesului cunoașterii, a „inițiatului", aproape a victimei sale, îl obligă să recurgă la toate formele de deghizament pentru a se feri de atingerile mîinilor indiscrete și miloase și, în general, de tot ceea ce nu este pe măsura lui întru durere. Suferința profundă face din noi niște aristocrați ; ea ne însingurează. Una din formele cele mai subtile de deghizament este epicureismul și afișarea unei anumite bravuri a gustului care ia suferința în derîdere, împotrivindu-se tuturor tristeților și profunzimilor. Există „oameni joviali" care uzează de jovialitatea lor, pentru că ea îi face de nerecunoscut : — ei *vor* să fie de nerecunoscut. Există „oameni de știință" care uzează de știință pentru că ea le conferă o aparență de seninătate, pentru că științificitatea dă posesorului ei o tentă de superficialitate : — ei *vor* să ne inducă spre această concluzie eronată. Există spirite libere și insolente care caută să tăinuiască și să tăgăduiască că sînt doar niște inimi zdrobite, orgolioase, incurabile (cinismul lui Hamlet — cazul Galiani) ; uneori însăși nebunia este masca unei certitudini nefaste și neîndoielnice. — De unde rezultă că respectul față de „mască" și abținerea de la o practicare anapoda a psihologiei și a curiozității sînt indicii ale unui umanism delicat.

271

Lucrul care poate arunca o prăpastie profundă între doi oameni este sensul și gradul diferit al curățeniei. Zadarnică-i întreaga cumsecădenie și utilitate re-

ciprocă, zadarnică-i întreaga bunăvoință : pînă la urmă ei ajung la același rezultat — acela de „a nu se mai putea înghiți" ! Instinctul suprem al curățeniei îl aruncă pe omul care îl posedă în cea mai uimitoare și mai primejdioasă însingurare, asemănătoare cu aceea a unui sfînt : căci sfințenia constă tocmai în spiritualizarea supremă a instinctului amintit. Un fel de intuiție a indescriptibilei plenitudini pe care ți-o dă euforia îmbăiatului, un fel de ardoare și însetare care îmboldește neîncetat sufletul din noapte spre dimineață, din întunecime și „mîhnire" către limpezime, strălucire, profunzime, subtilitate — : pe cît te *distinge* o astfel de înclinație — o înclinație aristocratică —, tot pe atît te și *izolează*. — Compasiunea sfîntului este compasiunea față de *jegul* tuturor celor omenești, prea-omenești. Și există grade și altitudini la care compasiunea însăși este resimțită de către acesta ca o necurăție, o murdărie...

272

Semne de noblețe : a nu căuta niciciînd să-ți cobori îndatoririle la nivelul îndatoririlor tuturor ; a refuza să cedezi altora, să împarți cu alții propriile-ți responsabilități ; a-ți considera privilegiile și exercitarea lor ca *îndatoriri*.

273

Un om care năzuiește spre țeluri măreție îi consideră pe toți cei pe care îi întîlnește în cale fie mijloace de a-și atinge țelul, fie frîne și obstacole — sau trecătoare popasuri de odihnă. *Bunătatea* lui tipic aristocratică față de semeni se poate manifesta doar din momentul în care a ajuns pe culme și domnește. Nerăbdarea și conștiința faptului de a fi osîndit pînă atunci la a face neîncetat pe comediantul — căci războiul nu este altceva decît o comedie și un văl care,

ca orice mijloc, maschează țelul —, nerăbdarea și conștiința aceasta îi zădărnicesc toate relațiile posibile; acest soi de oameni cunoaște solitudinea și cel mai amar venin al ei.

274

Problema celui care așteaptă. — E nevoie de concursuri de împrejurări și de nenumărate circumstanțe imprevizibile pentru ca un om superior care poartă latent în el rezolvarea unei probleme să intre la momentul potrivit în acțiune — să intre, cum s-ar spune, „în erupție". De obicei acest lucru *nu* se întîmplă; pe toate meridianele globului se află oameni în expectativă care nu prea știu ce anume așteaptă și, mai ales, că așteptarea lor e zadarnică. Se mai întîmplă cîteodată să răsune prea tîrziu chemarea vestitoare, întîmplarea, cea care „îngăduie" trecerea la acțiune, — atunci cînd cei mai buni ani ai tinereții, energiile cele mai active s-au irosit deja în inacțiune; și cîte unul, „sărind în picioare", își dă seama cu groază că mădularele-i sînt deja amorțite, iar spiritul prea îngreuiat! „E prea tîrziu" — își zice el pierzîndu-și încrederea în sine și condamnat de-acum la inutilitate pe viață. — Să fie oare „Rafaelii fără mîini" o regulă, expresia luată în cel mai larg sens cu putință, și nu niște excepții în împărăția geniului? — Poate că geniul nu este chiar așa de rar: dar îi lipsesc *mîinile,* cele cinci sute de mîini necesare pentru a struni tiranic χαιρός-ul, momentul prielnic — pentru a apuca prilejul de chică!

275

Cel care nu *vrea* să vadă măreția unui om, îi va scruta cu atît mai ager scăderile și ceea ce are superficial — dîndu-se astfel el însuși de gol.

276

Sufletul inferior și grosolan este mai bine pregătit pentru a îndura rănile și daunele de tot felul decît sufletul aristocratic : primejdiile care îl amenință pe acesta din urmă sînt fără îndoială mai mari, șansele lui de a eșua și de a pieri sînt, tocmai datorită complexității condițiilor sale de viață, uriașe. — Cînd șopîrla își pierde un deget, îi crește altul în loc : dar nu și omului. —

277

— Ce necaz ! Mereu aceeași poveste ! Odată ridicată casa, observi că ai învățat fără să-ți dai seama un lucru pe care *trebuia* să-l fi știut înainte de a începe construcția. Etern și odios „Prea tîrziu !“ — Melancolia lucrurilor *isprăvite* !...

278

— Drumețule, cine ești ? Te văd urmîndu-ți drumul, fără de sfidare și iubire, cu privirea de nepătruns ; iată-te umed și întristat, precum sonda ce se înalță mereu neostoită la lumină din toate abisurile — ce căutat-a colo jos ? — cu pieptu-ți ce nu suspină, cu buzele-ți ce-și tăinuiesc dezgustul, cu mîna-ți ce doar cu șovăială mai apucă : cine ești ? ce ai făcut ? Odihnește-te aici : acest lăcaș e ospitalier cu toți, — întremează-te ! Și oricine ai fi, spune-mi : ce îți poftește inima ? Ce ți-ar trebui ca să te întremezi ? Spune-o doar : tot ce am, îți va fi oferit ! — Pentru întremare ? Pentru întremare ? O, curiosule, ce tot spui ! Dă-mi, te rog — — Ce să-ți dau ? Ce ? spune dar ! — „Încă o mască ! A doua !“ —

279

Oamenii de o tristeţe profundă se dau de gol cînd sînt fericiţi : ei au un fel de a se crampona de fericire de parcă ar vrea s-o zdrobească şi s-o înăbuşe, din gelozie, — ah, ei ştiu prea bine că ea le va scăpa printre degete !

280

„Jale ! Jale ! Dar iată ! Ea dă înapoi.“ — Într-adevăr ! Dar voi n-o prea înţelegeţi, dacă vă jeluiţi din pricina asta. Ea dă înapoi, dar o face precum cel ce-şi ia avînt pentru un mare salt. — —

281

„Fi-voi oare crezut ? — dar eu am pretenţia să mi se dea crezare : niciodată n-am cugetat prea temeinic la propria-mi persoană, iar dacă am făcut-o totuşi cîteodată, aceasta s-a întîmplat foarte rar, fiind constrîns, mereu dezinteresat de «obiect» şi gata să mă abat de la «mine», mereu neîncrezător în rezultat, aceasta datorită unei suspiciuni de neînvins faţă de *posibilitatea* cunoaşterii de sine, suspiciune prin care am ajuns să resimt o *contradictio in adjecto* chiar şi în noţiunea de «cunoaştere nemijlocită» pe care teoreticienii îşi îngăduie s-o folosească : — cam asta ar fi tot ceea ce ştiu în modul cel mai neîndoielnic cu putinţă despre mine însumi. Trebuie că există în mine un fel de aversiune care mă împiedică să *cred* ceva precis în privinţa persoanei mele. — Se ascunde oare aici vreo enigmă ? Pesemne că da ; dar din fericire nu eu voi fi acela care s-o spargă în dinţi. — Ea vă trădează poate *specia* din care fac parte ? — Mie nu : şi nu pot decît să mă felicit pentru asta —.“

„Dar ce ți s-a întîmplat ?“ — „Nu știu, spuse el șovăind ; poate că niște harpii au trecut peste masa mea în zbor.“ — Se întîmplă cîteodată în zilele noastre că un om blînd, cumpătat, discret e cuprins deodată de furie, sparge farfuria, răstoarnă masa, zbiară, tună și fulgeră, insultă pe toată lumea — și în cele din urmă se îndepărtează rușinat, mîniat pe sine, — încotro ? la ce bun ? Pentru a sta deoparte și a muri de foame ? Pentru a se înăbuși cu propriile-i amintiri ? — Cel care posedă un suflet elevat, exigent și care arareori își găsește masa pusă și mîncarea gătită, acela a fost dintotdeauna amenințat de mari primejdii : astăzi această primejdie e însă uriașă. Aruncat într-un secol gălăgios și plebeian cu care nu vrea să mănînce din aceeași strachină, el poate pieri lesne de foame și de sete sau, în caz că se va hotărî în cele din urmă să „întindă mîna“ — de pe urma unui acces de dezgust. — Fără îndoială că fiecăruia dintre noi i s-a întîmplat să șadă la mese la care nu avea ce căuta ; iar spiritele cele mai rafinate și năzuroase în privința hranei cunosc acea primejdioasă *dyspepsia* care te apucă atunci cînd îți cade vălul de pe ochi și îți dai seama cu dezamăgire ce ai în farfurie și cine îți sînt comesenii, — *greața desertului.*

283

E o dovadă de subtilă și totodată aristocratică stăpînire de sine să lauzi — presupunînd că dorești în general să lauzi — numai atunci cînd părerile tale *nu* concordă cu cele ale interlocutorului : — să procedezi altminteri ar însemna să te autoelogiezi, ceea ce este un lucru potrivnic bunului gust, — e vorba firește de o stăpînire de sine ce oferă semenilor plăcute prilejuri și imbolduri de a ne *înțelege greșit.* Pentru a ne putea permite acest autentic lux al gustului și moralității trebuie să trăim nu printre bădăranii spiritului, ci printre oameni ale căror confuzii și erori ne amuză

prin subtilitatea lor, — sau de nu, va trebui să ispășim amarnic această plăcere ! — „El mă laudă : *așadar* îmi dă dreptate“ — această concluzie dobitocească ne distruge jumătate din viață, nouă singuraticilor, căci prin ea dobitocul se furișează în vecinătatea și compania noastră.

284

Trăiește într-o seninătate imensă și orgolioasă ; mereu *dincolo* —. Posedă-ți pasiunile, simpatiile și antipatiile, ori dispensează-te de ele, aceasta după bunul tău plac, descinde din înălțimi asupră-le pentru cîteva ceasuri ; *încalecă* pe ele, de parcă ai încăleca niște cai sau, adeseori, niște măgari : — căci trebuie să știi să uzezi la fel de bine atît de nerozia cît și de vîlvătaia lor. Păstrează-ți cele trei sute de fațade ; ochelarii negri de asemenea : căci sînt momente în care nimănui nu-i este îngăduit să ne poată vedea ochii și, cu atît mai puțin, „străfundurile“. Întovărășește-te cu viciul cel strengar și jovial ce se numește curtoazie. Rămîi stăpîn asupra celor patru virtuți, îndrăzneala, comprehensiunea, afecțiunea, singurătatea. Căci la noi singurătatea e o virtute, o înclinare sublimă și avîntată spre curățenie care ghicește tot ceea ce în atingerea dintre un om și celălalt — „în societate“ — duce inevitabil la necurățenie. Orice comunitate sfîrșește prin a te face într-un fel sau într-altul, într-un domeniu sau într-altul, mai devreme sau mai tîrziu — „comun“.

285

Cele mai mari evenimente și idei — dar cele mai mari idei sînt și evenimentele cele mai mari — sînt înțelese cel mai tîrziu : generațiile contemporane acestor evenimente nu știu să le *trăiască*, și trec pe lîngă ele. Lucrurile se petrec la fel ca în împărăția stelelor. Lumina celei mai îndepărtate stele este cea care întîrzie cel mai mult pînă să ajungă la oameni ; pînă

atunci, omul *tăgăduiește* că acolo — există vreo stea. „Cîte secole îi sînt necesare unui spirit pentru a fi înțeles ?“ — iată încă un criteriu cu ajutorul căruia se poate stabili o necesară ierarhie și ceremonie : necesară atît spiritelor cît și stelelor. —

286

„Aici perspectiva e nestînjenită, iar spiritul, înălțat.“ Există însă și oameni de soi contrar, oameni care se află și ei în înalt, care se bucură și ei de o perspectivă nestînjenită — dar care privesc *în jos*.

287

— Ce este aristocratic ? Ce semnificație are astăzi pentru noi cuvîntul „aristocrat“ ? Prin ce se trădează, după ce poate fi recunoscut aristocratul, sub cerul acesta apăsător și acoperit al dominației plebeiene ce se instaurează și sub ai cărui nori totul devine opac și plumburiu ? — Nu acțiunile sînt cele care îl revelează, — acțiunile sînt totdeauna echivoce, mereu de nepătruns —, nici „operele“. Printre artiștii și savanții zilelor noastre pot fi găsiți destui dintr-acei care prin operele lor își trădează profunda aspirație la aristocratism : însă tocmai această dorință ce tinde *spre* aristocratism este fundamental diferită de dorințele sufletului aristocratic, ea fiind de-a dreptul indiciul cel mai elocvent și cel mai primejdios al absenței acestuia. În acest domeniu nu operele, ci *credința* este cea care are cuvîntul hotărîtor, cea care stabilește ierarhia, pentru a relua o veche formulă religioasă într-un sens nou, mai profund : o anumită certitudine fundamentală pe care un suflet aristocratic o nutrește în privința lui însuși, ceva imposibil de căutat, de găsit și, poate chiar, de pierdut. — *Sufletul aristocratic posedă respectul de sine*. —

288

Există oameni dăruiți cu spirit, fie că o vreau, fie că nu ; oricît s-ar suci și s-ar învîrti, oricît și-ar acoperi cu mîinile ochii care îi trădează (— de parcă mîinile nu i-ar trăda și ele ! —) : în cele din urmă reiese întotdeauna că ei posedă un lucru pe care îl ascund și care se numește spirit. Unul din cele mai subtile mijloace pentru a induce în eroare, cît se poate, cu scopul de a trece drept mai prost decît ești — reputație care în viața comună este de multe ori la fel de dezirabilă ca o umbrelă —, se numește *entuziasm :* laolaltă cu anexele acestuia, ca de pildă virtutea. Căci, precum spune Galiani, și el se pricepea doar — *: vertu est enthousiasme.*

289

Din scrierile unui pustnic răzbat întotdeauna sunete ce amintesc de eșecul deșertului, de șoaptele și privirile speriate, circumspecte ale singurătății ; chiar și din cele mai violente cuvinte ale sale, chiar și din strigătul său răzbate o manieră nouă, mai primejdioasă de a tăcea, de a trece sub tăcere. Cel care a trăit an de an, zi de zi și noapte de noapte singur cu sufletul său, purtînd cu acesta confidențiale certuri și dialoguri, cel care retras în peștera sa — care poate fi un labirint, dar și o mină de aur — s-a preschimbat într-un urs de peșteră sau un căutător de comori sau un balaur păzitor de comori : înseși ideile aceluia vor dobîndi în cele din urmă o colorație crepusculară, un iz de pivniță și de mucegai, ceva incomunicabil și respingător, care îi izbește pe trecători cu adierea-i rece. Pustnicul nu crede că există filozof — presupunînd că întotdeauna filozoful a început prin a fi un pustnic — care să-și fi exprimat în cărți opiniile sale adevărate și ultime : nu se scriu oare cărți tocmai pentru a tăinui cele ce sălășluiesc în adîncul sufletului ? — el

se va îndoi chiar şi de faptul că un filozof *poate* avea opinii „ultime şi adevărate", întrebîndu-se dacă nu se ascunde, dacă nu trebuie să se ascundă îndărătul fiecărei peşteri o altă peşteră, şi mai profundă — o lume mai vastă, mai străină, mai bogată deasupra unei suprafeţe, un străfund îndărătul fiecărui fundament, al fiecărei „fundamentări". Orice filozofie este un superficiu — aceasta-i sentinţa pustnicului : „este ceva arbitrar în faptul că el a adăstat *aici*, că a privit îndărăt, în juru-i, că de *aici* a renunţat să sape mai adînc şi a lăsat cazmaua din mînă, — aici e ceva suspect". Orice filozofie *ascunde* o altă filozofie ; orice opinie este totodată un ascunziş, orice cuvînt — o mască.

290

Oricărui gînditor profund îi este mai mult teamă de a fi înţeles decît de a ajunge un neînţeles. În cazul din urmă poate că vanitatea lui este cea care va suferi ; însă în primul caz suferă inima, compasiunea sa care spune necontenit : „o, vai, de ce vreţi să-mi purtaţi şi voi povara ?"

291

Omul, animalul complex, ipocrit, nenatural şi opac care nelinişteşte animalele mai puţin prin forţă şi mai degrabă prin şiretenia şi inteligenţa sa, a inventat conştiinţa împăcată pentru a se bucura măcar o dată de sufletul său aşa cum te bucuri de ceva *simplu ;* iar întreaga morală este o falsificare îndelungată şi îndrăzneaţă fără de care n-am putea savura nici un fel de plăcere în contemplarea sufletului nostru. Din acest punct de vedere, există probabil mai multe lucruri ce fac parte din sfera noţiunii de „artă" decît se crede în mod curent.

292

Filozoful : e un om care trăiește, vede, aude, bănuiește, speră, visează fără încetare lucruri extraordinare ; un om împresurat de propriile sale gînduri ce vin parcă din afară, de sus sau de jos, nimerindu-l în chip de întîmplări și trăsnete hărăzite de-a dreptul *lui ;* un om care este poate el însuși o furtună ce înaintează îngreuiat de noi fulgere ; un om fatal împresurat întotdeauna de bubuituri, vîrtejuri și abisuri ce se cască înspăimîntătoare. Un filozof : e o ființă care, vai, se îndepărtează adeseori de ea însăși, se teme adeseori de ea însăși, — dar care e mult prea curioasă pentru a nu „reveni" iarăși și iarăși „la sine". —

293

Un bărbat care spune : „acest lucru mi-e pe plac, pe acesta mi-l însușesc și vreau să-l ocrotesc și îl voi apăra chiar de-ar fi să mă lupt cu toată lumea" ; un bărbat care e în stare să ducă o treabă la bun-sfîrșit, să înfăptuiască o hotărîre, să rămînă credincios unei idei, să păstreze o femeie, să pedepsească și să doboare un neobrăzat ; un bărbat care are o mînie a sa și un paloș al său, și căruia i se alătură de bunăvoie cei slabi, suferinzi, oprimați, chiar și animalele, căci toți aceștia îi aparțin de la natură, un bărbat care este un *stăpîn* înnăscut, — cînd un astfel de bărbat e cuprins de milă, ei bine ! *această* milă are valoare ! Dar ce însemnătate poate avea mila celor care suferă ! Sau a celor care mai și *propovăduiesc* mila ! Aproape pretutindeni în Europa zilelor noastre se poate remarca o sensibilitate și o susceptibilitate bolnăvicioasă față de durere, o dezgustătoare lipsă de cumpătare în a te jelui, o moleșire care împopoțonîndu-se cu ajutorul religiei și al zorzoanelor filozofice încearcă să treacă drept ceva superior, — un adevărat cult al suferinței. *Lipsa de virilitate* a sentimentului botezat „milă" de aceste cercuri de exaltați este cea care, cred eu, îți sare înainte de toate în ochi. — Această recentă formă a pros-

tului gust trebuie suprimată energic și radical ; iar pentru a ne feri de ea, v-aș propune să purtăm la gît, deasupra inimii, buna amuletă *gai saber*, — amuleta „științei vesele", ca să deslușesc și germanilor înțelesul acestor cuvinte.

294

Viciul olimpian. — În ciuda filozofului care, fiind un englez pur-sînge, a încercat să discrediteze rîsul în ochii tuturor gînditorilor — „rîsul este o regretabilă infirmitate a naturii umane pe care orice gînditor trebuie să se străduiască a o depăși" (Hobbes) — mi-aș permite să stabilesc chiar o ierarhie a filozofilor în funcție de rangul rîsului fiecăruia — o ierarhie în care treapta supremă o ocupă cei capabili de rîsetele de *aur*. Și, admițînd că și zeii filozofează, presupunere pe care mi-au întărit-o deja cîteva concluzii —, pentru mine nu mai încape nici o îndoială că, filozofînd, ei se pricep totodată să rîdă într-un fel nou, supraomenesc — și aceasta, pe socoteala tuturor lucrurilor serioase ! Zeii sînt zeflemiști : se pare că ei nu-și pot reține rîsul nici măcar în timpul acțiunilor sfinte.

295

Geniul inimii, marele enigmatic, zeul ispititor născut pentru a ademeni conștiințele, cel a cărui voce se pricepe să coboare în infernul fiecărui suflet, cel care nu rostește nici o vorbă, nu aruncă nici o privire lipsită de tainica intenție a seducerii, din al cărei meșteșug face parte și arta înfățișării — dar nu a adevăratei sale înfățișări, ci a uneia care îi va constrînge *și mai mult* pe cei ce-l urmează să se îmbulzească mereu mai strîns în juru-i, să-l urmeze din ce în ce mai convinși și mai devotați : — geniul inimii, cel care face să amuțească toate cele zgomotoase și vanitoase și le deprinde cu ascultarea, cel care poleiește sufletele zgrunțuroase și le face să guste o nouă dorință, — aceea

de a sta nemișcate și netede ca o oglindă, pentru ca cerul cel profund să se poată oglindi în ele — ; geniul inimii, cel care învață mîna butucănoasă și repezită să șovăie și să apuce cu mai multă delicatețe ; cel care deslușește sub gheața groasă și opacă comoara ascunsă și uitată, delicioasa picătură de bunătate și spiritualitate, fiind o adevărată baghetă magică pentru descoperirea tuturor grăunțelor de aur ce au zăcut multă vreme îngropate în temnițele lor de mîl și nisip ; geniul inimii, din a cărui apropiere și atingere toți pleacă mai bogați decît au fost înainte, dar nu în binecuvîntări și daruri neașteptate,și nici fericiți și apăsați de vreo bunătate străină, ci mai bogați în ei înșiși, înnoiți în propriii lor ochi, desțeleniți, adiați și dezveliți de un vînt de primăvară, mai nehotărîți poate, mai afectuoși, mai fragili, mai sfărîmați, dar plini de speranțe ce n-au încă vreun nume, plini de o voință și de un flux nou, plini de o nouă negare și de un nou reflux — — dar ce am făcut, prieteni ai mei ? Despre cine v-am vorbit ? Să fi uitat oare într-atît, de nu v-am pomenit nici măcar o dată numele lui ? Încă puțin, și ați fi ghicit singuri cine-i acest spirit și zeu enigmatic care vrea să fie *preamărit* astfel. Precum se întîmplă celor care de mici copii s-au aflat mereu pe drum și printre străini, am întîlnit și eu nu puține spirite bizare și destul de primejdioase, dar înainte de toate pe cel despre care tocmai v-am vorbit și pe care l-am reîntîlnit mereu, și nu e unul oarecare, ci zeul *Dionysos* în persoană, marele zeu echivoc și ispititor căruia odinioară, o știți doar, i-am oferit în taină și cu venerație primii mei născuți — (fiind cel din urmă, mi se pare, care i-a adus o *jertfă :* căci n-am găsit pe nimeni care să fi priceput ce anume am făcut). De atunci am învățat multe, poate prea multe despre filozofia acestui zeu, — învățături care, după cum am spus, trec din gură-n gură, — eu, cel din urmă discipol și inițiat al zeului Dionysos : și va trebui poate în sfîrșit, în măsura în care mi se va permite, să încep a vă oferi spre degustare, vouă, prietenilor mei, un dram din această filozofie ? Cu jumătate de gură, cum se cuvine : căci e vorba de lucruri tainice, noi, străine, uimitoare, neli-

nistitoare. Faptul însuși că Dionysos e un filozof, și că așadar și zeii filozofează, îmi pare a fi o noutate nu lipsită de anumite riscuri, care va stîrni un val de neîncredere de-a dreptul în rîndul filozofilor, — mai puțin în rîndul vostru, prieteni ai mei, căci voi l-ați putea supăra cel mult venind prea tîrziu și pierzînd momentul prielnic : pentru că azi, după cîte mi s-a spus, vouă nu vă prea place să credeți în Dumnezeu și dumnezei. De asemenea, va trebui să depășesc cu sinceritatea povestirii mele anumite limite, ceea ce poate că nu va fi mereu pe placul severelor voastre urechi. Firește, în decursul unor astfel de dialoguri zeul mai sus pomenit mergea cu sinceritatea mai departe, mult mai departe, fiind mereu cu mulți pași înaintea mea... Aș dori chiar, de mi-e îngăduit, să-i atribui, potrivit uzanțelor omenești, frumoase nume solemne, pompoase și virtuoase, să preaslăvesc îndrăzneala lui de cercetător și descoperitor, curajoasa lui onestitate, veridicitatea și dragostea sa de înțelepciune. Dar cu acest fast, cu toate aceste boarfe venerabile un astfel de zeu n-are ce face. „Păstrează-le, ar spune el, pentru tine și semenii tăi și pentru cei care mai au nevoie de ele ! Eu — n-am nici un motiv să-mi acopăr goliciunea !“ — Se vede că soiul acesta de zeu și filozof duce poate lipsă de un pic de pudoare. — Odată, el mi-a spus așa : „mi se întîmplă uneori să-i iubesc pe oameni — făcînd aluzie la Ariadna care era de față — : omul este pentru mine un animal agreabil, viteaz, ingenios care n-are seamăn pe lume, el se orientează în orice labirint ar nimeri. Eu îi doresc binele : deseori stau și mă gîndesc cum l-aș putea ajuta să progreseze, cum l-aș putea face mai puternic, mai rău și mai profund.“ — „Mai puternic, mai rău și mai profund ?“ am întrebat eu înspăimîntat. „Da, repetă el, mai puternic, mai rău și mai profund ; și mai frumos totodată“ — și zeul ispititor zîmbi cu zîmbetu-i alcyonian, de parcă ar fi spus o drăgălășenie fermecătoare. Din aceasta ne putem da seama că pudoarea nu este singura calitate care îi lipsește acestei zeități — ;

şi avem în general motive temeinice să bănuim că într-o anumită măsură toţi zeii ar putea lua lecţii de la oameni. Căci noi, oamenii, sîntem — mai umani...

296

O, vai, ce s-a ales din voi, gînduri ale mele scrise şi pictate! Parcă mai ieri eraţi atît de multicolore, tinere şi maliţioase, atît de pline de spini şi de tainice miresme că mă făceaţi să strănut şi să rîd — iar acum? V-aţi şi despuiat de noutatea voastră, iar cîte unele din voi, mi-e teamă, sînt gata să se preschimbe în adevăruri: atît de nemuritoare arată ele, impresionante în cumsecădenia lor, şi atît de plictisitoare! Dar întîmplatu-s-a vreodată altfel? Care-s lucrurile pe care le reproducem cu penele şi penelurile noastre de mandarini chinezi, noi, cei ce imortalizăm lucrurile care *pot* fi descrise? Care-s singurele lucruri pe care le putem eterniza? Ah, numai cele care tocmai se ofilesc şi încep să-şi piardă parfumul! Ah, doar furtuni ce se îndepărtează vlăguite şi sentimente tîrzii, gălbejite! Ah, numai păsări ostenite de zbor, rătăcite în zbor, păsări care se lasă prinse în mînă, — în mîna *noastră!* Noi imortalizăm cele ce nu mai au mult de trăit şi de zburat, numai lucruri istovite şi răscoapte! Şi numai pentru a putea picta *după-amiaza* voastră, voi, gînduri ale mele scrise şi pictate, numai pentru ea am culori, multe culori, multe gingăşii multicolore, şi ocruri şi cafeniuri şi smaragduri şi carmine cu zecile: — dar nimeni nu va ghici din a mea pictură splendoarea dimineţii voastre, grăbite scîntei şi minuni ale singurătăţii mele, bătrînele, iubitele — *răutăcioasele mele gînduri!*

Postludiu
DIN 'NALTE PISCURI

Amiază-a vieții ! Ceas solemn !
Văratică grădină !
Zglobie fericire, ce pîndă și așteptare-i : —
La prietenii-mi tînjesc și zi și noapte-i chem,
Dar unde zăboviți ? Veniți ! Sosit-a ceasul-semn !

Au muntele-nghețat nu-n cinstea voastră
Gătitu-și-a cu roze azi fața-i cenușie ?
Pîraiele vă caută, și-n păsăresc azur
Se fugăresc, se luptă, cercînd să vă zărească
Nostalgici nouri, vînturi.

Căci așternut-am vouă pe piscuri masă mare : —
Învecinat cu stele, prăpăstii abisale
S-o mai găsi vreunul ca mine, cine oare ?
Mai fost-a un regat întins c-al meu, vreodată ?
Iar mierea mea cea dulce — de cine-a fost gustată ?..

— Și iată-vă, prieteni ! — O vai ! Dar nu-s eu cel
Spre care vă-ndreptarăți ?
Voi ezitați, surprinși — mai bine, ocărîți !
Schimbatu-mi-am au pasul, și mînă, 'nfățișare ?
De nu sînt eu, amici, o, spuneți, — *cine*-s oare ?

Un altul s-a născut din eul meu fugit
Și-nstrăinat de mine ?
Un lupător ce ades s-a-nvins mereu pe sine
Și-n contra forței sale prea des s-a opintit,
Iar propria-i izbîndă l-a-ncătușat, rănit ?

Căutam tărîmuri reci, bătute-n lung și lat
De vîntul înghețat ?
Om nu trăia alături, ci doar vreun urs polar,
Uitat-am Omul, Zeul, uitat-am ruga, hula ?
Pășesc de-acum, stafie, spre nepătat ghețar ?

— Cum, prieteni de demult ! Iată, voi păliți,
Iubind și plini de spaimă !
Plecați de-aci mai bine ! Și fără de supărare !
În ger și printre pietre *voi* n-ați ști să trăiți :
E țara caprei negre, ținut de vînătoare.

Slab vînător sînt eu ! — Priviți-mi arcul
Ce-ntins se înfioară !
Arcașul cel mai vajnic a-l mînui doar poate — — :
Dar plîngeți, vai ! Săgeata mea omoară,
Fugiți de-aci, e timpul, de nu — vă bate ceasul !...

Ați și plecat ? — O, inimă, iubirea,
Speranța ți-e întreagă :
Deschideți ale porții brațe spre *noi* prieteni, iară
La cei bătrîni renunță, și uită amintirea !
De tînără tu fost-ai, mai tînără ești acum !

Speranța-n unic brîu ne-nlănțuia pe vremuri, —
Însemnele iubirii de-altădată
Pe el sînt pale azi, și cine le mai caută,
Ca-n pergamente, tîlcul ? E ars și înnegrit,
De vrei să-l iei în mînă, tu *pregeți*, te cutremuri.

Și dusă-i prietenia — cum să-i numesc de azi ? —
Amici-fantome ! Noaptea
I-aud bătînd la geam și inima chemîndu-mi,
„Ci noi am *fost*", spun ochii, „și sîntem", plînge șoapta —
— O, vorbe ofilite, pierdut parfum de roze !

O, dor al tinereții, iluzii, amăgire !
Credeam c-asemeni *mie*,
Cei ce-mi sînt rude-ntruna să se schimbe,
Dar și îmbătrîniră, iar vîrsta ne desparte :
Cu mine preschimbatul rămîne-n înrudire.

Amiază a vieții ! A doua tinereţe !
Văratică grădină !
Zglobie fericire, ce pîndă şi aşteptare-i,
La prietenii-mi tînjesc, şi zi şi noapte-i chem,
La *noi* amici ! Veniţi ! Sosit-a ceasul-semn !

*

Sfîrşit e cîntul, — vaierul de dor
Pe buze mi s-a stins :
Făptaş e-un vrăjitor, amic la ceas fatidic,
Un prieten de amiază — dar cine-i, nu v-o zic —
Cu soarele în creştet, el schimbă Unu-n Doi...

Slăvim acum victoria în dans feeric,
Serbare-ntre serbări :
Sosit-a *Zarathustra*, un oaspete de seamă !
Şi lumea rîde-n lacrimi, perdeaua se destramă,
Mireasă e Lumina, iar mire — Întuneric...

Cuprins

Prefață 5

Partea întîi : Despre prejudecățile filozofilor 9

Partea a doua : Spiritul liber 34

Partea a treia : Fenomenul religios . 56

Partea a patra : Aforisme și interludii 75

Partea a cincea : Contribuție la istoria naturală a moralei 96

Partea a șasea : Noi, savanții 120

Partea a șaptea : Virtuțile noastre 141

Partea a opta : Popoare și patrii . 169

Partea a noua : Ce este aristocrația ? 195

Postludiu : Din'nalte piscuri 230

Format carte 16/54×84. Coli tipar 14,75

Comanda nr. 168
„Romcart" S.A. — Bucureşti, ROMÂNIA

COLECȚIA PARADIGME

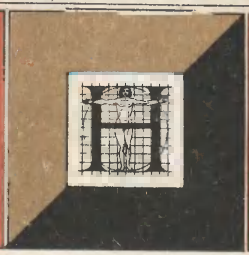

Cartea răfuielilor — cu filozofia, cu morala creștină, cu propriul popor sau cu femeia —, *Dincolo de bine și de rău* e totodată o necruțătoare vivisecție a unei lumi obosite, căzute în toropeala „sfîrșitului de secol". Actualitatea ei e însă mai presus de asemenea vagi paralelisme temporale. Ea ține mai degrabă de suprema exigență nietzscheană față de gîndire, care e chemată acum, mai patetic poate ca niciodată, să se hrănească din însăși ființa gînditorului. Fără acest apel, ce străbate întreaga operă, totul ar fi doar diagnostic exact, cînd nu chiar lamentabil eșec al unei „mitologii" echivoce, gata să cadă — cum s-a și întîmplat — într-o ideologie fără nuanțe.

ISBN 973-28-0274-X

Lei 260